

REVUE
GÉNÉRALE
DES
PRINCIPES

PA6278
.A2

v. 16
1823-25

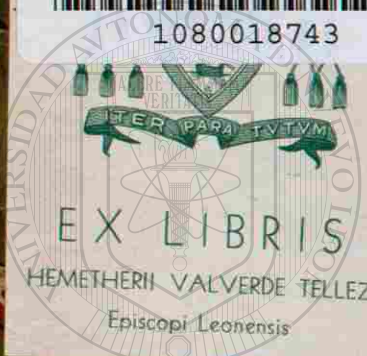
REVUE

3

BI-UNIVERSITÄT
MÜNCHEN
UNIVERSITY

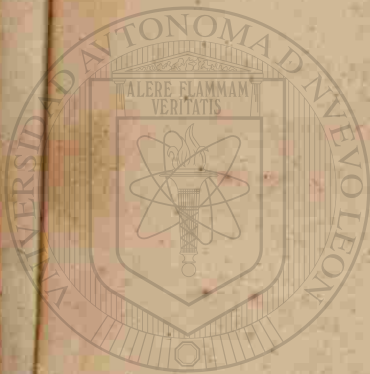
1080018743

EX LIBRIS

HEMETHERI VALVERDE TELLEZ

Episcopi Leonensis

SCRIPTORES LATINI

PRINCIPES.

RECENSUIT ET EDIDIT

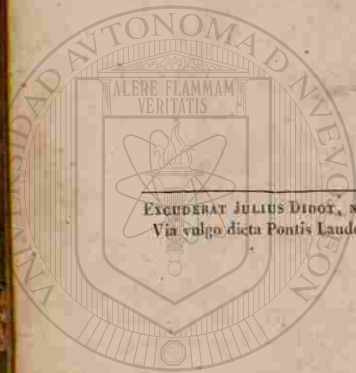
JOH. AUG. AMAR.

Nobiscum peregrinantur, rusticantur.
Cic. pro ARCH. c. VII, n. 17.

XXVI.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

EXCUDERAT JULIUS DIDOT, NATU MAJOR.
Via vulgo dicta Pontis Laudensis, n° 6.

M. TULL. CICERONIS

OPERA

EX RECENSIONE

JOSEPH. VICT. LE CLERC

EDIDIT J. A. AMAR.

TOMUS SEXTUS DECIMUS.

PHILOSOPHICA. III.

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS
PARISIIS APUD LEFEVRE BIBLIOPOLAM.

M DCCCXXIV.

46423

piens gravitate atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit et cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac questione, plerique (quod maxime verisimile est, et quo omnes duce natura vehimur) deos esse dixerunt; dubitare se Protagoras; nullos esse omnino Diagoras Melius et Theodoros Cyrenaeus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam et de figuris deorum, et de locis atque sedibus, et actione vitae multa dicuntur; deque his summa philosophorum dissensione certatur; quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, omni curatione et administratione rerum vacent, an contra ab his et a principio omnia facta et constituta sint, et ad innitum tempus regantur atque moveantur, inprimisque magna dissensio est; eaque nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignorantie versari.

H. Sunt enim philosophi, et fuerunt, qui om-

¹ Vacant. ² Davis. e. eod. inprimis quoque; Heindorf. delet que; Schütz imitatur; Creuzer nihil mutat.

nino nullam habere censerent humanarum rerum procuracionem deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec enim omnia pure atque caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii neque possunt nos juvare, neque volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictae simulationis, sicut reliquae virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul et sanctitatem, et religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitae sequitur, et magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam, et societas generis humani et una excellentissima virtus, justitia tollatur. Sunt autem alii philosophi, et hi quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant; neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitae hominum consulti et provideri. Nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, coelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi hu-

mano putant; multaque, quae dicuntur in his libris, colligunt: quae talia sunt, ut¹ ea ipsa dii immortalis ad usum hominum fabricati parae videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones quum tam variae sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.

III. Quae quidem in causa et benivolos objurgatores placare, et invidios vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amice docendi sunt; qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium exstiteret; partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quae lucem eriperet, et quasi noctem quamdam rebus offunderet; desertaque disci-

¹ Et ipsi.

plinæ, et jam pridem relictae, patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum.

Nos autem nec subito coepimus philosophari; nec mediocrem a primo tempore aetatis in eo studio operam curamque consumimus; et, quum minime videbamur, tum maxime philosophabamur. Quod et orationes declarant, refertae philosophorum sententiae, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit, et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiae praecipua referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea praestitisse, quae ratio et doctrina praescripserit.

IV. Sin autem quis requirit, quae causa nos impulerit, ut haec tam sero litteris mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam quum otio langueremus, et is esset reipublicae status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves tamque praeclearas Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei poenitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim. Complures enim Graecis institutioni-

bus eruditi, ea, quæ dederant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffident. Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis de verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad hæc conferrem, animi aegritudo, fortuna magna et gravi commota injuria. Cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hæc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes, atque omnia membra tum facilitate noscuntur, quam totæ quæstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio, seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter se apte colligatæque videantur.

V. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta querenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desiunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero

* Auctores.

probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, quum ex iis quaereretur, quare ita esset, respondere solitos. «Ipse dixit.» Ipse autem erat Pythagoras. Tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.

Qui autem mirantur, nos hæc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt; sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc promodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. Quod non academice vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est; quanto majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cujus rei tantæ tamque difficilis facultatem consecutum esse me non probo; secutum esse præ me fero.

Nec tamen fieri potest, ut, qui hæc ratione philosophentur, si nihil habeant, quod sequantur.

Dictum est omnino hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur sapientis. Non enim stultus ille, quibus nihil verum esse videatur; sed ille, qui omnibus veris falsa quadam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi et assentiendi nota. Et quo assistit et illud, multa esse probabilia: quae quanquam non perciperentur, tamen, quia visum haberent quemdam insignem et illustrem, his sapientis vita regeretur.

VI. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quae sit earum vera, iudicent. Tum demum mihi procaea academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut² ille in Synephebis:

Prodeant, populum omnium,³ omnium adolescentium
Clamo, postulo, obsecro, oro, plo, atque imploro fidem!

Non levissima de re, ut queritur ille,

¹ *Boetius conj. usum, probante Joann. Clerico, Biblioth. vet. et rec., tom. XVI, pag. 217.* ² *Stattius.*
³ *Abest omnium.*

Fieri in civitate facinora capitalia:

Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult.

Sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, carumoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delabris, sacrificiisque solemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos praesumus, existimandum sit. Haec enim omnia ad hanc de diis immortalibus quaestionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio.

Quod quum saepe alias, tum maxime animadverti, quum apud C. Cottam, familiarem meum, accurate sane et diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, quum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu accessitque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, et cum C. Velleio senatore disputantem, ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus, qui tantos progressus habebat in stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararetur.

VII. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. Oriur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio; cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque videor,

inquam, venisse, ut dicis, opportune. Tres enim trium disciplinarum principes convenistis. M. Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim stoici cum peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille. Miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent, et peripateticos, qui honesta commiserent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, non genere differrent. Hæc enim est non verborum parva, sed rerum per magna dissensio. Verum hæc alias: nunc quod recipimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura ageamus deorum. Quæquam mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est,

¹ M. enim Piso.

repete, quæ cœperas. Repetam vero. Quanquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. Ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes, me adiutorem huic venisse, sed auditorem, et quidem æquum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.

VIII. Tum Velleius, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur; tanquam modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non futiles commentitiasque sententias, non opificem ædificatoremque mundi, Platonis de Timæo deum; nec animum fœdicam stoicorum *πρόνοον*, quam Latine licet providentiam dicere; neque vero mundum ipsam, animo et sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem deum, portenta et miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio, quæ ferramenta? qui vectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire et parere volun-

tati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortæ illæ quinque formæ, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? Longum est [iter] ad omnia: quæ talia sunt, ut optata magis, quam inventa videantur. Sed illæ palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manū pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, patet æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus principium aliquid sit, nihil sit extremum? Pronœa vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quæ paullo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonius deus, sempiternum.

IX. Ab utroque autem scisciter, cur mundi edificatores repente exstiterint; innumerabilia secula dormierint. Non enim, si mundus nullus erat, secula non erant. Secula hunc dico, non ea, quæ dieram noctiumque numero annis cursibus conficiuntur. Nam fateor, ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quedam ab infinito tempore eternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, spatio tamen, qualis ea fue-

rit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum quum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, quum omnes naturæ numini divino, cœlum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis et luminibus, tanquam ædilis, ornare? Si, ut deus ipse melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurgustio, habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, quæ cœlum et terras exornatas videmus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tamdiu carere potuisset.

An hæc, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientiamne? propter paucos ergo tanta est factæ rerum molitio. An stultorum? At primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. Deinde quid est assecutus, quum omnes stulti sint sine dubio miserimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in vita, ut

Male Ernest. expunxit non. e Davisii sententia. Miror Creuzerum nuper idem fecisse. Heindorf. aliter semerat. Schneider. conj. ædes.

ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint, nec ferre praesentia.

X. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam intelligentis, in quam figuram cadere posset; de quo dicam equidem paullo post. Nunc autem haecenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel conici, vel pyramidis videtur esse formosior. Quae vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubi nam mens constans, et vita beata possit insistere. Quodque in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terrae maximas regiones, inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum impulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque, longinquo solis abscessu. Quae, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt.

Atque haec quidem vestra, Lucili. Qualia vero alia sint, ab ultimo repetam superiorum.

Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quasivit, aquam dixit esse initium rerum; deum autem, eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu et motu, cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore?

Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus?

Post Anaximenes, aera deum statuit, eumque igni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, quum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.

XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitae vi ac ratione designari et confici voluit: in quo non vidit, neque motum sensui junctum et continentem, in infinito ullum esse posse; neque sensum omnino, quo non ipsa

¹ Abest alia a multis codd. ² Mente.

natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim et notionem videtur.

Crotoniæ autem Alcmaeo, qui soli et lunæ, reliquisque sideribus; animoque præterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare.

Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit, distractione humorum animorum discerpi et lacerrari deum; et quum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? Quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo?

Tum Xenophanes, qui mente adjuncta, omnem præterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut ceteri; de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse.

Nam Parmenides commentitium quiddam co-

ronæ similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum; quem appellat deum. In quo neque figuram divinitatis, neque sensum quisquam suspicari potest. Multa ejusdem monstra; quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejusdem ad deum revocat: quæ vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate deleantur. Eademque de sideribus; quæ reprehensa jam in alio loco, in hoc omitantur.

XII. Empedocles autem, multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet, quas et nasci, et extinguere perspicuum est, et sensu omni carere.

Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de diis habere, quod liqueat, sint, non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari.

Quid? Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur? Quum idem omnino quia nihil semper suo statu maneat, neget esse

Abest loco.

quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat?

Quid? aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei?

Jam de Platonis inconstantia longum est dicere: qui in *Timæo*,¹ patrem hujus mundi nominari neget posse; in *Legum* autem libris, quid sit omnino deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse, ut Greci dicunt, *ἀσώματος*, id quale esse possit, intelligi non potest. Careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quæ omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem et in *Timæo* dicit, et in *Legibus*, et mundum deum esse, et cælum, et astra, et terram, et animos, et eos, quos majorum institutis accepimus: quæ et per se sunt falsa perspicue, et inter sese vehementer repugnantia.

Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. Facit enim in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quæri non oportere; eundemque et solem, et animam deum dicere; et quod unum, tum autem

¹ Male Ernest. partem.

plures deos. Quæ sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone² diximus.

XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui *Physicus* inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim, et naturam deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, et vim quamdam dicens, quæ omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum.

Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone³ non dissentiens. Modo enim menti tribuit omnem divinitatem; modo mundum ipsum deum dicit esse; modo quemdam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat atque tueatur; tum cæli ardorem deum dicit esse, non intelligens, cælum mundi esse partem, quem alio loco ipse designavit deum. Quomodo autem cæli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? Ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam cælum deum? Quum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illam sensu privat, etiam prudentia. Quo porro modo³ mundus

² Sic Heindorf. e ms. Fulg. dicimus. ³ Sic, P. Manutius auctore, Lambin. Davis. Olivet. etc. Fulg. uno. Ernest. dedit, mundum movere.

moveri carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus et beatus potest?

Nec vero ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior; in cujus libris, qui sunt de natura deorum, nulla species divina describitur. Deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur; unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixæ cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus; septimum, solem adjungit; octavamque, lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest.

Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refertis libros: et tamen modo mundum, tum mentem divinam esse putat; errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat, et ejus formam mutabilem esse vult; eodemque in libro rursus terram et cælum refert in deos.

Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. Modo enim menti divinam tribuit principatum, modo cælo; tum autem signis, sideribusque celestibus.

Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in naturam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat; sed careat omni sensu et figura.

XIV. Zeno autem (ut jam ad vestros, Balbe,

veniam) naturalem legem, divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prolièntemque contraria. Quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco athera deum ¹ dicit, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quamdam, per ² omnem naturam rerum pertinentem, ³ ut divinam esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Quum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino usitatas perceptasque cognitiones deorum. Neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero; sed rebus inanibus atque mutis, per quamdam significationem, hæc docet tributa nomina.

Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est; qui neque formam dei intelligi posse censet, neque in diis sensum esse dicit, dubitetque omnino, deus animans, necne sit.

Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum

¹ Dicit esse. ² Omnium. ³ Cæd. Glog. vi divina. Recte.

eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen; tum ultimum, et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum iudicat. Idemque, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tanquam in vestigio, volumus respondere, nusquam prorsus appareat.

XV. At Persæus, ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa; ipsasque res utiles, et salutare, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas atque deformes deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu?

Jam vero Chrysippus, qui stoicorum somniorum vasserrimus habetur interpret, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, quum mens nostra quidvis videatur cogitatione

posse depingere. At enim, vim divinam in ratione esse positam et universæ naturæ animo atque mente; ipsamque mundum, deum dicit esse et ejus animi fusionem universam; tum ejus ipsius principatum, qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam ¹ universam atque omnia continentem; tum fatalem ² umbram, et necessitatem rerum futurarum; ignem præterea, et eum, quem antea dixi, æthera; tum ea, quæ natura fluere atque ³ manerent, ut et aquam, et terram, et aera; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, quæ omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, ætheri esse eum, quem homines Jovem appellarent; quique aer per maria maneret, eum esse Neptunum, terramque eam esse, quæ Ceres diceretur. Similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ et æternæ vim, quæ quasi dux vitæ et magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem, quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de Natura

¹ Universæ. ² Davis, Ernest, Heindorf, Schütz, etc. habent vim e eod. Eliensi. Nihil nos mutandum putamus. ³ Aldus et Boher, leg. manerent.

deorum; in secundo autem vult Orphei, Musri, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterimi poetæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, stœici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, ¹ dîjungit a fabula.

XVI. Exposui fere non philosophorum judicia, sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ poetarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui et ira inflammatos, et libidine furentes induxerunt deos; feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prælia, vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortalibus procreatos. Cum poetarum autem errore conjugere licet portenta magorum, Egyptiorumque in eodem genere dementiam; tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum,

¹ Dejungit.

et in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. Solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quamdam deorum? quam appellat *πρόληψιν* Epicurus, id est, acceptam animo rei quamdam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quærî, nec disputari potest. Cujus rationis vim atque utilitatem ex illo cœlesti Epicuri, de regula et iudicio, volumine accepimus.

XVII. Quod igitur fundamentum hujus quæstionis est, id præclare jactum videtis. Quum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensus: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos; fateamur, constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive prænotionem deorum. Sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse *πρόληψιν* appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur

habemus, ut deos beatos et immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos et beatos haberemus. Quod si ita est, verè exposita illa sententia est ab Epicuro, « Quod veterum, beatamque sit, id nec habere ipsum potest quidquam, nec exhibere alteri. Itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. »

Si nihil aliud quereremus, nisi ut deos pie coleremus, et ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. Nam et præstans deorum natura hominum pietate coleretur, quum et æterna esset, et beatissima; habet enim venerationem justam, quidquid excellit: et metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset. Intelligitur enim, a beata immortalique natura et iram, et gratiam segregari; quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem inquiri animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam abani, nisi humanam, deorum. Quæ enim alia forma occurrit nequam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas

notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam quum præstantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam, quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta nemis modo hoc, modo illud), quum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, veram etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium; quoniamque deos beatissimos esse constat, beatos autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione consistere, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est.

Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; nec habet sanguinem; sed quasi sanguinem. Hæc quanquam et inventa sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res oculis et penitus abditas non modo

¹ viderat animo, sed etiam sic ² tractat, ut manu, docet eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur; nec soliditate quadant, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem *επιπέδου* appellat, sed imaginibus similitudine et transitione perceptis: quum infinita simillarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat, et ⁴ ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere, quæ sit et beata natura, et æterna.

XIX. Summa vero vis infinitatis, et magna ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant. Hanc *ισογονίαν* appellat Epicurus, id est, æquabilem distributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem; et, si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quæ conservent, infinita esse debere.

Et querere a nobis, Balbe, solatis, quæ vita deorum sit, quæque ab his degatur vitæ. Ea vile licet, quæ nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentiùs cogitari potest. Nihil enim agit; nullis

¹ Viderit. ² Tractet. ³ Docet. ⁴ Ad eos. *Rectius, ad nos.*

occupationibus est implicatus; nulla opera molitur; sua sapientia, et virtute gaudet; habet exploratum, fore se semper quum in maximis, tum in æternis voluptatibus.

XX. Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. Sive enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem cœli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. Sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras et maria contemplant, hominum comoda vitasque tueatur: nã ille est implicatus molestis negotiis, et operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum; nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poetæ, quum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad

¹ Walker vult legi possunt. Frustra.

deum; cujus operam profecto non desideraretis, si immensam et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis; in quam se injiciens animus et intendens, ita late longoque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat aemorum: quæ, interjecto mani, cohaerescunt tamen inter se, et alia alias apprehendentes continuantur; ex quo efficiuntur hæc rerum formæ atque figuræ, quas vos effici posse sine follibus et incadibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii deum?

Hinc vobis exstitit primum illa fatalis necessitas, quam *ἀπορρέων* dicitis: ut, quidquid accidat, id ex aeterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia assequenda est, cui, tanquam amicalis, et his quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur *αὐριστην* vestra, quæ Latine divinatio dicitur: qua tanta imbuerentur superstitione, si vos audire vellemus, ut aruspices, augures, harioli, vates et conjectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro

soluti, et in libertatem vindicati, nec metimur eos, quos intelligimus, nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere; et pie saneteque colimus naturam excellentem atque præstantem.

Sed elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. Quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

XXI. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. Mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque quum sæpe, tum, quum te audirem paullo ante, contigit. Roges me, qualem deorum naturam esse dicam: nihil fortasse respondeam. Queras, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita, nihil dicam mihi videri miuus. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso, familiaris illo tuo, videor audisse, quum te rogatis omnibus sine dubio antefereat, et paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. Sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benivolentiam id uberius dicere. Ego au-

† Contingit. † Hucam.

tem, etsi vereor laudare presentem, judico tamen, de re obscura atque ¹difficillima a te dictum esse dilucide; neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatis, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphaeum appellare Epicureorum solebat, quum Athetis essem, audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius judicarem, quam illa bene refellerentur, quum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, disincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo, quum te audirem, ²accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (hona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid asseram melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in physiceis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.

XXII. Roges me, quid, aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo quum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, ³deliberandi sibi novum diem postulavit. Quum idem ex eo postredie quereretur, biduum petivit. Quum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita

¹ Difficili. ² Acciderat. ³ Deliberandi causa.

faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi ¹res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum suavis, verum etiam ²ceteroquid doctus sapiensque traditur), quia multa venient in mentem acuta atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere, quam tecum) qui dicit, quod non modo philosophia dignum sit, sed mediocri prudentia?

Quaeritur primum in ea questione, quae est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare. Credo, si in concione quaeratur; sed in ³hujusmodi sermone, et in consessu, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caerimonias religioesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim: multa enim occurrunt, quae conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. Quae communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam; ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mibique ipsi in primis, deos esse. Itaque non pugno. Rationem tamen eam, quae a te offertur, non satis firmam puto.

¹ Spes. ² Eru. cetera quam. ³ Ejosmodi.

XXIII. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. Quod quum leve per se, tum etiam falsum est. Primum enim unde note tibi sunt opiniones nationum? Equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dietus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam susulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, quum in principio libri¹ sui sic posuisset, « De² diis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, » Athenensium jussu urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe quum ponam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impijs, perjuriisque dicemus?

..... Tabulus si Lucius unquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus,

¹ Abes sui. ² Sic ms. Glog. Fulg. divis.

aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore; ad vestra propria venire malo. Concedo esse deos: doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, anima, vita. Hæc enim scire desidero.

XXIV. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia. Hinc, quodcumque in solum venit, ut dicitur, effingit atque¹ efficit. Quæ primum nullæ sunt. Nihil est enim, quod vacet corpore; corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest. Hæc ego nunc physicorum oracula fundo. Vera, an falsa, nescio: sed veri tamen similia, quam vestra. Ista enim flagitia Democræti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam, et quasi adunca; ex his effectum esse cælum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc ætatem perduxisti: priusque te quis de omni vitæ statu, quam de ista auctoritate de-

¹ Heindorf. e vestig. cod. Glog. conjicit effutis. Forte nimis durum, quanquam Moser aliter judicat.

jecerit. Ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit, aut hæc flagitia concipere animo, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vite beate, veritatemque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus; an in individuis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus?

Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paullo ante uti coeperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? deorum enim natura quaeritur. Sint sane ex atomis. Non igitur aeterni. Quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum, nulli dii ante, quam nati. Et si ortus est deorum, interitus sit, necesse est, ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum et æternum? quibus duobus verbis significatis deum. Quod

¹ Cod. Glog., teste Heindorfio, habet Quem superscriptum. Frustra.

quam efficere vultis, ¹ in dumeta correptis. Ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem.

XXV. Hoc persæpe facitis, ut quam aliquid non verisimile dicatis, et effugere reprehensionem velitis, ² afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere. Velut Epicurus, quum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem saopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. At atomum, quum pondere et gravitate directo ³ deorsum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus quum traditum sit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, aut etiam, aut non, poneretur, alterutrum verum esse; perimuit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, aut etiam, aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat

¹ ridicule ed. P. Marsi, indumenta tamen corripitis. ² Efferatis. ³ Al. deorsus.

Arceſilas Zenonem, quum ipſe falſa omnia diceret, que ſenſibus viderentur; Zeno autem, nonnulla viſa eſſe falſa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, ſi nauum viſum eſſet falſum, nullum eſſet verum; omnes ſenſus veri nauitios dixit eſſe. Nihil horum, niſi callide. Graviorem enim plagam accipiebat, ut leuiorem repelleret. Idem facit in natura deorum. Dum indiuiduorum corporum concretionem fugit, ne interitus et diſſipatio conſequatur, negat eſſe corpus deorum, ſed tanquam corpus; nec ſanguinem, ſed tanquam ſanguinem.

XXVI. Mirabile videtur, quod non rideat aruſpex, quum aruſpicem viderit. Hoc mirabilis, quod vos inter vos riſum tenere poſſitis. Non eſt corpus, ſed quaſi corpus. Hoc intelligerem, quale eſſet, ſi id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. In deo quid ſit quaſi corpus, aut quaſi ſanguis, intelligere non poſſum. Ne tu quidem, Vellei; ſed non vis fateri. Iſta enim a vobis quaſi dictata redduntur, que Epicurus oſcitans hallucinatus eſt, quum quidem gloriaretur, ut videmus in ſcripſis, ſe magiſtrum habuiſſe nullum. Quod et non prædicanti, tamen facile quidem crederem: ſicut mali ædificii domino glorianti, ſe architetum non habuiſſe. Nihil enim olet ex academia, nihil ex lyceo, nihil ne e puerilibus quidem diſciplinis. Xenocra-tem audire poſſit: quem virum, dii immortales!

et ſunt, qui putent audiviſſe: ipſe non vult. Credo plus nemini. Pamphilum quemdam, Platonis audito-rem, ait a ſe Sami auditum. Ibi enim adoleſcens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat. Sed, quum agellus eum non ſatis aleret, ut opinor, ludimagiſter fuit. Sed hunc Platonice mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didiciſſe videatur. In Nauſiphane Democriteo tenetur: quem quum a ſe non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui ſi hæc Democritea non audidiſſet, quid audierat? * quid eſt in phyſicis Epicuri non a Democrito? Nam eſti quaſdam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus nature ratio continetur.

Nunc iſtud quaſi corpus, et quaſi ſanguinem, quid intelligis? Ego enim ſcire te iſta melius, quam me, non fateor ſolum, ſed etiam facile paſior. Quam quidem ſemel dicta ſunt, quid eſt, quod Velleius intelligere poſſit, Cotta non poſſit? Itaque corpus quid ſit, ſanguis quid ſit, intelligo: quaſi corpus, et quaſi ſanguis, quid ſit, nullo prorsus

* Heindorf. quid eſt enim.

modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos; nec consulto dicis occulte, tanquam Heraclitus: sed (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.

XXVII. Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori; nec ille fusus, et candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicroo deo non res, sed similitudines rerum esse.

Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. Cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, quum de deo cogitet, forma occurrat humana; deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat; nec esse humana ullam pulchriorem. Tertium rationem afferitis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur, quidque, consideremus, quale sit. Atripere enim mihi

¹ Heindorf. e cod. Rhediger. quod, quoniam.

videmini, quasi vestro iure, rem nullo modo probabilem [omnium]. Quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos, aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitæ pravitate converterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poetæ, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, et molientes deos, in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physico, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique belluam, quæ non sui generis belluæ maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contractatione, equus vacæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At melihercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo

dicere, pulchriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingenii, aut de orationibus nostris, sed de specie figuræ quaeritur. Quod si fingere nobis, et jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invelens belluis, adjunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formice.

Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis quum essem, e gregibus epeborum vix singuli reperiebantur. Video, quid ariseris. Sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectantur, etiam vitia sæpe jucunda sunt. Nævus in articulo pueri¹ delectat Alcaeum. At est corporis macula, nævus. Illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collega, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,
 Quum subito a lava Roscius exoritur.
 Pace mihi liceat, coelestes, dicere vestra
 Mortalis visus pulchrior esse deo.

¹ Frustra Ernest. emendavit delectabat.

¹ Huic, deo pulchrior. At erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum salsum illi et venustum videbatur.

XXIX. Redeo ad deos. Equos si non tam strabones, at pætuos esse arbitramur? ecquos nævum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones, que sunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? Nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in celo academiam necesse est. Si enim nihil inter deum, et deum differt; nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem, nisi hominis occurrere? amenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse² sic occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores fictoresque voluerunt; neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu. At non Egyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. Firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctis-

¹ Al. malunt hic vel hui! Heindorf. e cod. suo Clog. Huic ille deo pulchrior. ² Omnino ita legendum e multis mss., jam suadente Lambino. Vulg. si occurrit.

simis templis et simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata, et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. At vero nefando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Ægyptiorum bovem, nonne deum videri Ægyptis? Tam hercle, quam tibi illam ¹ nostram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis ² Argiva, nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanavinis, alia nobis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venotoremque nature, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium veritatis. Isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbaturum, Apollinem semper imberbem, castios oculos Minervæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcámenes; in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum; quoniam de Vulcano sic accepimus. Age et his vocabulis deos esse ³ faciamus,

¹ Boherius conj. vestram. ² Argiva. ³ Facimus.

quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris; deorum autem innumeralis. An sine nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est. Quid enim attinet, quum una facies sit, plura esse nomina?

Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista efflatentem nauticare, atque ipsum ¹ tibi displicere? At tu mei similem putas esse, aut mi deum? Profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? Ergo etiam beatum? quibus fruente[m] voluptatibus? Et sapientem? qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare, deos esse? Non audes. Sapienter id quidem. Etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos.

XXXI. Novi ego Epicureos omnia sigilla ² numerantes: quanquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet,

¹ Sibi. ² Conspiciant vel venerantes, vel inhiantes, vel munerantes; Kindervater, signa, pro sigilla. Nihil profecto mutandum.

verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis *xuπtias dōēas*, hæc, ut opinor, prima sententia est: Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium.

In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscutia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utram dicat aliquid iste beatum et immortale, an, ¹ si quod sit, id esse immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigüe locutum esse; sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam panilo ante te. Ille vero deos esse putat; nec quemquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, et deos. Quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, fana complant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod te impediât, aut solem, aut lunam, aut mundum,

¹ Male Davis, si quod sit beatum. Egregie vero Heindorf, id esse tale, certe quoad sensum pertinet.

aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis numquidnam, aut lunæ, aut quinque errantium siderum simile vidisti? Sol duabus unius orbis ultimis partibus definitus motum, cursus annuos conficit. Hujus hæc ² Illustrationem ejusdem incensa radiis menstroo spatio luna complet. Quinque autem stelle eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Nonquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stelle: quoniam nihil esse potest, nisi quod attingimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? Cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio nova offert. Ita ³ fit, ut mediterræuci mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustie, ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepuleculos vulpecalasque sepe vidisses, non crederes leones et pantheras esse, quum tibi, quales essent, diceretur? si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum (³ quem funditus gens vestra

¹ Illustrationem. ² Sit. ³ Quæ.

non novit), argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumsisisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis. Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Quid autem est istuc gradatim? Sumsisisti tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud lucis video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos. Dii enim semper fuerunt, et nati nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri. At homines nati. Ante igitur humana forma quam, homines, ea, qua erant [forma] dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voleatis: illud quero, quæ fuerit tanta fortuna. Nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam

felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de coelo in terras putamus, et sic homines patrum similes exstitisse? Vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non inavitus. Nihil tale dicitis; sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possim, quam falsa convincere!

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter et copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse romano tantam scientiam) usque a Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus et pedibus constare dentem posse decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil iane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, et non loquetur; dentes, palatum, fauces nullum ad usum; quæque procreationis causa natura cor-

non novit), argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumsisisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis. Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Quid autem est istuc gradatim? Sumsisisti tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud lucis video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos. Dii enim semper fuerunt, et nati nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri. At homines nati. Ante igitur humana forma quam, homines, ea, qua erant [forma] dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voleatis: illud quero, quæ fuerit tanta fortuna. Nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam

felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de coelo in terras putamus, et sic homines patrum similes exstitisse? Vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non inavitus. Nihil tale dicitis; sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possim, quam falsa convincere!

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter et copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse romano tantam scientiam) usque a Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus et pedibus constare dentem posse decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil iane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, et non loquetur; dentes, palatum, fauces nullam ad usum; quæque procreationis causa natura cor-

pori ¹ affixit, ea frustra habebit deus; nec externa magis, quam interiora, cor, pulmones, jecur, cetera: quæ, detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem vultus. Estne fidentes somniis non modo Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? Scito illa quidem sermone et Attico, ² sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiae. Et soletis queri; Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albacium? Nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. Sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram: quum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit; Phædoni Socratico turpissime maledixerit; Metrodori, sodalis sui, fratrem Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conderit; in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus; Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos solum, qui tum

¹ Heindorf., aliquot mss. secutus, collatis locis et fragm. Timæi, c. 6, et Orat., III, 45, maluit affixit.

² Al. sine aposiopesi, sed tamen tantum Ep.

erant, Apollodorum, Syllum, ceteros figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiæ, ¹ Latino verbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat; Chrysippum unquam nisi Chesippum vocabat.

Tu ipse paullo ante, quum tanquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum. Non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetrarit, ut concedamus, eandem esse hominum et deorum figuram. Omnis cultus et curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubatio, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo et oratio. Nam quod et mares deos, et feminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? Aut ista, sive

¹ Al. conficit tali verbo; al. felicitis, latino verbo utar.

beatitas, sive beatitudo dicenda est (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt), verum ea, quaecumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem eternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, nunquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, unquam vidisti? Negabis. Cur igitur non sexcenta milia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, quum præstantissima natura queratur, eaque beata et eterna, quæ sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi præstantia vinci; atque, ut animi, item corporis? Chr. igitur, quum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? Ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura.

XXXV. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam), quam si ea genera belluarum, quæ in Rubro mari, Indiæve signantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existant: quæ negemus esse, quia nunquam vidimus. Ipsa verò quæ nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, simili-

tudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?

At mores in utroque dispares. Elephanto belluarum nulla prudentior. At figura quæ vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores, et moribus? simillimis figura dissimilis? Etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende, quo serpat. Tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse. Smet alius, nisi in terrestri; nisi in eo, qui natus sit; nisi in eo, qui adoleverit; nisi in eo, qui didicerit; nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore cauto et infirmo; postremo nisi in ² homine, atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma ⁴ conturbet? his enim omnibus, quæ proposui, adjunctis, in homine rationem esse et mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneat. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri, quid loquare.

¹ Heindorf. addit aut e cod. Glog. ² Abest simillimis. ³ Heindorf. e cod. Glog. addit corruptibili, quam vocem Cicero non agnoscit. ⁴ Wyttenbach. Bibl. crit. P. III. non turbet.

Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est, uno digito plus habere? Quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur. Hæc enim sunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque præclaris, quum ipsum mundum, quum ejus membra, cælum, terras, maria, quinque horum insignia, solem, lunam, stellasque viderent, quumque temporum maturitates, mutationes vicissitudinesque cognovissent, suspicari essent, aliquam excellentem esse præstantemque naturam, que hæc fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiamsi aberrant conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum et egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo, esse deos, suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quamdam dei. Et barbati quidem Jovis, galeate

Minerve. Num igitur esse tales putas? Quanto melius hæc vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. Dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen; et, si, actiones quæ sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Ægyptii nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes maximam vim serpentium conficiunt, quum sint aves excelso, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: avertunt pestem ab Ægypto, quum volucres angues ex vastitate Libyæ vento Africo invectas interficiunt atque consumunt. Ex quo fit, ut illæ nec morsu viva noceant, nec odore mortuæ. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. Ita concludam, tamen belluas a barbaris propter beneficium consecratas; vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino.

XXXVII. Nihil habet, inquit, negotii. Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri, etiam quam cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur, ne beatus esse non

possit? Hæc oratio non modo deos spoliat motu, et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest.

Verum sit sane, ut vultus, deus, effigies hominis et imago. Quod ejus est domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio vitæ? quibus rebus, id quod vultus, beatus est? Uiatur enim suis bonis oportet, et fruatur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem iis etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hæc inundet aqua; superior ætheri, ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt alia, parum aquatiles; alia quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quedam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe volitantes. Quæro igitur, vester deus primum ubi habitat; deinde quæ causa eum loco moveat, si modo movetur aliquando; postremo, quum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit nature accommodatum, deus quid appetat; ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur; postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus.

¹ Æther. ² Davis. conjicit in igni, quod recepit
Beindorf.

Quidquid enim horum attigeris, ulcus est. Ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine et transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio; ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra beatam illam naturam et sempiternam putet.

XXXVIII. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur! quale tandem est? Nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? Omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos, et introitum imaginum dicitis. Ut igitur, Tib. Gracchum quum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem et Gracchi, et Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium quam pervenerim, tum ad animum meum referantur; hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati atque æterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus pulsantur animi. Species duntaxat obijcitur quæ-

dam. Num etiam cur ea beata sit? cur aeterna?

Quae autem istae imagines vestrae, aut unde? A Democrito omnino haec licentia. Sed et ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis; totaque res vacillat et claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quomodo ergo illi? et quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in meum alia, alia in tuum? Quid, quod earum rerum, quae nunquam omnino fuerunt, neque esse poterunt, ut Seyllæ, ut Chimæræ? Quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam vidimus? Quid, quod simulæ mihi collibitum est, præsto est imago? Quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocatae?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. Tanta est impunitas garriendi. At

¹ Cod. Glog. illæ. ² Heindorf. emendat, Pythagorei esse cuiusdam Cercopis.

quam licenter? Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternæ? Innumerabilitas, inquis, suppediat atomorum. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis ad æquilibritatem: sic enim *ισοοπέλιον*, si placet, appellemus; et ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales; et quoniam nascuntur in terra, nascantur et in aqua. Et quia sunt, quae interimant, sint, quae conservent. Sint sane: sed ea quae conservent, quae sunt. Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiamsi essent, quae nulla sunt, pellere se ipsa et agitari inter se concursu fortasse possent; formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certè nullo modo. Virtus autem actiosa; et deus vester nihil agens; expers virtutis igitur; ita, ne beatus quidem. Quae ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum intervenit. Quorum tandem bonorum? Voluptatum, credo; nempe ad

corpus pertinentium. Nullam enim novistis, nisi profectam a corpore, et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem illum bonum, quod sit sejunctionum a delicatis et obscenis voluptatibus; quas quidem non erubescens, persequitur omnes nominationum. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum, aut colorum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos profundas voluptatibus? Ac poete quidem nectar, ambrosiam, epulas comparant, et aut Juventatem, aut Gonymedem pocula ministrantem: tu autem, Epicure, quid facies? Neque enim, unde habeat ista deus tuus, video; nec, quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum.

At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? Nam Philo etiam noster ferre non poterat, aspernari Epicureos molles et delicatas voluptates. Summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis

1 Florum. > At.

verbis, quibus erant scripte. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientie, multa impudentiora recitabat. Accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, que ad beatam vitam pertinent, ventre metiri: neque id semel dicit, sed sapins. Annuere te video. Nota enim tibi sunt. Profferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur; alia est ea questio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes; ita vestro iudicio ne beatos quidem.

XLI. At dolore vacant. Satin' est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquit, assidue beatum esse se. Habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil aliud in omni aeternitate, nisi, Mihi pulchre est, et, Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat; quam sine ulla intermissione pulsetur agiteturque incursione atomorum sempiterna, quumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec aeternus.

At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loqui-

1 Alium.

tur? Ut Coruncanium, aut Scævola, pontifices maximos, te audire dicas; non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem, nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus, deorum immortalium templa et aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, quum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quædam præstansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate letans, nihil nec actura sit unquam, nec agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, eius nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas, justitia adversum deos: enim quibus quid potest nobis esse juris, quum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sint, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono.

XLII. Quid est autem, quod deos veneremus propter admirationem ejus nature, in qua egregium nihil videmus? Nani superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, quum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, cen-

ses supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem; cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium, non modo superstitionem tollant, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur.

Quid? ii, qui dixerant, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicæ causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio daceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? quid? Prodicus Cæus? qui ea, quæ prodesse hominum vitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique solemus, nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est; quem noster et interpretatus, et secutus est, præter ceteros, Ennius; ab Euhemero autem et mortis, et sepulture demonstrantur deorum: utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse?

XLIII. Omnia Eleusina, sanctam illam et augustam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimæ.

Prætereo Samothraciam, eaque,

..... Quæ Lemni
Nocturno aditu occulta coluntur
Silvestribus sæpibus densa.

Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deorum.

Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate præditas inesse universitati rerum; tum principia¹ mentis, quæ sunt in eodem universo, deos esse dicit; tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere; tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti, quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis autem cultu, aut religione dignas judicare?

Epicurus verò ex animis hominum extraxit radicibus religionem, quum diis immortalibus et opem et gratiam sustulit. Quum enim optimam et præstantissimam naturam dei dicat esse, negat

¹ Mentisque.

idem esse in deo gratiam. Tollit id, quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. Quid enim est melius, aut quid præstantius honestate et beneficentia? Quæ quum carere deum vultis, neminem deo nec deum, nec hominem carum; neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim virtute amabilius. Quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, quum in imbecillitate gratificationem et benivolentiam ponitis? Ut enim omittam vim, et naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos et benignos fuisse? Nulla est caritas naturalis inter bonos? Carum ipsum verbum est amoris, ex quo amicitia nomen est ductum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos et benignos fuisse? Nulla est caritas naturalis inter bonos? Carum ipsum verbum est amoris, ex quo amicitia nomen est ductum: non ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed meratura quedam utilitatum suarum. Prata, et arva, et pecu-

¹ Quum imbecillitatem. Davis. Ern. recipiunt Lem-
bini emendationem; atque etiam cod. Glog. habet
imbecillitate.

dum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas, et amicitia, gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes, et inter se diligunt, et hominibus consulunt. Quod si ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures præsent? quid optamus a diis immortalibus? quid vovemus?

At etiam liber est Epicuri de sanetitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? Quæ autem animans natura, nihil curans? Verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius dissenuit in libro quinto de Natura deorum, nullos esse deos, Epicuro videri; quæque is de diis immortalibus dixerit, invidia detestandæ gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido, membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minime quidem, exitem quemdam atque perlucidam, nihil coiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. Quæ natura primum nulla esse potest; idque videns Epi-

¹ *Al. codd. homunculis.*

curus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teueatur; valeat. Quid enim dicam, propitius sit? Esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est, et gratia, et caritas.

DE NATURA DEORUM

LIBER SECUNDUS.

I. Quæ quum Cotta dixisset, tum Velleius, Na-
 ego, inquit, incautus, qui cum academico, et eo-
 dem rhetore, congregari conatus sum. Nam neque
 indisertum academicum pertinuissem, nec sine
 ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem.
 Neque enim flumine conturbor iuniorum verborum,
 nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas.
 Tu autem, Cotta, utraque re valuisti: corona
 tibi et iudices defuerunt. Sed ad ista alias. Nunc
 Luciliam, si ipsi commodum est, audiamus. Tum
 Balbus, Eundem equidem mallem audire Cot-
 tam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit,
 eadem veros inducat. Est enim et philosophi, et
 pontificis, et Cottæ, de diis immortalibus habere
 non errantem et vagam, ut academici, sed, ut
 nostri, stabilem certamque sententiam. Nam contra
 Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo
 audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit,

¹ Heiniof. editit sim e cod. Glogaviensi. ² Idem
 putat nullum lege sermonis requiri. Frustra.

oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, tali-
 bus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam
 quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem ali-
 quid, quod liqueret: tamen te vicissim audire vel-
 lem, quam ipse tam multa dixissem.

Tum Balbus: Geram tibi morem, et agam quam
 brevissime potero. Etenim convictis Epicuri erro-
 ribus, longa de mea disputatione detracta oratio
 est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis
 immortalibus questionem in partes quatuor. Pri-
 mum docent, esse deos; deinde, quales sint; tum,
 mundum ab his administrari; postremo, consulere
 eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ
 priora duo sunt, sumamus; tertium, et quartum,
 quia majora sunt, puto esse in aliud tempus diffe-
 renda. Minime vero, inquit Cotta: nam et otiosi
 sumus, et iis de rebus agimus, quæ sunt etiam
 negotiis anteponenda.

II. Tum Lucilius. Ne egere quidem videtur,
 inquit, oratione prima pars. Quid enim potest esse
 tam apertum, tamque perspicuum, quam cælum
 suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quam
 esse aliquod numen præstantissima mentis, quo
 hæc regantur? Quod ni ita esset, qui potuisse
 assensu omnium dicere Ennius,

Adspice hoc sublimè cædens, quem invocant omnes
 Jovem;

illum vero et Jovem, et dominatorem rerum, et omnia nata regentem, et, ut idem Ennius,

..... Patrem divumque, hominumque,

et præsentem ac præpotentem deum? Quod qui dubitet, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim? est hoc illo evidentiùs? Quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum sæculis ætatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extahuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut Chimæram putat? quæve anus tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? Opiniorum enim commenta delet dies; naturæ judicia confirmat. Itaque et in nostro populo, et in ceteris, deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod præsentiam sæpe divi stam declarant: ut et apud Regillum bello Latinorum, quum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio

¹ Cod. Glog. præsentem sæpe divi vini suam.

Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi sunt; et recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus, avus hujus adolescentis, quum e præfectura Reatinæ Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit, et primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paulo literis allatis, quum idem dies constitisset; et agro a senatu, et vacatione donatus est. Atque etiam quum ad flumen Sagram Crotoniatis Locri maximo prælio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympicis, memoria proditum est. Sæpe Faunorum voces exaudita, sæpe visæ formæ deorum, quemvis non aut hebetem, aut impium, deos præsentem esse confiteri coegerunt.

III. Prædictiones vero, et præsentiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ¹ ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsam, Tiresiam, Amphiarum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsa quidem fabulæ ascivissent, si res omnino re-

¹ Abst. ca.

12
 pudarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudii, bello Panico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, quum cavea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit, ut hiberent, quoniam esse nollent. Qui risus, classe devicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius eodem bello nonne tempestate classem amisit, quum auspiciis non paruisset? Itaque ¹ Claudius a populo condemnatus est; Junius necem sibi ipse concivit. C. Flaminius Caelius religione neglecta cecidisse apud Trasimenum scribit eum magno reipublice vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus parvisset. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur; religione, id est, cultu deorum, multo superiores. An Attii Navii lituus ille, quo ad investigandum ² suam regiones vineæ terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi ejus augurio rex ³ [Hosilius] maxima bella

¹ P. Claudius. Sed prænomen illud, mss. jubentibus, fere omnes ablegandum censent. ² Al. e libro I de Divinat., c. 17; reponunt avam. Quam nos emendationem probavimus. ³ Omitit eod. Elog. Recte; nam fuit Tarquinias Priscus.

gessisset. Sed negligentia nobilitatis, angurii disciplina ommissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximæ reipublice partes, in his bella, quibus reipublice salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla perennia servantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, quum auspicia posuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam se ipsos diis immortalibus capite velato verbis certis pro republica deberent.

IV. Multa ex sibyllinis vaticinationibus, multa ex aruspicum responsis commemorare ¹ possum, quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse. Atque et nostrorum augurum, et Etruscorum aruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo consulibus, res ipsa probavit: quos quum Ti. Gracchus, consul iterum, recrearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus quum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. Senatus, quos ad soleret, referendum censuit. Aruspices introducti responderunt, non fuisse justum comitorum ro-

¹ Possumus.

gatorum. Tam Gracchus, ut e patre audicham, incensus ira, hanc vero? Ego non justus, qui et consul rogavi, et augur, et auspico? an vos Tusci, ac barbari, auspicioium populi romani jus tenetis, et interpretes esse comitorum potestis? Itaque tum illos exire iussit. Post autem ex provincia literas ad collegium misit, se, quum legeret libros, recordatum esse, vicio sibi tabernaculum captum fuisse in ¹ hortis Scipionis, quod, quum pomerium postea intrasset, habendi senatus causa, in redendo, quum idem pomerium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vicio creatos consules esse. Augures rem ad senatum; senatus, ² ut abdicarent consules; abdicaverunt. Quae quærimus exempla maiora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hæere in republica religionem; consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem.

Magna augurum auctoritas. Quid? aruspicum ars nonne divina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autem interpretes

¹ Hortos. ² Ut abdicarent; cons. abd.

sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniant, quæ prædicta sunt. Ne agri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit.

V. Itaque inter omnes omnium gentium sententia constat. Omnibus enim innatum est, et in animo quasi insculptum, esse deos. Quales sint, varium est: esse, nemo negat. Cleanthes quidem noster quatuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quæ orta esset ex præensione rerum futurarum; alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia; tertiam, quæ terreret animos fulminibus, pestestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pesilentia, terra motibus, et sæpe fremitibus, lapideisque inorbibus, et guttis inbrum quasi eruentis: tum ¹ lapidibus, aut repentinis terrarum hiatus; tum, præter naturam, hominum peccatumque portentis; tum facibus visis celestibus; tum stellis iis, quæ Græci cometas, nostri ² crini-

¹ Gulielm. conjectura, labibus. ² Cincinnatas.

tas vocant, quæ nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum præsentia: tum sole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano et Aquillio consulibus evenerat: quo quidem anno P. Africanus, sol alter, extinctus est. Quibus exterriti homines vim quamdam esse celestem et divinam suspicari sunt. Quartam causam esse, eamque vel maximam, æquabilitatem motus, conversionem cæli; solis, læne, siderumque omnium distinctionem, varietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum adspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit: quam videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, et cui pareatur: multo magis in tantis motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa et infinita vetustas mentita sit, statuatur necesse est, ab aliqua mente tantos natura motus gubernari.

VI. Chrysippus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. « Si enim,

† Utilitatem.

« inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit; est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum? etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? In eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se potest, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus.»

An vero, si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut, etiamsi dominum non videas, muribus illam et mustelis ædificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum cælestium, tantam vim et magnitudinem maris atque terrarum, si tuam, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne place despere videre? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse intimam, quam crassissimus circumfundat aer? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum in-

genia propter cœli pleniorē naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint. Et tamen ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentem, et eam quidem acriorē et divinam, existimare debemus. «Unde enim hanc homo arripuit?» ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis querat, unde habeamus, apparet: quod aliud a terra sumimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritum dicimus. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, et, si placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus?

VII. An cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil prastabilis, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione et sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid vero? tanta rerum consentiens, conspi-

† Habemus.

rans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? Possetne uno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus discessusque solstitiis brunisque cognosci? aut astus maritimi fretorumque angustiae ortu aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cœli conversione cursus astrorum dispares conservari? Hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino et continuato spiritu continerentur.

Atque hæc quum uberius disputantur et fusiùs, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt academicorum calumniam. Quum autem, ut Zeno solebat, brevius angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendam. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo modo; conclusa autem aqua, facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluantur; angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tutatur.

VIII. Hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat: «Quod ratione utitur, id melius est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione igitur mundus utitur.» Similiter effici potest, sapientem esse mundum; similiter, beatum; similiter, æternum. Omnia enim

hæc meliora sunt, quam ea, quæ sunt his carentia; nec mundo quidquam melius; ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: «Nihil sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt. Non igitur caret sensu mundus.» Desgit idem, et urget anaxius: «Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est expertis, id generare ex se potest animam et compotemque rationis. Mundus autem generat animantes compotesque rationis. Animans est igitur mundus compotemque rationis.» Idemque similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo: «Si ex oliva modulate canentes tibiæ nascerentur, num dubitares, quin inesset in oliva tibiæcinis quædam scientia? Quid, si platani fidiçulas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censes, in platani inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque judicetur, quum ex se procreet animantes atque sapientes?»

IX. Sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram (negaram enim hanc primam partem cœgere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse): tamen id ipsam rationibus physicis confirmare volo.

Sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur

• Confirmari.

et crescant, contineant in se vim caloris; sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum et igneum, cietur et agitur motu suo. Quod autem alitur et crescit, motu quodam utitur certo et æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus et vita remanet; refrigerato autem et extincto calore, occidimus ipsi et extinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. Negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die et nocte concoquatur: ejus etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venæ et arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu; animadversumque sæpe est, quum cor animantis alienius evulsim ita mobiliter palpitarret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cerneremus, toto genere hoc igneo, quod trahit omnia, subtilius explicato.

Omnis igitur partes mundi (tamquam autem maximas) calore fultæ sustinentur. Quod primum in terrena natura perspicui potest. Nam et lapidum conflictu atque tritu elicit ignem videmus; et recentis fossione:

..... terram fumare calentem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis caloris terræ cavernis contineatur; eaque hieme sit densior; ob eamque causam, calorem insitum in terris contineat arctius.

X. Longa est ratio, multaque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, semina, quæque ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea temperatione caloris et oriri, et augescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque congelaretur frigoribus, neque nive, pruinaque concrederet, nisi eadem se, admisto calore liquefacta et dilapsa, diffunderet. Itaque et aquilonibus, reliquisque frigoribus adjectis durescit humor; et idem vicissim mollior tepescit, et tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. Nec enim ille externus et adventitius habendus est tepor, sed ex intus maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, quum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero et multo quidem calore admistus est. Ipse

enim oritur ex respiratione aquarum. Earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem existit motu ejus caloris, qui aquis continetur. Quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quæ effervescent subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea et ipsa tota natura fervida est, et ceteris naturis omnibus salutarem impertit et vitalem calorem. Ex quo concluditur, quum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fuisum esse natura, ut in eo insit procreandi vis, et causa gignendi, a quo et animantia omnia, et ea, quorum stirpes terra continentur, et nasci sit necesse, et augescere.

XI. Natura est igitur, quæ contineat mundum omnem, eumque tueatur, et ea quidem non sine sensu atque ratione. Omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in bellua quiddam simile mentis, unde oriatur rerum appetitus. In arborum aetate, et earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem ille dico, quod Græci *ἡγεμονικόν* vocant: quo nihil in quoque genere nec

potest, nec debet esse præstantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate et dominatuque dignissimum.

Videmus autem, in partibus mundi (nihil enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, et æciora quidem atque majora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est; naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere; eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi naturæ divinæ contineri. Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur et vigent. Absurdum igitur est dicere, quum homines bestięque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, et puro, et libero, eodemque æcerrimo, et mobilissimo ardore teneatur: præsertim quum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsus, sed per se ipse, ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem enim, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quasi quemdam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum; esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsus agitur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum.

Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit ¹ minoris, quam nosmet ipsi sumus: sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. Nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse, quam mundum omnem, oporteret.

XIII. Atque etiam, si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, que

¹ Minor.

¹ gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum et motum dedit, et cum quodam appetitu accessum ad res salutare, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus et altissimus ² est eorum, qui natura boni sapientesque gignantur: quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quæ supra hominem putanda est, deoque tribuenda, id est, mundo; in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus, naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire; atque ut pictura, et fabrica, ceteraque artes habent quemdam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet et continet. Quocirca necesse est esse quar-

¹ Gignantur. ² Abest est.

tum illum et altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur: quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, et eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, et quidem etiam sapientem.

XIV. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici, aut, quum sit optima, non primam animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem? Qui enim potest aliter esse optima? Neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio. Homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur. Ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, et sapiens a principio mundus, et dens habendus est. Neque enim est quidquam aliud præter mundum, cui nihil absit, quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris et partibus.

Scite enim Chrysippus, ut clypei causa, involucrium; vaginam autem, gladii: sic, præter mun-

dum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animalium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi, et custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum et imitandum, nullo modo perfectus, sed est quaedam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? Nihil autem est mente et ratione melius. Ergo haec mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis et maturis docet esse meliora, ut in equo, quam in equuleo; in cane, quam in catulo; in viro, quam in puero; item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. Igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: et efficitur tamen in homine virtus. Quanto igitur in mundo facilius? Est ergo in eo virtus. Sapiens est igitur; et propterea deus.

XV. Atque haec mundi divinitate ¹ perspecta, tribuenda est sideribus eadem divinitas: quae ex

¹ Perfecta.

mobilissima purissimaque aetheris parte gignuntur; neque ulla praeterea sunt admixta natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime et animantia esse, et sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus et oculorum. Nam solis candor illustrior ¹ est, quam ² ullius ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque coluceat; et is ejus tactus est, non ut tepesciat solum, sed etiam saepe comburat. Quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, quum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animalium continetur. Atque hic noster ignis, quem usus vitae requirit, confector est et consumitor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis et salutaris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, quum is quoque efficiat, ut omnia floreat, et in suo quoque genere pubescant. Quare quum solis ignis similis

¹ Abest est. ² Ullus.

eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra, quæ oriuntur in ardore celesti, qui æther, vel cœlum nominatur.

Quum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, et semper agitur, et viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id et sensu acerrimo, et mobilitate celerrima esse. Quare quum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse et intelligentiam. Ex quo efficitur, in deorum numero astra esse duenda.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia, et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso cœlo atque concreto. Quin etiam cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ et ætheream mundi partem incolant, et marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constantis. Nihil est

enim, quod ratione et numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, et in omni æternitate constantia, neque naturam significat; est enim plena rationis: neque fortunam, quæ amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divinitate moveantur.

Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate; moveri autem solem, et lunam, et sidera omnia; quæ autem natura moverentur, hæc aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. Nec vero dici potest vi quidam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. Quæ enim potest major esse? Restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. Quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuracione atque actione privet. Mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur.

Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanæ mentis existimem.

XVII. Restat, ut, qualis eorum natura sit, con-

sideremus. In quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit et vulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed quum talem esse deum certa notione animi presentiamus, primum, ut sit animans, deinde, ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc notionem praesensionemque nostram, nihil video, quod potius accomodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse et deum judicem. Hic quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, minimeque respiciens patriam; et dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis et rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, et rationem, et mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. Qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed haec paullo post faci-

lius cognoscantur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit.

XVIII. Interea, Vellei, noli, quæro, præ te ferre, vos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais, et cylindrum, et pyramidem pulchriorem, quam sphaeram videri. Novum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora, duntaxat adspectu; quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisam angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? Quumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis, globus (sic enim *σφαῖρα* interpretari placet); ex planis autem circulus, aut orbis, qui *κύκλος* Græce dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioque tantum absit extremam, quantum idem a summo; quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem attigistis: ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse inductius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri, ut sit alia figura; innumerabilesque

mundos, alios aliarum esse formarum. Quæ, si his bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum, palato quid sit optimum, iudicat, cæli palatum (ut ait Ennius) non suspexit.

XIX. Nam, quam duo sint genera siderum; quorum alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat; alterum autem continuas conversiones duos tisdem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re et mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur. Primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut quum terras largæ luce compleverit, eadem modo luis, modo illis ex partibus opacet. Ipsa enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit; nocturnorum autem spatioꝝ eadem est æquabilitas, quæ diurnorum; eiusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, et frigoris, et caloris modum temperant: circumitus enim solis orbium ¹ v et LX et CCC, quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam; inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates et hiemes efficit, et ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adjunctum est, al-

¹ V defectibus.

terum ætati. Ita ex quatuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra marique gignuntur, initia causæque ducuntur. Jam solis annos cursus spatiis menstruis luna consequitur: ejus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est ² aquilonaris, tum australis. In lunæ quoque cursu est et brumæ quædam et solstitii similitudo; multaque ab ea manant et fluunt, quibus et animantes alantur au-gescantque, et pubescant maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra.

XX. Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus et regressus, reliquosque motus constantes et ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiantur, tum ³ adeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. Quorum ex disparibus motionibus magnum annum ma-

² Aquilento. ³ Abeunt.

thematici nominaverunt, qui tum efficitur, quam solis, et lunæ, et quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio. Quæ quam longa sit, magna questio est: esse verò certam, et definitam, necesse est.

Nam ea, quæ Saturni stella dicitur, *παιδων*que a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, xxx fere annis cursum suum conficit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum *antecedendo*, tum *retardando*, tum vespertinis temporibus *delitescendo*, tum matutinis rursum se *aperiendo*, nihil immutat sempiternis seculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quæ *μαρτιου* dicitur: eaque eundem xii signorum orbem annis xii conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. Hinc autem † *proxime inferiorem orbem tenet τυρπετης*, quæ stella Maris appellatur: eaque iii et xx mensibus, vi, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem stella Mercenrii est. Ea *αυτάρκτου* appellatur a Græcis: quæ anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum

† Proximum.

antevertens, tum subsequens. Infirma est quinque errantium, terræque proxima, stella Veneris, *φωσφορος* Græce, Lucifer Latine dicitur, quam antegreditur solem; quam subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem; quod idem faciunt stellæ superiores: neque unquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens.

XXI. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ quam in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere.

Nec vero stellæ eæ, quæ inerrantes vocantur, non significant eandem mentem atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constansque conversio: nec habent æthereos cursus, neque cælo inhaerentes, ut plerique dicunt physice rationis ignari. Non est enim ætheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat. Nam tenuis ac perlucens, et æquabili calore suffusus æther, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Habent igitur suam spheram stellæ inerrantes, ab æthereâ conjunctione secretam et liberam. Earum autem perennes cursus atque perpetui,

cum admirabili incredibilique constantia, declinant in his vim et mentem esse divinam: ut, hæc ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur.

Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas inest; contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia. Quæque his vacant, ementita et falsa, plenaque erroris, eunt circum terras, infra lunam, quæ omnium ultima est, in terrisque versantur. Cælestium ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua conservatio et salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expertus habendus est.

XXII. Haud ergo, ut opinor, erravero, si a principe investigandæ veritatis hujus disputationis principium duxero. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via. Censet enim artis maxime proprium esse, creare et gignere; quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hæc quidem ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi viam quamdam et sectam, quam sequatur. Ipsius vero mundi, qui omnia complexu suo coercet et continet, natura non artificiosa so-

lum, sed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix et provida utilitatum opportunitatumque omnium. Atque ut ceteræ naturæ suis seminibus quæque gignuntur, augescunt, continentur: sic natura mundi omnes motus habet voluntarios, conatusque, et appetitiones, quas ὀρμῶν Græci vocant, et his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmet ipsi, qui animis movemur et sensibus. Talis igitur mens mundi quum sit, ob eamque causam vel prudentia, vel providentia appellari recte possit (Græce enim πρόνοια dicitur), hæc potissimum providet, et in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus.

XXIII. Dictum est de universo mundo; dictum est etiam de sideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, et nervis, et ossibus continentur, nec iis escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant, nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex de-

1. Al. omitunt iis.

fatigatione membrorum. Quae verens Epicurus monogrammos deos et nihil agentes commentus est. Illi autem pulcherrima forma praedii, purissimaque in regione caeli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

Multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, et a Graeciae sapientissimis, et a majoribus nostris constitutae, nominataeque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate ex ea homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut quum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terentii,

Sine Cerere et Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Emilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum; quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid

Salutis? quid Concordiae? Libertatis? Victoriae? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis et Voluptatis, et Libentiae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quanquam Velleius aliter existimat; sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quae paullo ante dicta sunt a me, quae vis sit, in quoque declaratur deo.

XXIV. Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in caelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor et Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri majores anguste sancteque Liberum cum Cerere et Libera consecraverunt; quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati sunt Liber et Libera; quod in Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem quidem eandem esse Quirinum putant: quorum quum remaneret animi,

in Libero servant, in Libera non item.

atque aeternitate fruerentur, dii rite sunt habiti; quin et optimi essent, et aeterni.

Alia quoque ex ratione, et quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui indati specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni refererunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe et Chryssippo pluribus verbis explicatus est. Nam vetus haec opinio Graciam opplevit, exsectum Caelum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabulas. Coelestem enim altissimam aethereamque naturam, id est, igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae conjunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem, cum esse voluerunt, qui cursum et conversionem spatiorum ac temporum contineret, qui deus Graecae id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui est idem χρόνος, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturretur annis. Ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia, annisque praeteritis insaturabiliter plebitur. Vinctus est autem a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alligaret.

Sed ipse Jupiter, id est, juvenis pater, quem conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a poetis pater divumque hominumque dicitur; a majoribus autem nostris optimus maximus; et quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes
Jovem.

¹ Planiusque alio loco idem,

Cui, quod in me est, execrabor hoc, quod lucet, quid-
quid est.

Hunc etiam augures nostri, quum dicunt, « Jove
« fulgente, tonante: » dicunt enim, « caelo ful-
« gente, tonante. » Euripides autem, ut multa praed-
clare, sic hoc ² breviter,

Vides sublime fuscum, immoderatum aethera.
Qui tenero terram circumjecta amplectitur:
Hunc summum habeto divum; hunc perhibeto Jovem.

¹ Plinius. ² Boherius conj. graviter.

XXVI. Aer autem, ut stoici disputant, interjectus inter mare et cœlum, Junonis nomine consecratur; quæ est soror, ei conjux Jovis, quod ei similitudo est ætheris, et cum eo summa conjunctio. Effeminarunt autem eam, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a juvando credo nominatam. Aqua restabat, et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum; nomenque productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a nando, paulum primis litteris immutatis. Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est: qui Dives, ut apud Græcos Πλούτων, quia et recidunt omnia in terras, et oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est; ea enim est, quæ Περσεφόνη Græce nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam Geres; casuque prima littera itidem immutata, ut a Græcis. Nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ, nominata est. Jam qui magna verteret, Mavors; Minerva autem, quæ vel minueret, vel minaretur.

XXVII. Quamquæ in omnibus rebus vim habe-

Et.

rent maximam prima et extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab eundo nomen est ductum; ex quo transitiones perviæ, Jani; foresque in liminibus profanarum adium, januæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis est: ea est enim, quæ ab illis Ἐστία dicitur. Vis autem ejus ad aras et focos pertinet. Itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis et precatio et sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi dii penates, sive a penû ducto nomine (est enim omne, quo vescuntur homines, penus), sive ab eo, quod penitus insident: ex quo etiam penetrales a poetis vocantur. Jam Apollinis nomen est Græcum; quem solem esse volunt; Dianam autem, et Lunam, eandem esse putant: quam Sol dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, quum est exortus, obscuratis omnibus solus apparet; Luna a lucendo nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant: quæ eadem Diana omnivaga dicitur, non a venando, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod si ma-

Annivaga.

plurescunt aut septem nonnunquam, aut, ¹ ut plerumque, novem lunc cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur. Concinneque, ut multa, Timæus: qui quum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Diane Ephesie templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana, quum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes veniret, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate.

XXVIII. Videtisne igitur, ut a physicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commentitios et fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones pæne aniles. Et formæ enim nobis deorum, et ætates, et vestitus, ornatusque noti sunt; genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem inbecillitatis humanæ. Nam et perturbatis animis inducuntur; accipiunt enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias: nec vero, ut fabule ferunt, dii bellis præliisque caruerunt; nec solum, ut apud Homerum, quum duo exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut cum Titanis, ut cum Giganti-

¹ Abest ut.

bus, sua propria bella gesserunt. Hæc et dicantur, et creduntur stultissime, et plena sunt futilitatis, summæque levitatis. Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui, qualesque ¹ sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, ² hos deos et venerari et colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur. Non enim philosophi solum, verum etiam majores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur et immolabant, ut sui sibi liberi superstites essent, supersticiosi sunt appellati: quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent et tanquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in supersticioso et religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis.

XXIX. Ac mihi videor satis, et esse deos, et

¹ Sunt. ² Quos.

quales essent, ostendisse. Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus, et a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis; ceteros, causa incognita, condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die dictum est, animum fatidicam *πρόνοια* a stoicis induci [id est, providentiam]. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quamdam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet et regat: sed id præcise dicitur. Et, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Areopagi; sic, quum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. Plene autem et perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita saltem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolite consumere; et mehercle, si me audiat, ne experiamini quidem. Non decet; non datum est; non potestis. Nec vero hoc in te unum convenit, moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum; sed quum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem

[†] Uoo.

sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

XXX. Dico igitur providentia deorum mundum, et omnes mundi partes et initio constitutas esse, et omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt. Quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet, omnes res subjectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principis [†] eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum coelestium atque terrestrium.

Primum igitur aut negandum est deos esse, quod et Democritus simulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat; aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum. Nihil est autem præclarius mundi administratione. Deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, et majore vi præditum, quam deus, quale id cumque est, sive inanima natura, sive necessitas vi magna incitata, hæc pulcherrima

[†] Ern. eas esse generatas.

opera efficiens, quæ videmus. Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens, siquidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terraque regantur. Nihil autem est præstantius deo. Ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturæ obediens aut subjectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, et rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quæ res maximæ sint, quoque hæc modo tractanda et tuenda; an vim non habent, qua tantas res sustineant et gerant? At et ignoratio rerum aliena naturæ deorum est; et sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari.

XXXI. Atqui necesse est, quam sint dii, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione et societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam, atque urbem aliquam, regentes. Sequitur, ut eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio pravique depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque et mentem a diis ad

homines pervenisse: ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecrata et publice dedicatae sunt. Quæ qui conveniunt peus deos esse negare, quam eorum angusta et sancta simulacra veneremur? Quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde hæc in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? Quomque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, deos hæc ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis et optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo. Necesse est ergo, eam deorum consilio et providentia administrari.

Postremo quum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim et illustrem faciem videremus, solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et cælum, et mundum ipsam, et earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu et commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia subjecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi pos-

1. *Al. prudentia.*

sit. Namque alii naturam censent esse vim quamdam sine ratione, cipientem motus in corporibus necessariis; alii autem, vim participem rationis atque ordinis, tanquam via progredientem, declarantemque, quid ejusque rei causa efficiat, quid sequatur, cujus solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. Seminibus enim vim esse tantam, ut id, quauquam sit perexiguam, tamen si incidit in concipientem comprehendentemque naturam, naetumque sit materiam, qua alii augerique possit, ita fingat et efficiat in suo quiddam genere, partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, et sentire, et appetere possint, et ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quae sint, naturam esse corpora, et inane, quaeque his accidunt. Sed nos quum dicimus, natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla cohaerendi natura; sed ut arbores, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, et artis quaedam similitudo.

XXXIII. Quod si ea, quae a terra stirpibus continentur, arte naturae vivunt et vigent: profecto ipsa terra eadem vi continetur et arte naturae, quippe quae gravidata seminibus, omnia pariat et fundat

ex sese, stirpes amplexa aliat et augeat, ipsaque alatur vicissim a superioribus externisque naturis. Ejusdemque expirationibus aer alitur, et aether, et omnia supra. Ita, si terra natura tenetur et viget, eadem ratio in reliquo mundo est: stirpes enim terrae inhaerent; animantes autem adspiratione aeris sustententur; ipseque aer nobiscum videtur, nobiscum audit, nobiscum sonat. Nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum. Quaecumque enim imus, quaecumque movemur, videtur quasi locum dare, et cedere.

Quaeque in medium locum mundi, qui est infimus, et quae a medio in superum, quaeque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt unamque naturam. Et quum quatuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuoata natura est. Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aer; ex aere, aether; deinde retrorsum vicissim ex aethere, aer; ex aere, aqua; ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque commutantibus, mundi partium conjunctio continetur. Quae autem sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus; aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum et immensum paene tempus. Quorum utrumvis sit, sequitur, natura mundum administrari.

XXVI. Aer autem, ut stoici disputant, interjectus inter mare et cœlum, Junonis nomine consecratur; quæ est soror, ei conjux Jovis, quod ¹ ei similitudo est ætheris, et cum eo summa conjunctio. Effeminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a juvenando credo nominatam. Aqua restabat, et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum; nomenque productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a nando, paulum primis litteris immutatis. Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est: qui Dives, ut apud Græcos Πλούτων, quia et recidunt omnia in terras, et orientur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est; ea enim est, quæ Περσεφόνη Græce nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam Geres; casuque prima littera itidem immutata, ut a Græcis. Nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ, nominata est. Jam qui magna verteret, Mavors; Minerva autem, quæ vel minueret, vel minaretur.

XXVII. Quinque in omnibus rebus vim habe-

Et

rent maximam prima et extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab eundo nomen est ductum; ex quo transitiones perviæ, Jani; foresque in liminibus profanarum ædium, januæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis est: ea est enim, quæ ab illis Ἑστία dicitur. Vis autem ejus ad aras et focos pertinet. Itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis et precatio et sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi dii penates, sive a penu ducto nomine (est enim omne, quo vescuntur homines, penus), sive ab eo, quod penitus insident: ex quo etiam penetrales a poetis vocantur. Jam Apollinis nomen est Græcum; quem solem esse volunt; Dianam autem, et Lunam, eandem esse putant: quum Sol dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, quum est exortus, obscuratis omnibus solus apparet; Luna a lucendo nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant: quæ eadem Diana ¹ omnivaga dicitur, non a venando, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii ma-

¹ Annivaga.

divina; et Archimede[m] arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim quum multis partibus sint illa perfecta, quam haec simulata, solertius. Atqui ille apud Attium pastor, qui navem nunquam ante vidisset, ut procul divinum et novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans et perterritus, hoc modo loquitur:

..... Tanta moles labitur
 Fremebunda ex alto, ingenti sonitu et spiritu;
 Prae se undas volvit; vortices vi suscitatur,
 Ruit prolapsa; pelagus respergit; profluit.
 Ita dum interruptum credas nubem volvier,
 Dum quod sublime ventis expulsum rapi
 Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
 Existere ictos undis concursantibus:
 Nisi quas terrestres pontus strages conciet;
 Aut forte Triton fuscina evertens specus,
 Subter radices penitus undanti in freto
 Molem ex profundo saxeam ad caelum eruit.

Dubitatur primo, quae sit ea natura, quam cernit ignotam; idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti atque alacres rostris perisennat
 Delphini.....

z: Boher. conj. tum.

Item alia multa.

..... Silvani melo
 Consimilem ad aures cantum et auditum refert.

Ergo ut hic primo ad aspectum inanimatum quiddam, sensuque vacuum, se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus ad aspectum mundi conturbaverat, postea, quum vidissent motus ejus finitos et aequabiles, omniaque ratis ordibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac caelesti ac divina domo, sed etiam rectorem, et moderatorem, et tanquam architectum tanti operis, tanti que muneris.

XXXVI. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admiralalitas caelestium rerum atque terrestrium.

Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili spirabilique natura, cui nomen est aer, Graecum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus aether, qui constat ex altissimis ignibus: Mutuumque hoc quoque verbum, dicaturque tam aether

Latine, quam dicitur aer; etsi interpretatur Pacuvius.

Hoc, quod memora nostri caelum, Graui perhibent aethera.

Quasi vero non Grauius hoc dicat. At Latine loquitur. Si quidem nos non quasi Graece loquentem audiamus. Doceet idem alio loco:

Graugona de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex aethere igitur innumerabiles flammæ siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus major atque amplior, quam terra univrsa; deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi, non modo nihil nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita prosunt, ut, si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus, moderatione et temperatione sublata.

XXXVII. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam solida, atque individua, vi et gravitate ferri, mundumque effici ornatum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet,

si innumerabiles unius et viginti formæ litterarum vel aureæ, vel quales libet, aliquo concjian-tur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποικίλητα Græci vocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur.

Præclare ergo Aristoteles: «Si essent, inquit, qui sub terra semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen existunt unquam supra terram; acceperint autem fama et auditione, esse quoddam numen et vim deorum; deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca, quæ nos

incolimus, atque exire potuissent: quum repente terram, et maria, coelamque vidissent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto caelo luce diffusa; quum autem terras nox opacasset, tum coelam totum cererent astris distinctum et ornatum, lanæque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus, atque in omni æternitate ratos immutabilesque cursus: hæc quum viderent, profecto et esse deos, et hæc tanta opera deorum esse arbitrantur. » Atque hæc quidem ille.

XXXVIII. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quante quondam eruptione Tænæorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret; quum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternum ignibus contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quenam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana et consuetudine ocalorum assuescunt animi; neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquisendas causas excitare. Quis enim hunc

hominem dixerit, qui quum tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An quum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut spheram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: quum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias, cum summa salute et conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earem, quas divina providentia dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi sede, solida, et globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum; adde etiam

reconditas auri argenteque venas, insubitamque vim marmoris. Quæ vero, et quam varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus atque cantus? qui pæcudum pastus? quæ vita silvestrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultiores terræ constituti, non patiuntur eam nec inmanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari; quorumque operibus agri, insule, littoræque collucent, distincta tectis et urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo enepetam intuens terram de divina ratione dubitaret. At vero quanta maris est pulchritudo? quæ species universi? quæ multitudo et varietas insularum? quæ amenitates orarum et littorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium et inantium belluarum, partim ad saxa nativis testis inherentium? Ipsam autem mare sic terram appetens littoribus eludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur. Exinde mari finitimus aer, die et nocte distinguitur; isque tum fusus et extenuatus sublimè fertur; tum autem concrevis, in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus; tum effluens huc et illic, ventos efficit. Idem annuas frigorum et calorum facit varietates; idemque et volatus alitum suscinet, et spiritu ductus alit et sustentat avimantes.

XL. Restat ultimus, et a domiciliis nostris aliissimus, omnia cingens et coercens cœli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora et determinatio mundi: in quo, cum admirabilitate maxima, igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur. Isque oriens et occidentis diem noctemque conficit, et modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quædam contrahit terram, tum vicissim lætificat, ut cum celo hilarata videatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, major, quam dimidia pars terræ, iisdem spatiis vagatur, quibus sol; sed tum congregiens cum sole, tum digrediens, et eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, et varias ipsa mutationes lucis habet; atque etiam tum subjecta atque opposita soli, radios ejus et lumen obscurat, tum ipsa incidens in umbram terræ, quum est e regione solis, interposito interjectuque terræ, repente deficit. Iisdemque spatiis hæc stellæ, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur et occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistant. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo:

quarum ita descripta distinctio est, ut ex nota figurarum similitudine nomina invenerint.

XII. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati, eis, quae a te admodum adolescentulo conversa, ista me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex his memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videamus, sine ulla mutatione aut varietate,

Cetera labuntur celeri caelestia motu,
Cum caeloque simul noctesque diesque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, natura constantiam videre cupentis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur esse polus.

Hunc circum *ἀπὸ τοῦ* duae feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Graecos Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice;

cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus;

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Paribusque stellis similiter distinctis eundem cœli vertex lustrat parva Cynosura.

Hac fidem duce nocturna Phœnices in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.
Hæc vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursa interiore brevi convertitur orbe.

XIII. Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvum Draco serpit, subter supraque revolvens
Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.

Ejus quum totius est præclara species, in primis suspicienda est figura capitis atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E truibusque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucent:
Obstupum caput, et tereti cervice reflexum,
Obtutum in cauda majoris figere dicas.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus;

Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus parte admiscetur in una.

Id autem caput

Atingens defessa velut merentis imago

Vertitur:

Quam quidem Græci

Eagonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximia posita est fulgore Corona.

Atque hæc quidem a tergo; propter caput autem
Anguitenens:

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Græci.
Hic pressa duplici palmarum continet anguem,
Ejus et ipse manet religatus corpore toto:
Nanique virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit.
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septem autem triones sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,
Quid quasi temone adjunctam præ se quatit Arctem.

Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti

..... Subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus nomine claro.

Cui subjecta fertur

Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.

XLIII. Atque ita demetata signa sunt, ut in tan-
tis descriptionibus divina solertia appareat.

Et natos Geminos iuvices sub caput Arcti.
Subjectus media est Cancer, pedibusque tenetur
Magni Leo, tremulam quatens e corpore flammam.

Auriga

Sub læva Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice tralculenta tuetur.
At Capra levum humerum clara obtinet.

Tam quæ sequuntur,

Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.
Contra hæc exiguum jacent in mortalius ignem.

Cujus sub pedibus

Corniger est valido connexus corpore Taurus.

Ejus caput stellis conspersum est frequentibus.

Has Græci stellas, Hyadas vocitare sœrant:

a pluendo; *ὕετο* enim est pluere. Nostri imperite
sculas: quasi a ^{sub}subus essent, non ab imbribus
nominata. Minorem autem septentrionem Cepheus
passis palmis tergo subsequitur.

Namque ipsuni ad terguna Cynosure vertitur Arcti.

Hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens ad spectum moesta parentis.
Hinc Equus ille jubar quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alto: stellaque jungens
Una, tenet duplices eumuni lumine formas,
Eternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Arctis cum cornibus hæret.

Quem propter

Pisces, quarum alter paulum prælabitur ante,
Et magis horrifera aquilonis tangitur auris.

XLIV. Ad pedes Andromedæ Perseus describitur.

† Subus.

Quem summa ab regione aquilonis flamma pulsant.
At propter levum genus omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde Fides leviter posita, et convexa videtur.
Inde est ales avis lato sub tegmine cœli.

Capiti autem Equi † proxima Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
Quem quum perpetuo vestivit lumine Titan,
Bramali flectens contorquet tempore curram.

Hinc autem adspicitur,

Ut sese ostendens emergit Scorpions alte.
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum;
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens,

Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.

Post Lepus subsequitur,

† Sic eod. Glog. et al. Fulg. proximat.

Curriculum nunquam defesso corpore sedans.
 At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo...
 Hanc Aries tegit, et squamoso corpore Pisces,
 Fluminis illustri tangentem corpore ripas.

¹ Quem longe serpentem et manantem

..... Adspicies, proceraque Vincla videbis,
 Quae retinent Pisces candaram a parte locata.
 Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,
 Aram, quam flatu permulcet spiritus austru.

Propter quae Centaurus

Cedit, equi partes properans submergere chelis.
 Hic dextram porgens, quadrupes quia vasta tenetur,
 Tendit, et illustrem trüculentus ² cedit ad aram.
 Hic sese infernis ³ de partibus erigit Hydra:

Cujus longe corpus est fusum;

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
 Extremam nitens plumato corpore Corvus
 Rostro tundit: et hic Geminis est ille sub ipsis
 Ante-Canem, Craio Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus
 celi ornatus, ex corporibus hinc et illuc casu et

¹ Quam. ² Cedit. ³ E.

temere concursantibus potuisse effici, cuiquam
 sano videri potest? aut vero alia quæ natura, men-
 tis et rationis experta, hæc efficere potuit, quæ non
 modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi
 qualia sint, sine summa ratione non possunt?

XLV. Nec verò hæc solum admirabilia, sed
 nihil majus, quam quod ita stabilis est mundus,
 atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne
 excogitari quidem possit aptius. Omnes enim par-
 tes ejus undique medium locum capessentes, ni-
 tuntur æqualiter. Maxime autem corpora inter se
 juncta permanent, quum quodam quasi vinculo
 circumdato colligantur: quod facit ea natura, quæ
 per omnem mundum omnia mente et ratione con-
 ficiens funditur, et ad medium rapit et convertit
 extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob
 eamque causam omnes ejus partes undique æqua-
 biles, ipsæ per se, atque inter se continentur:
 contingere idem terræ necesse est, ut, omnibus
 ejus partibus in medium vergentibus (id autem
 medium, infimum in sphaera est), nihil interrup-
 pat, quo labefactari possit tanta contentio gravi-
 tatis et ponderum. Eademque ratione mare, quum
 supra terram sit, medium tamen terræ locum ex-
 petens, conglobatur undique æqualiter, neque
 redundat unquam, neque effunditur. Huic autem
 continens aer, fertur ille quidem levitate sublimi,

sed tamen in omnes partes se ipse fundit. Itaque et mari continuatus et iunctus est, et natura fertur ad cælum: cuius tenuitate et colore temperatus, vitalem et salutarem spiritum præbet animantibus. Quam complexa summa pars cæli, quæ æther dicitur, et suum retinet ardorem tenuem et nulla admistione concretum, et eum aeris extremitate coniungitur.

XLVI. In æthere autem astra volvuntur; quæ se et mixtu suo conglobata continent, et forma ipsa, figuræque, sua momenta sustentant. Sunt enim rotundâ: quibus formis, ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellæ natura flammæ. Quocirca terre, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepelactis, et ex aquis excitantur: quibus altæ, renovatæque stellæ, atque omnis æther, refundant eadem, et rursum trahunt eandem, nihil ut fere intereat, aut admodum paullulam, quod astrorum ignis et ætheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panætium addobitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, quum, humore consumto, neque terra ali posset, neque remearet aer; cuius ortus, aqua omni exhansta, esse non posset: ita relinqui nihil præter ignem;

^a Rectius, ut in quibusdam mss., æther.

a quo rursum animante ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur.

Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum, quæ errare dicuntur. Quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, quum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interjecta Jovis illustret et temperet, infraque Martem duæ soli obediant, ipse sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque luna illuminata graviditates et partus afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio ferun, et quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio nature, quem non movet; hunc horum nihil unquam reputavisse certo scio.

XLVII. Age ut a cælestibus rebus ad terrestres veniamus; quid est in his, in quo non nature ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur e terra, stirpes et stabilitatem dant iis, quæ sustinent, et ex terra succam trahunt, quo aluntur ea, quæ radicibus continentur; obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Jam vero vitæ sic claviculis adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam a cælibus brassicisque, si propter satii sint, ut a pestiferis et nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium vero

quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaque genere permaneant? quarum alie coriis tectae sunt, alie villis vestitae, alie spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas; alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum, conficiendumque, quae sit in figuris animantium, et quam solers subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura bellum et sensum, et appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero discernere pestifera a salutaribus. Jam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando; cibumque partim oris hiatu, et dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum; alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut camelii, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data

elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum.

XLVIII. At, quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quaedam atque solertia; ut in araneolis, aliae quasi rete textunt, ut, si quid inhaeserit, conficiant; aliae autem ex inopinato observant, et si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna vero (sic enim Graece dicitur), duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque quum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita squilla pinna morsu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiis communitur cibus quaeritur. In quo admirandum est, congressione aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quae gignantur in terra; veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum nati possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatium ova gallinis saepe supponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi fossique sunt; deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, quum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tan-

tam ingenit animantibus conservandi sui. natura custodiam.

XLIX. Legi etiam scriptum, esse avem quamdam, quæ platea nominaretur; eam sibi cibum querere advolantem ad eas aves, quæ se in mari mergent: quæ quum emersissent, piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent, id quod ipsa invaderet. Eademque hæc avis scribitur conchis se solere complere, easque, quum stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quæ sunt esculenta. Namque autem marina dicuntur obruere sese arena solere, et moveri prope aquam: ad quas, quasi ad escam, pisces quum accesserint, confici a ranis atque consumi. Milvo est quoddam bellum quasi naturale cum corvo. Ergo alter alterius, ubicumque nactus est, ova frangit. Illud vero ab Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non mirari? Grues, quum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam. Eius autem summo angulo aer ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tanquam a puppi, ventis adjuvatur: hæque in tergo prævolantium colla et capita reponunt. Quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi

nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quæ acquirunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur.

Multa ejusmodi proferre possum: sed genus ipsum videtis. Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestię, ut in pasta circumspectent, ut in cubilibus delitescant. Atque illa mirabilia.

L. Quid ea, quæ nuper, id est paucis ante seculis, medicorum ingenii reperta sunt? vomitione canes; purgatu autem alvos ibes Ægyptiæ curant. Auditu est, pantheras, quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo quum essent usæ, non morentur: capras autem in Creta feras, quum essent confixæ venenatis sagittis, herbam querere, quæ dictamini vocaretur; quam quum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervæque paulo ante partum purgant se quadam herbula, quæ seseilis dicitur.

Jam illa cernimus, ut contra metum et vim suis se armis quæque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones; aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur; atramenti effusione sepia, torpore torpedines. Multæ etiam insectantes odoris intolerabili feditate depellant.

LI. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus,

magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent et bestiarum genera, et arborum, omniumque rerum, quæ altæ aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur. Quæ quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur; idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur, usdemque seminibus et homines affatim vescuntur, et terre ejusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? Nam primum aliæ mares, aliæ femine sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis et ad procreandum, et ad concipiendum aptissimæ; et in mare et in femina commiscendorum corporum miræ libidines. Quam autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque conceptum fingit animal: quod quum ex utero elapsum excidit, in iis animalibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrem lactescere incipit; eaque, quæ paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, et hæc omnia esse opera providæ solertisque

¹ *Vulg.* septum.

naturæ: quæ multiplices fetus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo; quas easdem paucas habent eæ bestię, quæ pauca gignant.

III. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quæ procreaverunt, usque ad eam finem, dum possint se ipsa defendere? Etsi pisces, ut aiunt, ova quum generant, relinquunt. Facile enim illa aqua et sustinentur, et fetum fundunt. Testudines autem et crocodilos dicunt, quum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere. Ita et nascuntur, et educantur ipsa per sese. Jam gallinæ, avesque reliquæ et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia sibi nidolque construunt, eosque quam possunt mollissime subterruunt, ut quam facillime ova serventur: ex quibus pullos quum excluderint, ita tuentur, ut et pennis fovæant, ne frigore laedantur; et, si est calor a sole, se opponant. Quum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. Accedit ad nonnullorum animalium, et earum rerum, quas terra gignit, conservationem et salutem; hominum etiam solertia et diligentia. Nam multæ et pecudæ, et stirpes sunt, quæ sine

¹ Acc. etiam.

procuracione hominum salvæ esse non possunt.

Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. *Egyptum Nilus irrigat, et, quam tota æstate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, molitiosque, et oblitatos agros ad serendum, relinquunt. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros lætificat et mitigat, sed eos etiam conserit. Magnam enim vim seminum secum, frumenti similium, dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum; multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.*

LIII. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque jucunda gignit; neque ea uno tempore anni: ut semper et novitate delectemur, et copia? Quam tempestivos autem dedit, quam salutare non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur e terra, ventos. *Etesias*? quorum flatu nimium temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres et certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: et tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates; astus maritimi multum acceden-

tes et recedentes; montes vestiti, atque silvestres; saline ab ora maritima remotissimæ; medicamentorum salutarium plenissima terra; artes denique innumerabiles, ad victum et ad vitam necessariae. Jam diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi.

Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari.

LIV. Sin¹ quæret quispiam, cujusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arborumne et herbarum? quæ quanquam sine sensu sunt, tamen a natura sustententur. At id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos² minorum et nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animalium, quæ ratione utuntur. Hi sunt dii et homines; quibus profecto nihil est melius: ratio enim, quæ præstat omnibus. Ita fit credibile, deorum et hominum causa factum esse mundum, quaque in eo sint, omnia. Faciliusque intelligetur, e diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis

¹ Quæret. *Ms. quidam a Walk. cit. Sic quæret.*
² Minorum, ex plur. *miss.*

fabricatio perspecta, omnisque humane nature figura atque perfectio.

Nam quum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipienda os est aptissimum; quod adjunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur et molitur cibus. Eorum aduersi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui gemini vocantur: quæ confectio etiam a lingua adjuuari videtur. Linguam autem ad radices ejus hærens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt: oris utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is, agitatione motibus lingue quam depulsum et quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes ex, quæ sunt infra id, quod devoratur, dilatantur; quæ autem supra, contrahuntur. Sed quum aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum lingue radicibus, paulo supra, quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret et reddat: tegitur quodam quasi opereculo, quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed quum ali

natura, subjecta stomacho, cibi et potionis sit receptaculum; pulmones autem et cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constat fere e nervis. Est autem multiplex et tortuosa, arctetque et continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recipit, ut id mutari et concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit et confundit: ut facile et calore, quem multum habet, ² exterendo cibo, et præterea spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur. In pulmonibus autem inest raritas quedam, et assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt adspirantes, tum respiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes.

LV. Ex intestinis autem et alvo secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur, per quasdam a medio intestino usque ad portas jecoris (sic enim appellant) ductas et directas vias, quæ pertinent ad jecur, eique adhaerent. Atque inde alia pertinentes sunt, per quas cadit cibus a jecore ³ delapsus. Ab eo cibo quum

¹ Constant. ² Forte, ut multi cod. habent, et tendo. ³ Dilapsus.

est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur; reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris conflunt, ad quas omnes ejus viæ pertinent: per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco in eam venam, quæ cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor coactus jam¹ coctusque perlabitur; a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quem admodum autem reliquæ cibi depellantur tum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen prætereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio.

Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum; ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, ² quem ventriculum cordis appellant: cui similis aliter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam eavam influit. Eoque modo ex his partibus et sanguis per venas in omne corpus diffunditur, et spiritus per arterias. Utæque autem crebræ multaque toto corpore intextæ vim quamdam incredibilem artificiosi operis divinique testantur.

¹ Coactusque. ² Quam.

Quid dicam de ossibus? quæ subjecta corpori, mirabiles commissuras habent, et ad stabilitatem aptas, et ad artus fruendos accommodatas, et ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut venæ et arteriæ, a corde ¹ tracti et profecti, in corpus omne ducuntur.

LVI. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem, tamque solertem, adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a deo, quamque eximie tribute sint: qui primum eos humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem; cælum intuentes, capere possint. Sunt enim e terra homines non ut incolæ atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque celestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tanquam in arce, mirifice ad usus necessarios et facti et collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures quum sonum percipere debeant, qui natura ² sublimis fertur, recte in altis corporum partibus col-

¹ Tractæ et profectæ. ² In sublime.

locatæ sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: et quod cibi et potionis iudicium magnum earum est, non sine causa vicinities oris secutæ sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, generâ¹ debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis et² potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris et caloris appulsus sentire³ possimus. Atque, ut in ædificiis architecti avertunt ab oculis et naribus dominorum ea, quæ profluentia necessario tetrî essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit a sensibus.

LVII. Quis vero opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? Quæ primum oculos membranis tenuissimis vestivit et sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit, et mobiles, ut et declinarent, si quid noceret, et adspicere, quo vellet, facile converterent. Aciesque ipsa, qua cernimus, quæ pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet; palpebræque, quæ sunt tegumenta oculorum,

¹ Deberet. ² Potulentibus. ³ Possimus.

mollissimæ tactu, ne læderent aciem, aptissime factæ: et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, et ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitæque sunt palpebræ tanquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; et somno conniventibus, quum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam involuti, quiescerent. Latent præterea utiliter, et excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite et a fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subjectæ, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur. Auditus autem semper patet. Eius enim sensus etiam dormientes egemus: a quo quum sonus est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter habet, ut quid intrare possit, si simplex et directum pateret. Provisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrumperere, in sordibus aurium, tanquam in visco, inhaeresceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, et tegendi causa factæ, tutandique sensus, et ne adjectæ voces laberentur atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros et quasi cor-

¹ *Al. legunt utique; al. utique, al. utrique, etc.*

neolos habent introitus, multisque eum flexibus; quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et in fidibus testudine resonatur, aut cornu; et ex tortuosis locis et inclasis soni referuntur ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere; humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda, non inutilem. Gustatus præclare sequitur: ore enim continetur, et ad usum apte, et ad incolumitatis custodiam.

LVIII. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in iis artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, cælestisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius. Colorum etiam et figurarum tum venustatem atque ordinem, et, ut ita dicam, decentiam, oculi iudicant, atque etiam alia majora. Nam et virtutes et vitia cognoscunt; iratum, propitium; letantem, dolentem; fortem, ignavum; audacem, timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur et in vocis et in tiliarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, et vocis generâ permissa: canorum, fuscum; læve, asperum; grave, acutum; flexibile, durum: quæ hominum

solum auribus iudicantur. Nariumque item, et gustandi pariter et tangendi magna iudicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfrendendos, plures etiam, quam vellem, artes reperte sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum; quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia percellerint.

LIX. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis eonjunctio et comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus; singulasque res definimus circumscripseque complectimur; ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla præstantior. Quanta vero illa sunt, quæ vos academici infirmatis et tollitis, quod et sensibus, et animo ea, quæ extra sunt, percipimus atque comprehendimus? Ex quibus collatis inter se et comparatis, artes quoque efficiamus, partim ad usum vitæ, partem ad oblectatio-

1. Gustandi et arte. 2. Disputarem.

nem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara, quamque divina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, et ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hæc cohortamur, hæc persuademus, hæc consolamur afflictos, hæc deducimus perterritos a timore, hæc gestientes comprimimus, hæc cupiditates iracundiasque restringimus. Hæc nos juris, legum, urbium societate devinxit; hæc a vita inanimam et fera segregavit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderit, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam vox, principium a mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem, immoderate profusam, fingit et terminat: quæ sonos vocis distinctos et pressos efficit, quum et ad dentes, et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus.

LX. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! Digitorum contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras et artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum elicendos sonos ac

tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis: illa necessitatis; calius dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse¹ possemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Jam vero² operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia. Nam et agri multa ferunt manu quesita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et præterea vescimur bestiis et terrenis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim et celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus; nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur; nos e terræ cavernis ferrom elicimus, rem ad colendos agros necessariam; nos æris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras; arborum autem consecutione, omnique materia, et culta, et silves-

¹ Possimus. ² Lamb. conj. operis.

tri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, et ad mitigandam cibum utimur, partim ad edificandum, ut tectis septi frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia faciendâ, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiae: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur; nostri sunt amnes, nostri lacus; nos fruges serimus, nos arbores; nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus; nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus; nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

LXI. Quid vero? hominum ratio non in caelum usque penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus; defectiones solis et lunae cognita, praedictaeque in omni posterum tempus, quae, quanta, quando futurae sint. Quae contueas animus, accipit ab his cognitionem deorum; ex qua oritur pietas:

¹ Ad cognitionem.

enim conjuncta justitia est, reliquaeque virtutes, e quibus vita beata existit par et similis deorum; nulla re, nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caelestibus.

Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteire animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum, nec ingenii mentisque vim talem effici potuisse fortuna. Restat ut doceam, atque aliquando pererem, omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse et parata.

LXII. Principio ipse mundus deorum hominumque causa factus est; quaeque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque: soli enim ratione utentes, jure ac lege vivant. Ut igitur Athenas et Lacedaemonem, Atheniensem Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse; omniaque, quae sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quaecumque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt. Jam vero circenus solis et lunae, reliquorumque siderum, quanquam etiam ad mundi coherentiam pertinent, tamen et spectaculum hominibus praebent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, et ad

rationem solertiamque præstantior; eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum et varietates mutationesque cognovimus. Quæ si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa iudicanda sunt.

Terra vero facta frugibus, et vario leguminum genere, quæ cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum causa gignere videtur? Quid de vitibus olivetisque dicam? quarum uberissimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim serendi, neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est; earumque omnium rerum, hominum est et usus, et cura.

8 LXIII. Ut fides igitur et tibias eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quæ diximus, solis iis confitentiam esse parata, qui utuntur. Nec si quæ bestię furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut fornicarum causa frumentum condunt, sed conjugum et liberorum et familiarum suarum. Itaque bestię furtim, ut dixi, fruuntur; domini palam, et libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas, fatendum est: nisi forte tanta ubertas et varietas pomorum, eorumque jucundus non

gustatus solum, sed odoratus etiam et ad spectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque ahest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quæ quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipientem figurata; cervices autem natae ad jugum; tum vires humerorum et latitudines, ad aratra extrahenda. Quibus quam terra subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poeta loquuntur, vis nunquam ulla afferebatur.

Perca tum vero proles exorta repente est.
Ansaque faneatum prima est fabricarier ensem,
Et gustare manu victum, domitumque javeneam. ®

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.

LXIV. Longum est mulorum persequi utilitates et asinorum; quæ certe ad hominum usum paratæ sunt. Sus vero quid habet præter escam? cui quidem, ne patisceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysiippus. Qua peccide, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronœa nostra Epicurea fuisse videatur. Atque hæc ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque solertia. Quanquam aves quasdam, et alites, et oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natis putamus. Jam vero immanes et feras bellas nascimur venando, ut et vescamur iis, et exerceamur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ, et utamur domitis et condocentis, ut elephantis; multaque ex earum corporibus remedia morbis et vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus et herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu et periculatione percepimus. Totam licet animis, tanquam oculis, lustrare terram, matrique omnia: cœnæs jam spatia frugifera atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cur-

• Cod. Glog. cum. Male.

sus maritimos celeritate. Nec vero supra terram, sed etiam in intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripit ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in stoicos invehatur; Velleias, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt aruspices, multa augures provident; multa oraculis declarantur; multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multæ sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec alicui quam a diis immortalibus data.

Quæ si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa atque conjuncta movere debebunt.

LXVI. Nec vero universo generi hominum solam, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli et provideri solet. Licet enim contrahere universi-

tatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos.

Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quamdam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus: etiam illis consulunt, qui partes ejus insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum; et earum urbium separatim ab universis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatium, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea, et nostra civitas, et Græcia tulit singulares viros; quorum nenumem, nisi juvante deo, talem fuisse credendam est. Quæ ratio poetarum, maxime memoria Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyssi, Diomedis, Agamemnoni, Achilli, certos deos, discriminum et periculorum

comites, adjungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe præsentia, quales supra commemoravi, declarant, ab his et civitatibus, et singulis hominibus consuli. Quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa præterea ostentis, multa in extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus aut vineis cujuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum deo, aut neglectum a deo judicemus. Magna dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris prospere semper eveniunt omnes res; si quidem satis nostris, et a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus virtutis et copiis.

LXVII. Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura deorum. Tu autem, Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque et principem civem, et pontificem esse cogites, et, quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas; eamque facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus

acceptam amplificavit academia, huc potius con-
feras. Mala enim et impia consuetudo est, contra
deos disputandi, sive ex animo id fit, sive si-
mulate.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA

DIRECCIÓN GENERAL DE

DE NATURA DEORUM

LIBER TERTIUS.

I. QUÆ quum Balbus dixisset, tum arridens
Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid
defendam. Ego enim, te disputante, quid contra
dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refel-
lendi tui causa, quam ea, quæ minus intellige-
bam, requirendi. Quum autem suo cuique iudicio
sui utendum, difficile factum est, me id sentire,
quod tu velis. Illic Velleius, Nescis, inquit, quanta
cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. Ju-
cundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epi-
curum fuit. Præbebo igitur me tibi vicissim atten-
tum contra stoicos auditorem. Spero enim, te, ut
soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Sim,
mehercule, inquit, Vellei. Neque enim mihi par-
ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem?
inquit ille. Quia mihi videtur Epicurus vester de
diis immortalibus non magnopere pugnare. Tan-
tummodo negare deos esse non audet, ne quid
invidia subeat, aut criminis. Quum vero deos ni-
hil agere, nihil curare confirmat, membrisque
humanis esse præditos, sed eorum membrorum

acceptam amplificavit academia, huc potius con-
feras. Mala enim et impia consuetudo est, contra
deos disputandi, sive ex animo id fit, sive si-
mulate.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA

DIRECCIÓN GENERAL DE

DE NATURA DEORUM

LIBER TERTIUS.

I. QUÆ quum Balbus dixisset, tum arridens
Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid
defendam. Ego enim, te disputante, quid contra
dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refel-
lendi tui causa, quam ea, quæ minus intellige-
bam, requirendi. Quum autem suo cuique iudicio
sui utendum, difficile factum est, me id sentire,
quod tu velis. Illic Velleius, Nescis, inquit, quanta
cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. Ju-
cundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epi-
curum fuit. Præbebo igitur me tibi vicissim atten-
tum contra stoicos auditorem. Spero enim, te, ut
soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Sim,
mehercule, inquit, Vellei. Neque enim mihi par-
ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem?
inquit ille. Quia mihi videtur Epicurus vester de
diis immortalibus non magnopere pugnare. Tan-
tummodo negare deos esse non audet, ne quid
invidia subeat, aut criminis. Quum vero deos ni-
hil agere, nihil curare confirmat, membrisque
humanis esse præditos, sed eorum membrorum

usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit, esse quamdam beatam naturam et aeternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiamsi minus vera, tamen apta inter se et coherentia. Itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quae minus intellesi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quarenti ex te ea, quae parum accepi, an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi vales, respondere malo. Sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum vales, faciam: vel ad singula, quae requires, statim respondebo; vel, quam peroraris, ad omnia.

II. Tum Cotta, Optime, inquit. Quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me et Cottam esse, et pontificem. Quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepi-
 mus de diis immortalibus, sacra, caerimonias, religionisque defenderem. Ego vero eas defendendam semper, semperque defendi; nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut

indocti movebit. Sed quom de religione agitur, Tib. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Laelium augurem, eundemque sapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquam principem stoicorum. Quumque omnis populi romani religio, in sacra, et in auspicia divisa sit; tertium adjunctum sit, si quid praedictionis causa, ex portentis et monstris, Sibyllae interpretes aruspicesve monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemendam putavi: mihique ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis, fundamenta jecisse nostrae civitatis; que nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. A te enim philosopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadrupartita, inquit, fuit divisio tua: primum ut velles docere, deos esse; deinde, quales essent; tum, ab his mundum regni; postremo, considerare eos rebus humanis. Haec, si recte memini, partitio fuit. Rec-

tissime, inquit Balbus: sed expecto, quid requiras?

Tum Cotta: Primum quidque videamus, inquit. Etsi id est primum, quod inter omnes, nisi admodum improbus, convenit, mihi quidem ex animo exeri non potest, esse deos. Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitaverim: rudem me discipulum et integrum accipe, et ea, que requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Ego? Primum illud, cur, quod [perspicuum, in istam partem] ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, et inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, advertenti, Cotta, sæpe, quam in foro diceris, quam plurimis posses argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem et philosophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, et non altero tantum, quam idem uno assequi possim.

Conj. esire, exui, eximi, exenti, emi, etc.

IV. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo; perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; quam idem obtutus esset amborum, et quum rerum natura, quam tu sapienter esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata uos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velles; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unam satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur dii sint; remque, mea sententia minime dubiam, argumentatione dubiam facis. Mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum.

Primum facti, quam velum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod nomen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Velis > Heindorf, e sed. Glog. referentur.

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes
Jovem.

Quasi vero quisquam nostrum, istum potius, quam
Capitolinum, Jovem appellet; aut hoc perspicuum
sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos
tibi Velleius, multique præterea, ne animantes
quidem esse concedant.

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quod
opinio de diis immortalibus et omnium esset, et
quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opi-
nionem stultorum judicari, vobis præsertim, qui il-
los insanos esse dicatis?

V. At enim præsentem videmus deos, ut apud
Aegillum Postumius, in Salaria Vatiemus: nescio
quid etiam de Locrorum apud Sagram prælio. Quos
igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines
homine natos, et quos Homerus, qui recens ab
illorum ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone:
eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam
Vatieno venisse existimas, et victoriam populi ro-
mani Vatieno potius, homini rustico, quam M. Cato-
ni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo et
illud in silice, quod hodie apparet apud Begillum,
tanquam vestigium ungulae, Castoris equi credis
esse? Nonne mavis illud credere, quod probari
potest, animos præclarorum hominum, quales isti

Tyndaridæ fuerunt, divinos esse, et æternos, quam
eos, qui semel cremati essent, equitare, et in
acie pugnare potuisse? Aut si hoc fieri potuisse
dicas, doceas oportet, quomodo, nec fabellas ani-
les proferas.

Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellæ viden-
tur? nonne ab A. Postumio ædem Castori et
Polluci in foro dedicatam; nonne senatusconsultum
de Vatieno vides? Nam de Sagra, Græcorum
etiam est vulgare proverbium: qui, quæ affir-
mant, certiora esse dicunt, quam illa, quæ apud
Sagram. His igitur auctoribus nonne debes mo-
veri?

Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas,
Balhe: ego autem a te ratione requiro.²

VI. Sequuntur, quæ futura sunt. Effugere enim
nemo id potest, quod futurum est. Sæpe autem
ne utile quidem esse scire, quid futurum sit. Misa-
rum est enim, nihil proficientem angi, nec habere
ne spei quidem extremum, et tamen commune so-
latium: præsertim quum vos iidem fato fieri dica-
tis omnia; quod autem semper ex omni æternitate
verum fuerit, id esse fatum. Qui igitur juvat, aut
quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum,
quum id certe futurum sit? Unde porro ista divi-

¹ Abest ab. ² Hic videntur pauca in mss. deesse.

natio? quis invenit fissum jecoris? quis cornicis eantum notavit? quis sortes? Quibus ego credo; nec possum Atii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed, qui ista intellecta sint, a philosophis deheo discere, praesertim quum isti plurimis de rebus ¹ divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. Quid simile medicina, cujus ego rationem video, et divinationo, quae unde oriatur, non intelligo?

Tu autem etiam Deiorum devotionibus placatos deos esse censes. Quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo romano non possent, nisi viri tales occidissent? Consilium illud ² imperatorium fuit, quod Graeci *or patriam* appellant, sed eorum imperatorum, qui patriae consulere, vitae non parcerent. Rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in ³ hostes immitterent, persequerentur: id quod evenit.

Nam Fauni vocem equidem nunquam audivi. Tibi, si audisse te dicis, credam. Etsi, Faunus omnino quid sit, nescio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in au-

¹ *M. divinis.* ² *Ernest. imperatorum.* ³ *Hostem.*

mis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, et reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas ¹ percipimus, et copia. Quartus ex astrorum ordine, celi-que constantia. De praesensione diximus. De perturbationibus caelestibus, et maritimis, et terrenis, non possumus dicere, quum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, et a diis immortalibus fieri existiment. Sed non id quaeritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, necne, quaeritur. Nam reliquae causae, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quae capimus, copia; altera de temporum ordine, caelique constantia: una tractabuntur a nobis, quum disputabimus de providentia ² deorum; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius: quaeque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, et quum totius mundi convenientiam consensumque efferebas; Zenonisque breves et acutulas conclusiones in eam partem sermonis,

¹ *Percipimus.* ² *Quae pars deest.*

quam modo dixi, differemus; eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quærentur; omniaque, quæ a te nudius tertius dicta sunt, quum docere velles, deos esse, quare et mundus universus, et sol, et luna, et stellæ sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quæram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse.

VIII. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, quum me interrogaturus esse videare, et ego me ad respondendum comparim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maxime res tacite præterierunt, de divinatione, de fato: quibus de questionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere; sed ab hac questione, que nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod queritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quatuor in partes totam questionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam. Quæ mihi talis videtur fuisse, ut, quum ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse.

A consuetudine enim oculorum animum abdu-

cere difficillimum dicebas: sed, quam deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, ¹ quod nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed quum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? Si pulchrius, assentior; si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior: sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius, nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit, mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevoce, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

IX. Nihil est mundo melius in rerum natura. Ne in terris quidem urbe nostra. Num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas, formicam anteponendam esse huic pulcherrime urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur; non te ipsum, quod velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, et, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit: « Quod ratione utitur, melius est, quam

¹ Quo.

id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione igitur mundus utitur. » Hoc si placeat, jam efficias, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis, hoc modo rationem poteris concludere: » Quod litteratum est, id est melius, quam quod non est litteratum. Nihil autem mundo melius. Litteratus igitur est mundus. » Isto modo etiam disertus, et quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixi, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem et sapientem esse mundum, sed fiduciam etiam et tibiæm, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, ne cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus. Et tamen nihil est eo melius. Nihil est enim eo pulchrius, nihil nobis salutarius, nihil ornatus adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. Quarum te cursus æquabiles æternique delectabant: nec mehercule injuria. Sunt enim admirabili incredibileque constantia. Sed

† Nec.

non omnia, Balbe, quæ cursus certos et constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam naturæ.

X. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina dicimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione et motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos quum facere non potestis, tanquam in aram, † confugitis ad deum.

Et Chrysiippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus et callidus (versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur; callidos autem, quorum, tanquam manus opere, sic animus usu concalluit): is igitur, « Si aliquid est, inquit,

† Confugistis.

quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. Qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit, nisi deus? Est igitur deus. » Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam et rationem intersit, non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. Id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summa arrogantie censet esse. Sit sane arrogantis, plaris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere, se habere sensum et rationem; hæc eadem Orionem et Caniculam non habere. Et, » Si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus. Sic igitur mundum deorum donum existimare debemus. » Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

XI. At enim querit apud Xenophontem Socrates, unde ¹ animum arripuerimus, si nullus fuerit in mundo. Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum

¹ Animum.

luna putamus, quam propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Natura ista sunt, Balbe, naturæ, non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed omnia cientis et agentis motibus et mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno divino spiritu contineretur. Illa vero cohaeret et permanet naturæ viribus, non deorum; estque in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθειαν* Græci vocant: sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

XII. Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissolvitur? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. Corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod divini distrahæ non possit. Quumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi et patiendi necessitatem. Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est. Ergo itidem si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam

vim externam et ferendam paratum est. Mortale igitur omne animal, et dissolubile, et dividuum sit necesse est.

Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset; item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti et æris: similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. Mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. Omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. Horum autem nihil est, quin intereat. Nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, ut facile comprimi collidique possit. Ignis vero et aer omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime et dissipabilis. Præterea omnia hæc tum intereunt, quam in naturam aliam convertuntur: quod fit, quum terra in aquam se vertit, et quum ex aqua oritur aer, et quum ex aere æther, quamque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea

† Facilis.

intereant, ex quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum.

XIII. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum unquam sit, et semper sit futurum. Omne enim animal sensum habet. Sentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec potest ullo sensu jucunda accipere, et non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. Quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. Omne igitur animal, confutendum est, esse mortale. Præterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. Sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat; et quod ea sentiat, non potest esse æternum; et omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit, et declinatio naturalis. Appetuntur autem, quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quedam, et fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est; et quod est contra naturam, id habet vim interimendi. Omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus et calor, ut volup-

tas et dolor, ut cetera, quam amplificata sunt, interimunt. Nec ullum animal est sine sensu. Nullum igitur animal est aeternum.

XIV. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida; quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut ¹ conereta ex pluribus naturis, quarum suum quaeque locum habeat, quo naturæ vi ² feratur; alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus coherere possunt; semper autem nullo modo possunt. Necesse est enim, suum quæque in locum natura rapiatur. Nullum igitur animal est sempiternum.

Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. Qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittimus. Vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. Itaque et animantes, quum calor defecerit, tum interire; et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant, non intereant, humore aut spiritu amisso, præsertim quam intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido. Verumtamen

¹ Concretum. ² Efferatur.

videamus exitum. Ita vultis, opinor, nihil esse animal ¹ extrinsecus in natura atque mundo, præter ignem. Qui magis, quam præter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse autem, nisi ignem? Probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne atque anima temperatum. Quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, quum inest in corporibus nostris, efficit, ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt. Quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiât et voluptatem, et dolorem; ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum. Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastu indigere; nec permanere ullo modo posse, nisi alatur; ali autem solem, lunam, reliqua astra; aquis, alia dulcibus, alia marinis? Eamque causam Gleanthes affert, cur se sol ferat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit, mox. Nunc autem concludatur illud,

¹ Forte, Boherio suadente, intrinsecus. Wyttensbach, *Bibl. crit.* P. III, p. 21, et sentiens.

quod interire possit, id aeternum non esse natura; ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

XV. Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuimus? quae constat ex scientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu honorum et malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. At obscurum deo nihil potest esse. Nam iustitia, quae sum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? Hominum enim societas, et communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. Temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in caelo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur mentem, nec virtute ulla praeditum deum intelligere qui possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum insubiam despiciere possum, quum ea considero, quae dicuntur a stoicis. Sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. Omne fere genus bestiarum Aegypti consecraverunt. Jam vero in Graecia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi;

Tenedii Teum; Lencoiheam, quae fuit Ino, et ejus Palemonem filium, cuncta Graecia, Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures; quos quasi noyos et adscriptitios cives in caelum receptos putant.

XVI. Haec igitur indocti. Quid vos philosophi? qui meliora? Omitto illa: sunt enim praecleara. Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quare igitur plures adiungimus deos? Quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi videntur. Singulas enim stellas numeras deos, eosque aut belluarum nomine appellas, ut Capram, ut Nepam, aut Taurum, ut Leonem; aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut haec concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? Quum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed eoque tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse?

Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu redde rationem, quemadmodum idem

¹ Lupam. ² Argon. ³ Reddes.

fieri potuerit, aut cur fieri desierit, et ego discam libenter. Quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui in monte Oëteo illatae laminae pades fuerint, ut ait Attius, in domum aeternam patris ex illo ardore pervenerit. Quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulyse, sicut ceteros, qui excesserant vita. Quanquam, quem potissimum Herculem colamus, scire sane velim. Plures enim tradant nobis ñ, qui interiores scrutantur et reconditas literas: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. Nam Jovis quoque plures in priscis Græcorum litteris invenimus. Ex eo igitur et Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus, Ægyptius; quem aiunt Phrygiæ litteras conscripsisse. Tertius est ex Idæis Digitus; cui inferias afferunt. Quartus est Jovis et Asteriæ, Latonæ sororis, qui Tyri maxime colitur; cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit

¹ Creuzer, e Jo. Lydo, de mensuris, p. 94, Lysithoe.

oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis immortalibus jure pontificio, et majorum more, capedunculis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quam rationibus stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget: Si dii sunt, suntne etiam Nymphae deæ? Si Nymphae, Panisci etiam, et Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphae quidem deæ igitur. At earum templa sunt publice vota et dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem, et Neptunum deum numeras. Ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Pyriphlegethon, tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum. Ne Orcus quidem igitur: quid dicitis ergo de fratribus?

Hæc Carneades aiebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequēbatur. Quid enim? aiebat, si ñ fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. Qui si est deus, patrem quoque ejus, Cœ-

¹ Iis, quas. ² Aiebat.

lum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Caeli quoque parentes dii habendi sunt, Æther, et Dies, eorumque fratres et sorores: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Quærela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parca, Hesperides, Somnia; quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dices; de Hercule, Esculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque, atque illi; apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristæus, qui olive dicitur inventor, Apollinis filius; Theseus, qui Neptuni; reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? ¹ Opinor etiam magis. Ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure nature, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem ² Astypalæenses insulani ³ sanctissimè colunt. Qui si deus est, et Orpheus et Rhesus dii sunt, Musa matre nati. Nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam

¹ Opinor. ² Astypalæenses. ³ Sanctissimum.

colantur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere.

Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, ¹ Hecaten non putare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? An hæc quoque dea est? Vidimus enim ejus aras delubraque in Græcia. Sin hæc dea est, cur non Eumenides? quæ si deæ sunt, quarum et Atheis fanum est, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furina: Furiae deæ sunt, specularitrices, credo, et vindices facinorum et sceleris. Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est; cui, quum fana circumimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus. Quæ quia partus matronarum tocatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi, qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Meus, Concordia. Ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quæ cogitatione ² nobismet ipsi possumus fingere. Quod si verisimile non est; ne illud quidem est, hæc unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? Si dii sunt illi, quos colimus et ³ accipimus: cur non eodem in genere

¹ Multi codd. Hecatam. ² Nobismet ipsis. ³ Accipimus.

Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? Boves igitur, et equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea belluas, in deorum numero reponemus. Quæ si rejiciamus, illa quoque, unde hæc nata sunt, rejiciamus. Quid deinde? Ino dea dicitur, quæ Leucothea a Græcis, a nobis Matuta dicitur, quum sit Cadmi filia? Circe autem, et Pasiphae [et Aee], e Perseide, Oceani filia, nata, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? Quanquam Circeen quoque coloui nostri Circeienses religiose colant. Ergo hæc deam dicis? Quid Medæe respondebis? quæ duobus avis, Sole et Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata est. Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Ægialeus? sed illud nomen veterum litteris usitatus. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiarus deus erit, et Trophonius? Nostri quidem publicani, quum essent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse illos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii, est certe Erechtheus, cujus Athenis et delubrum vidimus, et sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Cadro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnautes pro patriæ libertate ceciderunt?

Quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. ¹ Atqui in plerisque civitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius rei publicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaque ejus in numero deorum sunt. Itemque ² Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum; apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, quum quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.

XX. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo astrisque ducebas, quam longe serpent, non vides? Solem deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna dea est, ergo etiam Lucifer, ceteraque errantes numerum deorum obtinebant. Igitur etiam inerrantes. Cur autem ³ Arci species non in deorum numero reponatur? Est enim pulcher, et ob eam

¹ Atque. ² *Lambin. et Paul. Leopard., Emendat.*
 XIX. 22, Leo natarum; *Wyttenbach.* Leoidum. ³ Atqui.

causam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse natus. Cujus si divina natura est, quid facies nubibus? Arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo ¹ coloratis. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referenda certe erunt tempestates, quæ populi romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines, dii putandi. Nostri quidem duces, mare ingredientibus, immolare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas), terra ipsa dea est, et ita habetur: quæ est enim alia Tellus? Sin terra, mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit; et in angulum precatione Tiberinum, Spinonem, ² Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensam serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum est.

XXI. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in celum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramus. Principio

¹ Coloratis. ² Anemonem.

Joves tres numerant ñ, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia; alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberum; alterum patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium; cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. *Διόσκουροι* etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur ¹ Anaces Athenis, ex Jove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatrens, Eubuleus, ² Dionysus; secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux; tertii dicuntur a nonnullis ³ Alco, et Melampus, ⁴ Emolus, Atræi filii, qui Pelope natus fuit. Jam Musæ primæ quatuor, natae Jove altero, ⁵ Thelxiopæ, Aedæ, Arche, Melete; secundæ, Jove tertio et Mnemosyne, procreatae novem; tertiæ [Jove tertio], ⁶ Piero natae, et Antiope, quas Pieridas, et Pierias solent poete appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo ⁷ proxime superiores. Quumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? Unus eorum Jove natus, nepos Ætheris; aliter, Hyperione; tertius, Vulcano, Nili filio, cu-

¹ Anactes. ² Dionysius. ³ Alco. ⁴ Forte et Tnolus, Atr. filius. ⁵ Thelxiopæ. ⁶ Piero. ⁷ Proximæ.

ius urbem Ægyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur; quartus is, quem heroicis temporibus Acantho Rhodi peperisse dicitur, ¹ Ialysi, Camiri, et Lindi; quintus, qui Colchis fertur Æetam et Circeam procreavisse.

XXII. Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt; secundus in Nilo natus, ² Phthas, ut Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægyptii volunt; tertius ex tertio Jove, et Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse; quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ ³ nominantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus, cujus obscenius excitata natura traditur, quod ad aspectu Proserpinæ commotus sit; alter Valentis et Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophonius; tertius Jove tertio natus, et Maia, ex quo et Penelopa Pana natum ferunt; quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare; quintus, quem colunt Pheneatæ, qui et Argum dicitur interemisisse, ob eamque causam Ægyptium profugisse, atque Ægyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Ægyptii ⁴ Thoth appel-

¹ Davis, ex Arnob. addit pater; multa edd. avum. Alii aliter conjiciunt. ² Opas. ³ Nominabantur.

⁴ Al. Thoyth, minus recte.

lant; eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Esculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colant; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater; is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosaris: tertius Arsippi et Arsinoæ; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit; cujus in Arcadia non longe a Lasio flumine sepulcrum et lucas ostenditur.

XXIII. Apollinium antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum; alter Corybantis filius, natus in Creta, cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur; tertius Jove tertio natus et Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferant advenisse; quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures: prima Jovis et Proserpinæ, quæ pinna tum Cupidinem genuisse dicitur; secunda notior, quam Jove tertio et Latona natam accepimus; tertiæ pater Upiis traditur, Glauce mater: eam Græci sæpe Upiam paternam nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum e Jove et Proserpina natum; secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisisse; tertium, Caprio patre, eumque regem Asiæ præfuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta; quartum

Jove et Luna, cui sacra Orphica putantur confici; quintum Niso natum et Thyone, a quo Trieterides constituta putantur. Venus prima Caelo et Die nata, cujus Elide delubrum videmus; altera, spuma procreata, ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus; tertia, Jove nata et Diona, quae nupsit Vulcano, sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur; quarta, Syria Tyroque concepta; quae Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus; secunda orta Nilo, quam Egyptii Saita colunt; tertia illa, quam Jove generatam supra diximus; quarta Jove nata et Coryphe, Oceani filia, quam Arcades Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt; quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem; cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus, Mercurio et Diana prima natus dicitur; secundus, Mercurio et Venere secunda; tertius quidem est Anteros, Marte et Venere tertia.

Atque haec quidem ejusmodi ex veteri Graecae fama collecta sunt: quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem

¹ Male Lambinus, Coryphasiam, e conjectura Victorii, Var. Lect., xi. 15. Habent Coriam multi veteres.

non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde hac digressi sumus, revertamur.

XXIV. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia; aut optanda nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. Quantum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, quam cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia et temeritate sejunget; quae digna certe non sunt deo.

Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? Exsectam a filio Caelum, vincitum itidem a filio Saturnum, haec, et alia generis ejusdem ipsa defenditis, ut ii, qui ista enixerant, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis; Mavors, quia magna evertit; Minerva, quia minuit, aut quia minatur; Venus, quia venit ad omnia; Ceres, a gerendo.

Quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus herebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcanus? quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullam erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis in mihi natam visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit et minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem; vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod quum facitis, illud profecto contemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit; eos enim, qui dii ¹ appellentur, rerum naturas esse, non figuras deorum.

XXV. Qui tantus error fuit, ut perniciosius etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim sanum in Palatio, et Orbonæ ad ædem Larum, et aram male Fortunæ Esquilis consecratam videmus.

Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, quum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipse, ² quod sentiam; non habeo autem, ³ quod tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum

¹ Appellantur. ² Quid. ³ Quid.

intelligentia per mare pertinentem. Idem de Cere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ, non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum est, ut et esse deos, et quales sint dii, discere possim, quam quales tu eos esse vis.

Videamus ea, quæ sequuntur: primum, deorumne providentia mundus regatur; deinde, consulantne rebus humanis. Hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. De quibus si vobis videtur, accuratius disserendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam et majora exspecto; et his, quæ dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo. Sed sumemus tempus aliud. Efficiam profecto, ut facere. Sed **

Multa desunt.

XXVI. Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio. Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parumne ratiocinari videtur, et sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quam callida ratione?

Qui volt esse, quod volt, ita dat se res, ut operam dabit.

Qui est versus omnium seminator malorum :

Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula ;
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem
dabo :

Mihi nocentes, illi luctum ; exitium illi, exsilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur, quanto munere deorum simus affecti ? Atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens :

..... Postquam pater
Appropinquat, jamque pater ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obruncat, membraque articulatim
dividit,

Perque agros passim dispergit corpus : id ea gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret ; illum ut moror tardaret sequi ;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

Hinc ut scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid ?
ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat
huc et illuc cogitatione rationem ?

Major mihi moles, majus miscendum est malum.
Qui illius acerbum cor contondam et comprimam.

XXVII. Nec tamen ille ipse est praetercundus,
qui non sat habuit conjugem illexe in stuprum ;
de quo recte, et verissime loquitur Atrous :

Quod re in summa summum esse arbitror
Periculum, matres coinquinari regias ;
Contaminari stirpem ; admisceri genus.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio
quaereret ?

Addo (inquit) huc, quod mihi portento caelestem pater
Prodigium misit regni stabilimeni mei,
Agnam inter pecudes aurea clavam coma
Quondam Thyestem elepere ausum esse e regia :
Qua in re adutricem conjugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione ? Nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene majoribus. Sentit domus uniuersusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provincia, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur. Alteruaque et a paucis, et raro ; alterum et a saepe, et a plurimis : ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicië datam. Ut vi-

1 Semper.

XVI.

14

num aegrotis, quia prodest raro, nocet sepeissime, melius est non adhibere omnino, quam spe debite salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum eelerei copiationis, acur-n, solertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice et tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem, iis solis consuluit, quos bona ratione donavit; quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum; sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

XXVIII. Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis a diis esse provisum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur. Etiam patrimonii multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? Nec enim Herculi Dejanira nocere voluit, quum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit; nec prodesse Pheræo Jasoni is, qui gladio vomica ejus aperuit, quam sanare medici non poterant. Multi enim, etiam quam obesse

† Et seq. ‡ Potuerant.

vellent, profuerunt, et quum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat; nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit.

Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu et cogitatione, id est, ratione, perficitur? Nam omnis opinio ratio est, et quidem bona ratio, si vera; mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus; bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. Non enim, ut patrimonium relinquatur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? injustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitis ratio non subesset?

XXIX. Medea modo et Atreus commemorabantur a nobis, heroicæ personæ, inita subductæque ratione, nefaria seclera meditantes. Quid? levitates comicæ, parvumne semper in ratione versantur? Parvumne subtiliter disputat ille in Eumacho?

..... Quid igitur faciam?

Exclusit, revocat: redeam? non, si me abscelet.

Ille vero in Synephebis academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ra-

tione, qui « in amore summo, summaque inopia
« suave esse » dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas sug-
gerit:

Aut tu illum fructu fallas; aut per litteras
Avertas aliquod nomen; aut per servolum
Perentis pavidum. Postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?

Idemque facilem et liberalem patrem, incommo-
dum esse amanti filio disputat; quem

Neque quo pacto fallum, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,
Scio quidquam. Ita omnes meos dolos, fallacias,
Præstigias¹ præstinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli, quid machinæ? quid fallaciæ
præstigiæque? num sine ratione esse poterunt?
O præclarum munus deorum! ut Phornio possit
dicere,

¹ Ern. præstinxit.

Cedo senem. Jam instructa mihi sunt in corde consilia
omnia.

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in fo-
rum. ¹ Sessum it prætor. Quid? Ut iudicetur, qui
tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At
se Q. Sosius, splendidus eques romanus ex agro
Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit
tabulas publicas. Id quoque L. Alenns fecit, quum
chirographum sexprimorum imitatus est. Quid hoc
homine solertius? Cognosce alias quæstiones, auri
Tolosani, conjurationis Jugurthinae. Repete supe-
riora: Tubali de pecunia capta ob rem iudican-
dam; posteriora, de incesu rogatione Peducæa;
tam hæc quotidiana, sicæ, ² veneni, peculatus,
testamentorum etiam lege nova quæstiones. Inde
illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FAC-
TUM ESSE; inde tot iudicia de fide mala, tutela,
mandati, pro socio, fiducia; reliqua, quæ ex emto,
aut vendito, aut conducto, aut locato contra fidem
sunt: inde iudicium publicum rei private lege
Lætoria; inde everriculum malitiarum omnium,
iudicium de dolo malo: quod C. Aquillius, fami-
liaris noster, protulit; quem dolum idem Aquillius
tum teneri putat, quum aliud sit simulatum, aliud

¹ Olim edebatur, Sessum ite, precor. ² Venena.

actum. Hanc igitur tantam a diis immortalibus arbitratur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt, malitiam dederunt. Est enim malitia, versuta et fallax nocendi ratio. Idem etiam dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat;

..... Ne in nemore Pelio securibus
Cesa cecidisset abiegnata ad terram trabes!

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent! qua perpauci bene utuntur, qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur; innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis et consilii, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur.

XXXI. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. Etsi hi quidem hominibus; sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? Contra deum licet disputare liberius. In hominum vitis, ais, esse culpam. Eam dedisses

Autem.

hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errorum deorum? Nam patrimonia spe bene tradendi reliquimus: quae possumus falli: deus falli qui potuit? An ut Sol, in currum quum Phaethontem filium sustulit; aut Neptunus, quum Thesens Hippolytum perdidit, quum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poetici si scissent, perniciose fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur; posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur; tacere praestaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem, hono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt; non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat, enim aegrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sanctorum, statimque periturum, magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda, quae rationem dederit iis, quos scierit ea perverse et improbe usuros. Nisi forte

dicitis, eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis. Non enim ignoro, quanti ejus nomen putetis.

XXXII. Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, majus est malum, quam si omnia mala et fortuna et corporis ex altera parte ponantur, sapientiam autem nemo assequitur; in summis malis omnes sumus, quibus vos optime consultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii homines negligant:

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

Debant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulabant. Sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos et optimos viros in Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paululum Cannæ sustulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? Cur Afri-

canum domestici parietes non tesserunt? Sed hæc vetera, et alia permulta. Propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exsilio est? Cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? Cur temperantiæ prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ, pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus? Cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interemti? Cur ¹ omnium perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catulum, præstantissima dignitate virum, mori potuit juberet? Dies deficiat, si velim numerare, quibus honis male everit; nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter, septimum consul, domi suæ senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?

XXXIII. At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impediri que, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciata supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam pœnas sceleris Varium pendere. Dnodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ et beatissimæ civitatis. Quam multos ante hunc, in ipso

¹ Boherius malit hominum, sine causa.

Græciæ flore, Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus penas sustulit. Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et prædones multi sæpe penas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV. Diogenes quidem cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, quum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, navigabat Syracusas; isque quum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Viderisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, quum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, quum ad Peloponnesum classem appalisset, et in fanum venisset Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornatat ex manubus Carthaginiensium tyrannus 3 Gelo. Atque in eo etiam

1 Al. addunt in Pamphylia. 2 Al. codd. Hiero.

cavillatus est, æstate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum; eique lanæum pallium iniecit, quum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Æsculapii Epidauri herbam auream demiussit. Neque enim convenire, barbatum esse filium, quum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORUM DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaque se accipere, non auferre dicebat; esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eandemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, et per præconem vendidisse; exactaque pecunia edisisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quodque fanum referret. Ita ad impietatem in deos in homines adiunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit; atque in suo lectulo mortuus, 1 in Tympanidis rogam illatus est;

1 Multi, multa.

Græciæ flore, Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus penas sustulit. Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et prædones multi sæpe penas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV. Diogenes quidem cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, quum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, navigabat Syracusas; isque quum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Viderisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, quum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, quum ad Peloponnesum classem appalisset, et in fanum venisset Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornatat ex manubiiis Carthaginiensium tyrannus 3 Gelo. Atque in eo etiam

1 Al. addunt in Pamphylia. 2 Al. codd. Hiero.

cavillatus est, æstate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum; eique lanæum pallium iniecit, quum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Æsculapii Epidauri herbam auream demiussit. Neque enim convenire, barbatum esse filium, quum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORUM DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaque se accipere, non auferre dicebat; esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eandemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, et per præconem vendidisse; exactaque pecunia edisisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quodque fanum referret. Ita ad impietatem in deos in homines adiunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit; atque in suo lectulo mortuus, 1 in Tympanidis rogam illatus est;

1 Multi, multa.

eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam et legitimam, hereditatis loco filio tradidit.

Invita in hoc loco versatur oratio. Videtur enim auctoritatem afferre peccandi. Recte videretur, nisi et virtutis, et vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiarum pondus esset. Qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam et disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis præmia existent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi divina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est honorum et malorum.

At enim minora dii negligant, neque agellos singulorum, nec viticolas persequantur; nec, si uredo, aut grandio quippiam nocuit, id Jovi advertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. Sic enim dicitis. Quasi ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutili sim questus, non de amissa salute.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem prosperitatemque vitæ, a diis se habere: virtutem autem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. Propter virtutem enim jure laudamur, et in virtute recte gloria-

mur. Quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, quom diis gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. Nam quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit unquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolamus; Jovemque optimum, maximum, ob eas res appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vocit unquam, si sapiens factus esset. Quanquam Pythagoras, quum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. Sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine adspiceret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra, et Virtuti, et Fidei consecremus; tamen hæc in nobis ipsis sita videmus: Spei, Salutis, Opis, Victoriæ facultas a diis expetenda est.

XXXVII. Improborum igitur prosperitates secundoque res redargunt, ut Diogenes dicebat, vim omnem deorum ac potestatem. At nonnunquam bonos exitus habent boni. Eos quidem arripimus,

attribuimusque sine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, quum Samoethraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? Ita sit, inquit. Illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Idemque, quum ei naviganti vectores, adversa tempestate timidi et perterriti, dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eadem navem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes; quæsitivque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam, adversamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil intersit.

XXXVIII. Non animadvertunt, inquit, omnia dii; ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est. At deo ne excusatio quidem est inscientiæ. Quem vos præclare defenditis, quum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam si quis morte pœnas sceleris effugerit, expectantur eæ pœnæ a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram æquitatem deorum! Ferre ne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

Quinam Tantalidarum internectioni modus Paretur? aut quenam unquam ob mortem Myrtili Pœnis luendis dabitur satias supplicii?

Utrum poete stoicos depravarint, an stoici poetas dederint auctoritatem, non facile dixerim. Portenta enim et flagitia ab utrisque dicuntur. Neque enim, quem Hipponactis iambus læserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat; nec, quum Ægypthi libidinem, aut quum Paridis videmus, a deo causam requirimus, quum culpæ pœnæ vocem audiamus; nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æsculapio datam iudico; nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Sparte, quam a Lyeurgo datam. Critolaus, inquam, everit Corinthum, Carthagineum Hasdrubal; hi duo illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus alieni, quem omnino irasci posse negatis, deus.

XXXIX. At subvenire certe potuit, et conservare urbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse, quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo. Ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate mo-

• Deum.

veantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione. Materiam enim rerum, ex qua, et in qua omnia sint, totam esse flexibilem et commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit; ejus autem universa fictricem et moderatricem divinam esse Providentiam; hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit; aut negligit res humanas; aut, quid sit optimum, non potest judicare.

Non carat singulos homines. Non miram: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem et gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed, quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, iidem vultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri ac dividi somnia? Ideirco hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia.

Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli evitant: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distantem, cælum versantem, terram tuentem, avaria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, et cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otio-

sos deos præficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt.

Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, et quam difficiles explicatus haberet.

XL. Quæ quum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem invectus es in eam stoicorum rationem, quæ de providentia deorum ab illis sanctissime et providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. Est enim mihi tecum pro aris et focis certamen, et pro deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis mœnibus cingitis. Quæ deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas judico. Tum Cotta, Ego vero et opto redargui me, Balbe; et ea, quæ disputavi, disserere malui, quam judicare; et facile me a te vinceri posse, certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove. Quæ ipsa tamen tam levia non sunt, quam est stoicorum de natura deorum oratio.

Hæc quum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cotta disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

DE DIVINATIONE

LIBER PRIMUS.

I. VETUS opinio est, jam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque et populi romani et omnium gentium firmata consensu, versari quamdam inter homines divinationem, quam Graeci *μαρτυρία* appellant, id est, praesensionem et scientiam rerum futurarum. Magnifica quidem res, et salutaris, si modo est ulla; quaeque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. Itaque ut alia nos melius multa, quam Graeci, sic huic praestantissima: rei nomen nostri a divis, Graeci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. Gentem quidem nullam video neque tam humanam atque doctam, neque tam immanem tanque barbaram, quae non significari futura, et a quibusdam intelligi praedictive posse censeat. Principio Assyrii, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter plantitiam magnitudi-

¹ Sic jam edidit P. Marsus, et habent multi mss. Al. quaeque proxima. natura mortali p. acc.

namque regionum, quas incolabant, quum caelum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, trajectiones motusque stellarum observaverunt; quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriae prodiderunt. Qua in natione Chaldaei, non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna observatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut praedici posset, quid cuique eveniturum, et quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptii longinquitate temporum innumerabilibus paene saeculis consecuti putantur. Cilicum autem, et Pisidarum gens, et his finitima Pamphylia, quibus nationibus praefuimus ipsi, volatibus avium cantibusque, ut certissimis signis, declarari res futuras putant. Quam vero Graecia coloniam misit in Æoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam, sine Pythio, aut Dodonæo, aut Hammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est?

II. Nec unum genus est divinationis publice privatimque celebratum. Nam, ut omittam ceteros populos, noster quam multa genera complexus est? Principio, hujus urbis parens, Romulus, non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam

¹ Multi mss. observaverunt, ut infra, cap. 45. Vox nuspiam usurpata. ² Recte sic Turnebus emendavit, quum vulgo male legeretur, Ætoliam.

optimus augur faisse traditur. Deinde auguribus et reliqui reges usi; et exactis regibus, nihil publice sine auspiciis nec domi, nec militiae gerebatur. Quumque magna ¹ vis videretur esse et in impetrandis consulendisque rebus, et in monstris interpretandis ac procurandis in aruspicum disciplina; omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset nullum divinationis, quod neglectum ab iis videretur. Et, quum duobus modis animi, sine ratione et scientia, motu ipsi suo, soluto et libero, ² incitarentur; uno furente, altero somniante: furoris divinationem Sibyllinis maximo versibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos e civitate esse voluerunt. Ex quo genere sæpe hariolorum etiam et vatum furibundas prædictiones, ut Octaviano bello, Cornelii Calpelli, audiendas putaverunt. Nec vero somnia graviora, si quæ ad rempublicam pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quin etiam memoria nostra templum Junonis Sospitæ L. Julius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæciliæ, Balearici filiæ, somnio.

III. Atque hæc, ut ego arbitror, veteres, rerum

¹ Herelius (*Magazin für Philologen*, p. 179) conjecisset, quia statim recurrit videretur. Deinde Manut. conj. impetrandis. ² Herel. conj. incitentur.

magis eventis moniti, quam ratione ¹ docti, probaverunt. Philosophorum vero exquisita quadam argumenta, cur esset ² vera divinatio, collecta sunt. E quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, unus, qui deos esse diceret, divinationem funditus sustulit. Reliqui vero omnes, præter Epicurum, balbutientem de natura deorum, divinationem probaverunt; sed non uno modo. Nam quum Socrates, omnesque Socratici, Zenoque, et hi, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, veteri academia et peripateticis consentientibus; quumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras jam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis gravis auctor Democritus præsentationem rerum futurarum comprobaret: Dicaearchus peripateticus cetera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit; Cratippusque familiaris noster, quem ego parem summis peripateticis judico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis genera rejecit. Sed quum stoici omnia fere illa defenderent, quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quadam sparsisset, et ea Cleanthes paulo uberiora fecisset:

¹ Bath. conj. edocti, ut Tuscul., V, 26. ² Vocem hanc, vera, Ernest. et Hottinger. suspectam habent. Forte rectius, vere.

accessit acerrimo vir ingenio Chrysisippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno præterea de oraculis, uno de somniis; quem subsequens, unum librum Babylonius Diogenes edidit, ejus auditor; duo Antipater; quinque noster Posidonius. Sed a stoicis, vel ¹ princeps ejus disciplinæ, Posidonii doctor, discipulus Antipatri, degeneravit Panætius: nec tamen ausus est negare, vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re, invitissimis stoicis, stoico facere licuit, id, nos ut in reliquis rebus faciamus, a stoicis non concedetur? præsertim quum id, de quo Panætio non liquet, reliquis ejusdem disciplinæ solis luce videatur clarius. Sed hæc quidem laus academiar præstantissimi philosophi judicio et testimonio comprobata est.

IV. Etenim nobismet ipsis quærentibus, quid sit de divinatione judicandum, quod a Carneade multa acute et copiose contra stoicos disputata sint, verentibusque, ne temere vel falsæ rei, vel non satis cognite, assentiamur: faciendum videtur, ut diligenter etiã atque etiã argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in his tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. Nam quum omnibus rebus temeritas in assentiendo errorque

¹ Principibus.

turpis est, tum in eo loco maxime, in quo judicandum est, quantum auspiciis, rebusque divinis, religionique tribuamus; est enim periculum, ne aut, neglectis iis, impia fraude, aut, susceptis, anili superstitione obligeamur.

V. Quibus de rebus et alias sæpe, et paullo accuratius nuper, quum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputatum est. Nam quum ambulandi causa in Lyceam venissemus (id enim superiori gymnasio nomen est): Perlegi, ille inquit, tum paullo ante tertium de natura deorum; in quo disputatio Cottæ, quanquam labefactavit sententiã meã, non funditus tamen sustulit. — Optime vero, inquam. Etenim ipse Cotta sic disputat, ut stoicorum magis argumenta confutat, quam hominum delet religionem. — Tum Quintus, Dicitur quidem istuc, inquit, a Cotta, et vero sæpius: credo, ¹ ne communia jura migrare videatur; sed studio contra stoicos disserendi deos mihi videtur funditus tollere. Ejus orationi, non sãne desidero, ² quod respondeam; satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio; ejus disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Quod prætermissum est in illis

¹ Emendationem Turnebi Gruterus et Davis. receperunt, mss. plurium auctoritate confirmatam. Olim, ne communi jure. ² Quid.

libris, credo, quia commodius arbitratus es, separatum id quæri, deque eo disseri, id est, de divinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio atque præsentio, id, si placet, videamus, quam habeat vim, et quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera divinandi vera, de quibus accepimus, quæque colimus, esse deos; vicissimque, si dii sint, esse, qui divinent.

VI. — Arcem tu quidem stoicorum, inquam, Quinte, defendis, si quidem ista sic recipiuntur, ut et, si divinatio sit, dii sint, et, si dii sint, sit divinatio. Quorum neutrum tam facile, quam tu arbitraris, conceditur. Nam et natura significari futura sine deo possunt; et, ut sint dii, potest fieri, ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit. — Atque ille, Mibi vero, inquit, satis est argumenti, et esse deos, et eos consulere rebus humanis, quod esse clara et perspicua divinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo, neque habes aliquid, quod huic sermioni prævertendum putes. — Ego vero, inquam, philosophiæ, Quinte, semper vaco. Hoc autem tempore, quom sit nihil aliud, quod libenter agere possim, multo magis aveo audire, de divinatione quid sentias.

— Nihil, inquit, equidem novi, nec quod præter ceteros ipse sentiam. Nam quum antiquissimam

sententiam, tum omnium populorum et gentium consensu comprobata sequor. Duo sunt enim divinandi genera; quorum alterum artis est, alterum nature. Quæ est autem gens, aut quæ civitas, quæ non aut exitis pœcudum; aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium (ea enim fere artis sunt), aut sompiorum, aut vaticinationum (hec enim duo naturalia putantur), prædictione moveatur? Quarum quidem rerum eventa magis, arbitror, quam causas queri oportere. Est enim vis et natura quædam, quæ quum observatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu inflatuque divino futura præhæntiat.

VII. Quare omittat urgere Carneades, quod faciebat etiam Panætius, requirens, Jupiterne cornicem a leva, corum a dextra canere jussisset. Observata sunt hæc tempore immenso, et in significatione eventus animadversa et notata. Nihil est autem, quod longinquitas temporum, expiciente memoria, prodendisque monumentis, efficere atque assequi non possit. Mirari licet, quæ sint animadversa a medicis herbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera: quorum vim atque naturam ratio nun-

1 Quod non. 2 Abest non.

quam explicavit, utilitate et ars est, et inventor probatus. Age, ea, quæ, quanquam ex alio genere sunt, tamen divinationi sunt similia, videamus.

Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuros
 Inflatum mare, quum subito penitusque tumescit,
 Saxaque cana, salis niveo spumata liquore,
 Tristificas certant Neptuno reddere voces;
 Aut densus stridor quum cælo e vertice montis
 Ortus, adangescit scopulorum sæpe repulsus.

VIII. Atque his rerum præensionibus Prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas præensionum potest? etsi video Boethium stoicum esse conatum. Qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quæ in mari cælove fierent. Illa vero cur eveniant, quis probabiliter dixerit?

¹ Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti,
 Nuntiat horribiles clamans instare procellas,
 Hand modico tremulo fundens e gutture cantus.
 Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
 Et matutinis ac credula vocibus instat.
 Vocibus instat, et assiduas jact ore querelas,
 Quum primam gelidos rores aurora remittit.
 Fusæque nonnunquam cursans per littora cornix
 Demersit caput, et fluctum cervicæ recepit.

¹ Vid. Georg., I, 360. Al. Rava fulix.

IX. Videmus hæc signa nunquam fere eminentia; nec tamen, cur ita fiat, videmus.

Vos quoque signa videtis, aquæ dulcis alumina,
 Quum clamore paratis inanes fundere voces,
 Absurdoque sono fontes et stagna cietis.

Quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? Sed inest in rivis et ranunculis natura quædam significans aliquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

Mollipedesque boves, spectantes lumina cæli,
 Naribus humiferum duxere ex aere succum.

Non quero, cur; quoniam, quid eveniat, intelligo.

Jam vero semper viridis, semperque gravata
 Lentiscus triplici solita grandescere foeta,
 Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

Nec hoc quidem quero, cur hæc arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet. Hoc sum contentus, quod, etiam si,
² quomodo quidque fiat, ignorem, quid fiat, intelligo. Pro omni igitur divinatione idem, quod pro his rebus, quas commemoravi, respondebo.

¹ Quo.

X. Quid scammonese radix ad purgandum, quid aristolochia ad morsus serpentum possit, quæ nomen ex inventore reperit, rem ipsam inventor ex somnio, video, quod satis est; cur possit, nescio. Sic ventorum et imbrium signa, quæ dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio; vim et eventum agnosco, scio, approbo. Similiter, quid fissum in extis, quid fibra valeat, accipio; quæ causa sit, nescio. Atque horum quidem plena vita est: extis enim omnes fere utuntur. Quid, de fulgurum vi dubitare num possumus? Nonne quum multa alia mirabilia, tum illud in primis? quum Summanus in fastigio Jovis optimi maximi, qui tum erat fictilis, e cælo ictus esset, nec usquam ejus simulacri caput inveniretur, aruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco, qui esset ab aruspicipibus demonstratus.

XI. Sed quo potius utar aut auctore, aut teste, quam te? cujus edidici etiam versus, et libenter quidem, quos in secundo Consulatus Urania musa pronuntiavit:

Principio ætherio flammatus Jupiter igni
Vertitur, et totum collustrat lumine mundum,
Menteque divina cælum terrasque petessit:

Est. > Fulg. male, in secundo consulatu.

Quæ penitus sensus hominum vitasque retentat,
Ætheris æterni septa, atque inclusa cavernis.
Et, si stellarum motus, cursusque vagantes
Nosse velis, quæ sint signorum in sede locatæ,
Quæ verbo et falsis Graiorum vocibus errant,
Re vera certo lapsi spatioque feruntur:
Omnia jam cernes divina mente notata.
Nam primum astrorum volucres, te consule, motos,
Concursusque graves stellarum ardore micantes
Tu quoque, quum tumulos Albano in monte nivales
Lustrasti, et leto mactasti lacte Latinas,
Vidisti, et claro tremulos ardore cometas,
Multaque misceri nocturna strage putasti:
Quod ferme dictum in tempus cecidere Latine;
Quum claram speciem concreto lumine luna
Abdidit, et subito stellanti nocte percreta est.
Quid vero Phœbi fax, tristis nuntia belli,
Quæ magnum ad columen flammato ardore volabat,
Præcipites cæli partes, obitusque petisset?
Aut quam terribili percussus fulmine civis,
Luce serenanti, vitalia lumina liquit?
Aut quam se gravido tremefecit corpore tellus?
Jam vero variæ nocturno tempore vise
Terribiles formæ, bellum motusque monebant;
Multaque per terras vates oracula furenti
Pectore fundebant, tristes imitantia casus;
Atque ea, quæ lapsu tandem ceciderat vetusto,

ceciderat. > Hottinger putat legendum omnino, percutissus. Idem supra, petissus.

Hæc fore, perpetuis signis, clarisque frequentans
Ipse deum genitor cœlo, terrisque canebat.

XII. Nunc ea, Torquato quæ quondam, et consule Cotta

Lydius ediderat Tyrrhænae gentis aruspex,
Omnia fixa tuis glomerans determinat annus.

Nam pater altitonans, stellanti nixus Olympo,
Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

Tum species ex ære vetus, generataque Natta,
Concidit, elapsæque vensto numine leges;
Et divum simulacra peremit fulminis ardor.

Hic silvestris erat, romani nominis ulrix,
Marta, quæ parvos Mavortis semine natos
Uberibus gravidis vitali rore rigabat:

Quæ tum cum pueris flammato fulminis icu
Concidit, atque avulsa pedum vestigia liquit.

Tum quis non, artis scripta ac monumenta volutans,
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes civili generosa stirpe profectum

Vitare ingentem cladem, pestemque monebant;
Vel legum exitium constanti voce ferebant,
Templa deumque adeo flammis, urbesque jubebant
Eripere, et strageni horribilem, eademque vereri.
Atque hæc fixa fato ac fundata teneri;

¹ Sic libri editi scriptique, nullo, ut videtur, sensu. Hottinger, admisit Mureti conjecturam, generosæque. ² Conjectant alii terramine, alii e lumine, etc. ³ Hottinger, legit, civili generosa ab stirpe pr. Al. aliter.

Ni post, excelsum ad column formata decore,
Sancta Jovis species claros spectaret in ortus,
Tum fore, ut occultos populus, sanctusque senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conversa, inde patrum sedes, populique videret.

Hæc tardata diu species, multumque morata,
Consule te tandem celsa est in sede locata.
Atque una fixi ac signati temporis hora
Jupiter excelsa clarabat sceptræ columna;

¹ At clades patriæ, flamma ferroque parata,
Vocibus Allobrogum patribus, populoque patebat.

XIII. Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,

Qui populos urbesque modo ac virtute regebant;
Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
Præstitit, et longe vicit sapientia cunctos,
Præcipue colere vigenti numine divos.

Hæc adeo penitus cura videre sagaci,
Otia qui studiis læti tenere decoris,
Inque academia umbrifera, nitidoque lyceo
Fuderunt clars fecundi pectoris artes.

E quibus ereptum primo jam a flore juventæ,
Te patria in media virtutum mole locavit:

Tu tamen anxileras curas requiete relaxas,
Quod patriæ vocis studiis nobisque sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ
a me disputantur de divinatione, dicere, qui et
gesseris ea, quæ gessisti, et ea, quæ pronuntiavi,

¹ Legendum, ut Hottinger, vidit, Et cl.

accuratissime scripseris? Quid? quæris, ¹ Carneades, cur hæc ita fiant, aut qua arte ² perspici possint? Nescire me fateor; evenire autem, te ipsum dico videre. Casu, inquis. Itane vero? quidquam potest casu esse factum, quod omnes habet in se numeros veritatis? Quatuor tali jacti casu venereum efficiunt. Num etiam centum venereos, si *cccc* talos jeceris, casu futuros putas? Adpersa temere pigmenta in tabula, oris lineamenta effingere possunt; cum etiam Veneris Cœte pulchritudinem effingi posse adpersione fortuita putas? Sus rostro si ³ humi A litteram inpresserit, num propterea suspicari poteris, Andromacham Ennii ab ea posse describi? Fingebat Carneades, in Clivorum lapicidinis saxo diffisso caput existisse Panisei. Credo aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopâ diceres. Sic enim se profecto res habet, ut nunquam perfecte veritatem casus imitetur.

XIV. At nonnunquam ea, quæ prædicta sunt, minus eveniunt. Quæ tandem id ars non habet? earum dico artium, quæ conjectura continentur, et sunt opinabiles. An medicina, ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores

¹ Forte, ut Carneades. ² Ed. Venet. 1494, perfici, quod Ernest. reduxit. ³ Rath. unalebat humo.

nonne falluntur? an Achivorum exercitus, et totavium rectores non ita profecti sunt ab Ilio,

Ut profectione læti piscium lasciviam

Intaerentur (ut ait Pacuvius), nec tuendi satietas capere possent?

Interea prope jam occidente sole inhorrescit mare, Tenebræ conduplicantur, noctisque et nubium occæcat nigror.

Num igitur tot clarissimorum ducum regumque naufragium sustulit artem gubernandi? Aut num imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit, amisso exercitu? Aut num propterea nulla est republicæ gerendæ ratio atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quædam M. Catonem, nonnulla etiam te ipsum fefellerunt? Similis est aruspicum responsio, omnisque opinabilis divinatio. Conjectura enim nititur, ultra quam progredi non potest. Ea fallit fortasse nonnunquam; sed tamen ad veritatem sæpissime dirigit. Est enim ab omni æternitate repetita; in qua quum *perna* ¹ innumerabiliter res eodem modo evenirent iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadem sæpe animadvertendo ac notando.

XV. Auspicia vero vestra quam constant? quæ

¹ Innumerabiles res.

quidem nunc a romanis angaribus ignorantur (bona hoc tua venia dixerim); a Cilicibus, Pamphylis, Pisidis, Lyciis tenentur. Nam quid ego hospitem nostrum, clarissimum atque optimum virum, Deiotarum regem, commemorem? qui nihil unquam nisi auspiciato gerit: qui, quam ex itinere quodam proposito et consitato revertisset, aquilæ admonitus volatu; conclave illud, ubi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque, ut ex ipso audiebam, persæpe revertit ex itinere, quam jam progressus esset multorum dierum viam. Cujus quidem hoc præclarissimum est, quod, posteaquam a Casare tetrarchia, regno, pecuniaque multatus est, negat se tamen eorum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti secunda evenecint, penitere. Senatus enim auctoritatem, et populi romani libertatem, atque imperii dignitatem suis armis esse defensam; sibi que eas aves, quibus auctoribus officium et fidem secutus esset, bene consuluisse. Antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. Ille mihi videtur igitur vere augurari. Nam nostri quidem magistratus auspiciis utuntur coactis. Necesse enim est, offa objecta, cadere frustum ex pulli ore, quum pascitur.

¹ Olim tetrarchiz regno. Sed correctionem Cicero ipse infra probare videtur, II, 37.

Quod autem scriptum habetis, aut tripudium fieri, si ex ea quid in² solum ceciderit: hoc quoque, quod dixi, coactum, tripudium solistimum dicitis. Itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, negligentia collegii amissa plane et deserta sunt.

XVI. Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspiciato, ne privatim quidem, gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui, re ommissa, nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis (quam id ipsum aliquanto minus, quam olim), sic tum avibus magnæ res impetrari solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira et in vitiosa incurrimus. Ut P. Claudius; Appii Cæci filius, ejusque collega, L. Junius, classes maximas perdiderrunt, quum vitio navigassent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni; qui, quum Achivi copissent

Inter se strepere, aperteque artem obterere extispicum, Solvere imperat secundo rumore, adversaque avi.

Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit, videntur, dirarum obnuntiatione neglecta. In quo Ap-

¹ Davis. correxit hinc; Ernest. malit deleri aut. ² Ita emendarunt Manutius et Lambinus, canque lectionem in ms. Eliensi inventam recepit Davis, et post eum Ernest. Fulg. solidum.

pius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum, et civem egregium censor C. Ateium notavit, quod ementitum auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc censoris, si iudicabat ementitum. Ad illud minime auguris, quod adscripsit, ob eam causam populum romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit, non in eo est culpa, qui obnuntiavit, sed in eo, qui non paruit. Veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur et censor, exitus approbavit; quæ si falsa ¹ fuisset, nullam afferre ² potuisset causam calamitatis. Et enim ³ dira, sicut cetera auspicia, ut omnia, ut signa, non causas afferunt, cur quid eveniat, sed nuntiant ⁴ ventura, nisi provideris. Non igitur obnuntiatio Ateii causam finxit calamitatis, sed signo objecto monuit Crassum, quid eventurum esset, nisi cavisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit; aut si, ut Appianus iudicat, valuit, id valuit, ut peccatum ⁵ hereat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperavit.

XVII. Quid? lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde vobis est traditus? Nempe eo Romulus regiones direxit tum, quum

¹ Fuissent. ² Potuissent. ³ Diram. ⁴ Eventura. ⁵ Ernest. hæretet. Frustra.

urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus (¹ id est, incurvum et leviter a summo inflexum bacillum, quod ab ejus litui, quo canitur, similitudine nomen invenit), quum situs esset in curia Saliorum, quæ est in Palatio, eaque deflagravisset, inventus est integer. Quid? multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio, quis veterum scriptorum non loquitur, quæ sit ab Attio Navio per lituum regionum facta descriptio? qui quum propter paupertatem soes puer pasceret, una ex his amissa, vovisse dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quæ maxima esset in vinea. Itaque, sue inventa, ad meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse; quumque in quatuor partes vineam divisisset, tresque partes aves abdidissent, quarta parte, ² quæ erat reliqua in regione distributa, mirabili magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re celebrata, quum vicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine et gloria. Ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus arcesseret. Cujus quum tentaret scientiam auguratus, dixit ei, cogitare se quiddam; id possetne fieri, consuluit. Ille, augurio acto, posse, respondit. Tarquinius autem dixit,

¹ Hæc, id est — invenit, *ferre omnes habent pro glossemate.* ² *Davisius conjicit, quæ erat reliqua, in regiones distributa. Ernest. repugnat.*

se cogitasse, eotem novacula posse præcidi. Tum Attium jussisse experiri. Ita eotem, in comitium allatam, inspectante et rege et populo, novacula esse discissam, Ex eo evenit, ut et Tarquinius augure Attio Navio uteretur, et populus de suis rebus ad eum referret. Cotem autem illam et novaculam defossam in comitio, supraque impositum puteal accepimus. Negemus omnia, comburamus annales; ficta hæc esse dicamus; quidvis denique potius, quam deos res humanas curare, fateamur. Quid? ¹ quod apud te scriptum est de Tib. Graccho, nonne et augurum et aruspicum comprobat disciplinam? qui quum tabernaculum vitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset, comitia consulibus rogandis habuit. Nota res est, et a te ipso mandata monumentis. Sed et ipse augur Tib. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comprobavit, et aruspicum disciplinæ magna accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum introducti, ² negaverunt, justum comitorum rogatorem fuisse.

XVIII. His igitur assentior, qui duo genera divinationum esse dixerunt: unum, quod particeps esset artis; alterum, quod arte careret. Est enim ars in

¹ *Davisius e mss.*, quod scriptum apud te est. ² *Ernest. malit negaverant. Sine causa.*

his, qui novas res conjectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent autem arte ñ, qui, non ratione aut conjectura observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto liberoque motu futura presentiant (quod et somniantibus sæpe contingit, et nonnunquam vaticinantibus per furorem): ut Bacis Bœotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythraea. Cujus generis oracula etiam habenda sunt, non ea, quæ æquat's sortibus ducuntur, sed illa, quæ instinctu divino afflatuque funduntur. Etsi ipsa sors contemnenda non est, si et auctoritatem habet vetustatis, ut eæ sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quæ tamen ductæ ut in rem apte cadant, fieri credo posse divinitus. Quorum omnium interpretes, ut grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos interpretantur, divinationem videntur accedere. Quæ est igitur ista calliditas, res vetustate robustas calumniando velle pervertere? Non reperio causam. Latet fortasse obscuritate involuta nature. Non enim me deus ista scire, sed his tantummodo uti voluit. Utar igitur, nec ¹ adducar, ut rear, aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portentia interpretari, quom terra sæpe fremitus, sæpe mugitus,

¹ *Abducar.*

sæpe motus multa nostræ reipublicæ, multa ceteris civitatibus gravia et vera prædixerint. Quid? qui irridetur, partus hic mule, nonne, quia foetus exstitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab aruspibus incredibilis partus malorum? Quid? Tib. Gracchus, P. F., qui bis consul et censor fuit, idemque et summus angur, et vir sapiens, civisque præstans, nonne (ut C. Gracchus, filius ejus, scriptum reliquit) duobus anguibus domi comprehensis, aruspices convocavit? qui quum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum; si feminam, ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quam P. Africanus filiam adolescentem. Feminam emisit; ipse paucis post diebus est mortuus.

XIX. Irrideamus aruspices; vanos, futiles esse dicamus; quorumque discipuloam et sapientissimus vir, et eventus, ac res comprobavit, contemnamus; contemnamus etiam Babylonios, ¹ et eos, qui e Caucasus cæli signa servantes, ² numeris et motibus stellarum eursus persequuntur; condemnemus, inquam, hos aut stultitiæ, aut vanitatis, aut imprudentiæ, qui cccc lxx millia annorum, ut ipsi dicant, monumentis comprehensa continent, et

¹ Hottinger. delevit copulam, legitque, Babylonios eos. ² Davisius emendat, numeris stellarum eursus et motus persequuntur. Sic fere infra, II, 6.

mentiri judicemus, nec sæculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari vani, atque fallaces: num etiam Graecorum historia mentita est? Quæ Crosso Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmonis, quæ Tegeatis, quæ Argivis, quæ Corinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore atque teste. Quæ quia nota tibi sunt, relinquo. Defendo unum hoc: nunquam illud oraculum Delphis tam celebre et tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum, nisi omnis ætas oraculorum illorum veritatem esset experta. Jamdiu idem non facit. Ut igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit; sic tum, nisi summa veritate, in tanta gloria non fuisset. Potest autem vis illa terræ, quæ mentem Pythiæ divino afflatu concitabat, evanuisse vetustate, ut quosdam ¹ exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos et deflexos videmus. Sed, ut vis, acciderit; magna enim quæstio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam perverterimus, multis sæculis verax fuisse id oraculum.

¹ Evanuisse et exaruisse.

XX. Sed omittamus oracula; veniamus ad somnia. De quibus disputans Chrysippus, multis, et minutis somniis colligendis facit idem, quod Antipater, ea conquiens, quæ Antiphontis interpretatione explicata, declarat illa quidem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysii mater ejus, qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, et doctum hominem, et diligentem, et æqualem temporum illorum, quum prægnans hunc ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit se peperisse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Galeote tum in Sicilia nominabantur, responderunt (ut ait Philistus), eum, quem illa peperisset, clarissimum Græcæ diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas revoco vel nostrorum vel Græcorum poetarum? Narrat enim et apud Ennium Vestalis ¹ illa:

Exiit quum tremulis anas attulit artubus lumen,
Talia commemorat lacrymans exterrita somno:
Eurydica prognata, pater quàm noster amavit,
Vires, vitæque corpus meum nunc deserit omne.
Nam me visus homo pulcher per amœna salicuta
Et ripas raptare, locosque novos. Ita sola
Postilla, germana soror, errare videbar,
Tardaque vestigare, et querere te, neque posse

¹ Est qui conj. Iliæ. Est enim mater Romuli.

Corde capessere: semita nulla pedem stabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur
Iis verbis: ¹ O gnata, tibi sunt ante ² gerenda
Ærunnæ; post ex fluvio fortuna ³ resistit.
Hæc pater effatus, germanam, repente recessit,
Nec sese dedit in conspectum corde capitis,
Quisquam multa manus ad cæli carula templa
Tendebam lacrymans, et blanda voce vocabam.
Vix ægro tum corde meo me somnu' reliquit.

XXI. Hæc, etiam si ficta sunt a poeta, non absunt tamen a consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud commentitium, quo Priamus est conturbatus,

Quia mater gravidæ parere se ardentem facem
Visa est in somnis hecuba: quo facto pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculus, curis sumtas suspicantibus
Exsacrificabat hostis balantibus.
Tum conjectorem postulat, pacem petens,
Ut se edoceret obsecrans Apollinem,
Quo sese vertant tante sortes somnium.
Ibi ex oraculo voce divina edidit
Apollo; puerum, primus Priamo qui foret
Post illa natus, temperaret tollere;
Eum esse exitium Trojæ, pestem Pergamo.

Sini hæc, ut dixi, sombia fabularum; bisque ad-

¹ Cognata. ² Gerenda. ³ Resistit.

jungatur etiam Æneæ somnium : quod in Numerii Fabii Pictoris Græcis annalibus ejusmodi est, ut omnia, quæ ab Æneâ gesta sunt, quæque illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum quietem visa sunt.

XXII. Sed propiora videamus. Cujusnam modi est Superbi Tarquinii somnium, de quo in Bruto Attii loquitur ipse?

Quum jam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, sopore placens artus languidos;
Visum est in somnis pastorem ad me appellere,
Duos consanguineos arietes inde eligi,
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Præclarioremque alterum immolare me;
Deinde ejus germanum cornibus conuictier
In me arietare, eoque ictu me ad casum dari;
Exin prostratum terra graviter saucium,
Resupinum, in cælo contueri maximum,
Ac mirificum facinus; dextrorsum orbem flammæum
Radiatum solis liquier cursu novo.

Ejus igitur somnia a conjectoribus quæ sit interpretatio facta, videamus :

Res, quæ in vita usurpant homines, cogitant, curant,
vident,

Quæque agunt vigilantes, agitantque, ea si cui in somno
accidunt,

Minus miram est; sed in re tanta haud temere improvise
offerunt.

Proin vide, ne, quem tu esse hebetem deputes, æque ac
pecus,

Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
Teque regno expellat. Nam id, quod de sole ostentum
est tibi,

Populo commutationem rerum portendit fore
Perpropinquam : hæc bene verrucent populo. Nam
quod ad dexteram

Cepit cursum ab læva signaret præpotens; pulcherrime
Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.

XXIII. Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor et discipulus Platonis, visam esse videre in ² somnis simulacra deorum, quæ ³ ipse Phalaris domi consecravisset; ex his Mercurium et patera, quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere; qui quum terram attigisset, refervescere videretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. Quod matris somnium immanis filii crudelitas comprobavit. Quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dinonis Persicis libris proferram? Nam quum dormienti ei sol ad pedes visus

¹ Perpropinqua. ² Somnis. ³ Sic legunt multi pro vulg. ipsa. Rectius forte omittendum Phalaris, quod cod. Pitheæanus non habet.

esset, ter eum, scribit, frustra appetivisse manibus, quum se convolvens sol elaberetur, et abiret: ei magos dixisse (quod genus sapientum et doctorum habebatur in Persis), ex triplici appetitione solis, xxx annos Cyrum regnaturum esse, portendi. Quod ita contigit. Nam ad septuagesimum pervenit, quum xl natus annos regnare cepisset. Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus presentiens atque divinans: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus, quum adscenderet in rogam ardentem, «O præclarum discessum, inquit, e vita! quum, ut Herenli contigit, mortali corpore cremato, in lucem animus excesserit.» Quumque Alexander eum rogaret, si quid vellet, ut diceret: «Optime, inquit, propediem te videbo.» Quod ita contigit. Nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper a somniis; ad que mox revertar. Qua nocte templum Ephesie Dianæ deflagravit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque, ubi lucere cepisset, clamitasse magos, pestem ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis et magis. Redeamus ad somnia.

XXIV. Hannibalem Cælius scribit, quum columnam auream, quæ esset in fano Junonis Lacinie, auferre vellet, dubitaretque, utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, pertrebravisse;

quumque solidam invenisset, statuissetque tollere, ei secundum quietem visam esse Junonem prædicere, ne id faceret, minarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret; idque ab homine acuto non esse neglectum: itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, et eam in summa columna collocavisse. Hoc item in Sileni, quem Cælius sequitur, Græca historia est; is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est: Hannibalem, quum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Jove in deorum concilium vocari; quo quum venisset, Jovem imperasse, ut Italiae bellum inferret, ducemque ei unum e concilio datum; quo illum utentem, cum exercitu progredi cepisse; tum ei docem illum præcepisse, ne respiceret; illum autem id diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate respexisse; tum visam belluam vastam et immanem, circumplicatam serpentibus, quæcumque incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta pervertere; et eum admiratum quæsisse de deo, quodnam illud esset tale monstrum; et deum respondisse, vastitatem esse Italiae, præcepisseque, ut pergeret protinus; quid retro atque a tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptum in historia est, Hamilcarem Carthaginiensem, quum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem,

se postridie conaturum Syracusis; quum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in castris ejus inter Pœnos et Siculos milites esse factam; quod quum sensissent Syracusani, improvise eos in castra irrupisse, Hamilcaremque ab iis vivum esse sublatum. Ita res somnium comprobavit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita communis. At vero P. Decius ille, Q. F., qui primus e Decii consul fuit, quum esset tribunus militum M. Valerio, A. Cornelio consulibus, a Samnitibus que premeretur noster exercitus, quum pericula præliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior esset, dixit, quod exstat in annalibus: sibi in somnis visum esse, quum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberavit. Post triennium autem, quum consul esset, devovit se, et in aciem Latinorum irrupit armatus. Quo ejus facto superati sunt et deleti Latini: ejus mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius. Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum.

XXV. Est apud Platonem Socrates, quum esset in custodia publica, dicens Critoni, suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum; vidisse se in somnis pulchritudine eximia feminam, que se

nomine appellans diceret Homericum quemdam ejusmodi versum:

Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.

Quod ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus, qui vir et quantus? in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia; quorum eventus mirabiles exstiterunt. Mentiri Xenophontem, an delirare dicimus? Quid? singulari vir ingenio Aristoteles, et pane divino, ipsene errat, an alios vult errare? quum scribit, Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam facientem Pheras venisse, que erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur; in eo igitur oppido ita graviter egrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderint: ei visum in quiete egregia facie juvenem dicere, fore, ut per brevi convalesceret, paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atque ita quidem prima statim, scribit Aristoteles, consecuta; et convalescisse Eudemum; et ab uxoris fratribus interfectum tyrannum; quinto autem anno

† Davis. conj. ista.

excute, quam esset spes ex illo somnio, in Cypram illum ex Sicilia esse redituram, præstantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, quam animus Eudemi e corpore excesserit, tum domum revertisse videatur. Adjungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem divinum, Sophoclem: qui, quam ex æde Herculis patera aurea gravis surrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui id fecisset. Quod semel ille, iterumque neglexit. Ubi idem sæpius, ascendit in Areopagum; detulit rem. Areopagite comprehendi jubent eum, qui a Sophocle erat nominatus. Is, questione adhibita, confessus est, pateramque retulit. Quo facto, fannum illud Indicis Herculis nominatum est.

XXVI. Sed quid ego Græcorum? Nescio, quo modo me magis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxime Cælius. Quam bello Latino ludi votivi maximi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata. Itaque, ludis intermissis, instaurativi constitui sunt. Qui antequam fierent, quamque jam populus consedisset, servas per circum, quam virgis caderetur, furcam ferens ductus est. Exin quidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret, ¹ præsu-

¹ Al. præsulterem, ut habet *Faler. Max. l. 7. 4. Li-*

lem sibi non placuisse ludis, idque ab eodem jussum esse cum senatui nuntiare; illum non esse ausum. Iterum esse idem visum, et monitum, ne vim suam experiri vellet; ne tñm quidem esse ausum. Exin filium ejus esse mortuum; eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. Tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse; quorum de sententia lecticula in curiam esse delatum, quamque senatui somnium enarravisset, pedibus suis ¹ [salvum] domum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu, ludos illos iterum instauratos, memoria proditum est. C. vero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Cælium est, sibi in somnis quæsturam petenti Tib. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi letho, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc antequam tribunus plebis C. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Cælius, et dixisse ² multis. Quo somnio quid inveniri potest certius?

XXVII. Quid? illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur a stoicis, quis tandem potest contemnere? Unum de Simonide: qui quam ignotum vius, H. 36. præsulatorem. ¹ *Alii mss. rejiciunt sal-*
rum, alii domum. Quæ vox magis utilis sententiæ
videtur. Et sic Liv., pedibus suis domum rediisse.
² *Hottinger. conj. multos.*

quemdam projectum mortuum vidisset, eumque humavisset, haberetque in animo navem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat; si navigasset, eum naufragio esse periturum; itaque Simonidem redisse; perisse ceteros, qui tum navigassent. Alterum ita traditum, clarum admodum somnium. Quum duo quidam Arcades familiares iter una facerent, et Megaram venissent, alterum ad cauponem devertisse; ad hospitem, alterum. Qui ut conati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret, quod sibi a caupone interitus pararetur; eum primo perterritum somnio surrexisse; dein quum se collegisset, idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse; tum ei dormienti eandem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur; se interfectum in plaustrum a caupone esse conjectum, et supra sterens injectum; petere, ut mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. Hoc vero somnio eum commotum, mane bubulco praesto ad portam fuisse; quassisse ex eo, quid esset in plastro; illum perterritum fugisse; mortuum erutum esse; cau-

¹ Hotting. conj. traditur. Male.

ponem, re patefacta, poenas dedisse. Quid hoc somnio dici divinitus potest?

XXVIII. Sed quid aut plura, aut vetera quaerimus? Saepe tibi meum narravi; saepe ex te audivi tuum somnium: Me, quum Asiae proconsul praessem, vidisse in quiete, quum tu equo advectus ad quamdam magni fluminis ripam, provectus subito, atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse, timore perterritum; tum te repente letum exsitisse, eodemque equo adversam adscendisse ripam, nosque inter nos esse complexos. Facilis conjectura hujus somnii: mihi quae a peritii in Asia predictum est, fore eos eventus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum. Audivi equidem ex te ipso, sed mihi saepius noster Sallustius narravit: quum in illa fuga, nobis gloriosa, patriae calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique arcte et graviter dormire coepisse. Itaque, quanquam iter instaret, te tamen silentium fieri jussisse, neque esse passum te excitari; quum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, quum in locis solis moestus errares, G.

¹ F. A. Wolf. conjicit se; omnes Germani plaudunt: nos assensum sustinemus.

Marium cum fascibus laureatis querere ex te, quid tristis esses; quumque tu te tua patria vi pulsum esse dixisses,prehendisse eum dextram tuam, et bono animo te iussisse esse, lictorique proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret; et dixisse, in eo tibi salutem fore. Tum et se exclamasse, Sallustius narrat, reditum tibi celerem et gloriosum paratum, et te ipsum visum somnio delectari. Nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses, in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud senatusconsultum esse factum, referente optimo et clarissimo viro consule, idque frequentissimo theatro, iucredibili clamore et plausu comprobatum; dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius.

XXIX. At multa falsa. Imo obscura fortasse nobis. Sed sint falsa quedam; contra vera quid dicimus? quæ quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. Nunc, onusti cibo et vino, perturbata et confusa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. ¹ Dicit enim, « Quum dormientibus ea pars animi, quæ mentis et rationis sit particeps, sopita langueat; illa au-

¹ De Republica, ix, 1, ed. Stephan., t. II, p. 571; ed. Ast. Lips. 1814, pag. 258; Ὅταν τὸ μὲν ἄλλο πᾶς ψυχῆς εὐδῆ, δὲπον λογιστικὸν, κ. τ. λ.

« tem, in qua feritas quedam sit, atque agrestis
 « immanitas, quum sit immoderato obstupefacta
 « potu atque pastu, exsultare eam in somno im-
 « moderateque jactari. Itaque huic omnia visa ob-
 « jiciuntur, a mente ac ratione vacua: ut aut cum
 « matre corpus miscere ¹ videatur, aut cum quovis
 « alio vel homine, vel deo, saepe bellua; atque
 « etiam trucidare aliquem, et impie eruentari,
 « multaque facere impure atque tetro, cum teme-
 « ritate et impudentia. At qui salubri et moderato
 « cultu atque victu quieti se tradiderit, ea parte
 « animi, quæ mentis et consilii est, agitata et erec-
 « ta, saturataque bonarum cogitationum epulis;
 « eaque parte animi, quæ voluptate alitur, nec
 « inopia enecta, nec satietate affluenti (quorum
 « utrumque prestringere aciem mentis solet, sive
 « deest natura quippiam, sive abundat atque af-
 « fluit); illa etiam tertia parte animi, in qua irarum
 « existit ardor, sedata atque restineta: tum eve-
 « niet, duabus animi temerariis partibus compres-
 « sis, ut illa tertia pars rationis et mentis eluceat,
 « et se vegetam ad sompiandum, acremque præ-
 « beat; tum et visa quietis occurrent tranquilla
 « atque veracia. » Hæc verba ipsa Platonis expressi.

XXX. Epicurum igitur audiemus potius? nam-

¹ Videamur.

que Carneades concertationis studio, modo ait hoc, modo illud. At ille quid sentit? Sentit autem nihil unquam elegans, nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni et Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Jubeat igitur Plato, sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam in cibis, tranquillitati mentis, ¹ quarentis vera, contrariam. Quam ergo est somno sevocatus animus a societate et a contagione corporis, tam meminit præcitorum, præsentia cernit, futura prævidet. Jacet enim corpus dormientis, ut mortui; viget autem et vivit animus. Quod multo magis faciet post mortem, quam omnino corpore excesserit. Itaque appropinquante morte multo est divinior. Nam et id ipsam vident, qui sunt morbo gravi et mortifero affecti, instare mortem. Itaque his occurrunt plerumque imagines mortuorum; tumque vel maxime laudi student, eosque qui secus, quam decuit, vixerunt, peccatorum suorum tum maxime poenitet. Divinare autem morientes, etiam illo exemplo confirmat Posidonius, quo af-

¹ Quarenti.

fert, Rhodium quemdam morientem sex æquales nominasse, et dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinde deinceps moriturus esset. Sed tribus modis censet deorum impulsu homines somnare: uno, quod prævideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur; altero, quod plenus aer sit immortalium animorum, in quibus tanquam insignite notæ veritatis appareant; tertio, quod ipsi dii enim dormientibus colloquantur. Idque, ut modo dixi, facilius evenit appropinquante morte, ut animi futura augerentur. Ex quo et illud est Calani, de quo ante dixi, et Homericæ Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat¹.

Neque enim illud verbum temere consuetudo approbavisset, si ea res nulla esset omnino:

↳ Præsigibat animos, frustra me ire, quam exirem donis.

Sagire enim, sentire acute est: ex quo sagæ anus, quia multa scire volunt; et sagaces dicti canes. Is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur præsigire, id est, futura ante sentire.

XXXI. Inest igitur in animis præsigitio extrinsecus injecta, atque inclusa divinitus. Ea si exarsit

¹ *Iliad.*, xxii, 358. ↳ *Plaut. Aulular.*, II, 2, 1.

aerius, furor appellatur, quum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.

Sed quid oculis tabere visa est repente ardentibus?

Ubi illa paulo ante sapiens, virginali modestia?

— Mater optima, tua multo mulier melior mulierum,

Missam superstitiosis hariolationibus;

Neque me Apollo fatis fatis dementem invitam ciet.

Virgines vero aequales, patris mei, meum factum pudet,

Optimi viri; mea mater, tui me miseret, mei piget.

Optimam progeniem Priamo reperisti extra me; hoc dolet,

Me obesse, illos prodesse; me obstare, illos obsequi.

O poema tenerum, et moratum, atque molle! sed hoc minus ad rem. Illud, quod volumus, expressum est, ut vaticinari furor vera soleat:

Adest, adest fax obvoluta sanguine atque incendio;

Multos annos latuit. Cives, ² ferte opem, et restinguite.

Deus inclusus corpore humano jam, non Cassandra loquitur:

¹ Jamque mari magno classis cita

Textitur; castrum examen rapit;

Advenit, et fera velivolantibus

Navibus ⁴ complevit manu littora.

¹ Legendum Namque, ut Hottinger. vidit. ² Referte.

³ Vid. Orator. c. 46. ⁴ Herelius jubet legere complebit. Male. Schütz. paruit.

XXXII. Tragœdias loqui videor, et fabulas. At ex te ipso non commentitiam rem, sed factam, ejusdem generis audivi: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachio, quum prætorio imperio classi Rhodiæ præsesset, quum primis hominem prudentem atque doctum; eumque dixisse, remigem quemdam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum, madefactum iri minus xxx diebus Graciam sanguine; rapinas Dyrrhachii, et conscensionem in naves cum fuga; fugientibusque miserabilem respectum incendiis fore; sed Rhodiorum classi propinquum reditum ac domum itionem dari: tum neque te ipsum non esse commotum; Marcumque Varronem, et M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehementer esse perterritos: paucis sanè post diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum, qui quum interitum exercitus nuntiavisset, reliqua vaticinationis brevi esse confecta. Nam et ex horreis ¹ direptum effusumque frumentum vias omnes angiportusque constraverat; et naves subito perterriti metu conscendistis; et noctu ad oppidum respicientes, flagrantem onerarias, quas incenderant milites, quæ sequi noluerant, videbatis; postremo a Rhodiæ classe deserti, verum vatem fuisse sensitis.

¹ Malim ego, direptum.

Exposui, quam brevissime potui, somnii, et furoris oracula, quæ carere arte dixeram. Quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet: animos hominum quædam ex parte extrinsecus esse tractos et haustos. Ex quo intelligitur, esse extra divinum animum, humanus unde dæatur; humani autem animi eam partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum habeat, non esse ab actione corporis sejugatam; quæ autem pars animi, rationis atque intelligentiæ sit particeps, eam tum maxime vigere, quum plurimum absita corpore. Itaque expositis exemplis verarum vaticinationum et somniorum, Cratippus solet rationem concludere hoc modo: Si sine oculis non potest exstare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneat; is habet sensum oculorum vera ceruentium. Item igitur, si sine divinatione non potest et officium et munus divinationis exstare; potest autem quis, quum divinationem habeat, errare aliquando, nec vera ceruere: satis est ad confirmandam divinationem, semel aliquid esse ita divinatam, ut nihil fortuito cecidisse videatur. Sunt autem ejus generis innumerabilia: esse igitur divinationem, confidendum est.

XXXIII. Quæ vero aut conjectura explicantur,

aut eventis animalversa et notata sunt, ea genera divinaudi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur. In quo aruspices, augures; conjectoresque numerantur. Hæc improbantur a peripateticis; a stoicis defenduntur. Quorum alia sunt posita in monumentis et disciplina; quod Etruscorum declarant et aruspicipi, et fulgurales, et¹ tonitruales libri, nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore conjectura explicantur, ut apud Homerum² Calchas, qui ex passerum numero belli Trojani annos auguratus est; et ut in³ Sisenna scriptum historia videmus, quod, te inspectante, factum est, ut, quum Sulla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret, quum quidem C. Postonius aruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret: ⁴ id quum Sulla fecisset, tum ante oppidum Nolam⁵ florentissima Samnitium castra cepit. Facta conjectura etiam in Dionysio est paulo ante, quum regnare cepit: qui quum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse demisset in flumen, submersus equus voraginibus, non existit; quem quum maxima contentione non potuis-

¹ Rituales. ² *Iliad.*, II, 299. ³ Ernest. post Græc. et Davis. maluit Sulla; ac dein, quum ille. ⁴ Ego libentius legerim, quod quum Sulla fecisset. ⁵ Hottinger. e *Valer. Max.*, I, 6, 4, corrigiit, fortissima.

set extrahere, discessit, ut ait Philistus, agre ferens. Quam autem aliquantulum progressus esset, subito exaudivit hinnitum, respexitque, et equum alacrem lætus adspexit, cujus in juba examen apum considerat. Quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit.

XXXIV. Quid? Lacedæmoniis, paullo ante Leucetricam calamitatem, quæ significatio facta est, quum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum multo sudore manavit? At eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvæ clausæ repagulis subito se ipsæ aperuerunt; armaque, quæ fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inventa. Quumque eodem tempore apud Lebadium Trophonio res divina fieret, gallos gallinacos in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent; tum augures dixisse Boeotios, Thebanorum esse victoriam, propterea quod avis illa victa silere soleret, canere, si vicisset. Eademque tempestate multis signis Lacedæmoniis Leucetricæ pugnæ calamitas denunciabatur. Namque et Lysandri, qui Lacedæmoniorum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphis stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis herbis et agrestibus; stellæque auræ, quæ Delphis erant a Lacedæmoniis posita post navalem illam victoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt (qua in pugna quia

Castor et Pollux cum Lacedæmoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia deorum, stellæ auræ, quas dixi, Delphis posita; paullo ante Leucetricam pugnam deciderunt, neque repertæ sunt. Maximum vero illud portentum iisdem Spartiatis fuit, quod, quum oraculum ab Jove Dodo-næo petivissent, de victoria sciscitantes, legatiquæ illud, in quo inerant sortes, collocavissent: simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et sortes ipsas, et cetera, quæ erant ad sortem parata, disturbavit, et aliud alio dissipavit. Tum ea, quæ præposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmoniis esse, non de victoria cogitandum.

XXXV. Quid? bello Punico secundo, nonne C. Flaminius, consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade republicæ? qui, exercitu lastrato, quum Arretium versus castra movisset, et contra Hannibalem legiones duceret; et ipse, et equus ejus ante signum Jovis Statoris sine causa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, objecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret prælium. Idem quum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quasivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Quum ille quiescendum respondisset, Flaminius:

set extrahere, discessit, ut ait Philistus, agre ferens. Quam autem aliquantulum progressus esset, subito exaudivit hinnitum, respexitque, et equum alacrem lætus adspexit, cujus in juba examen apum considerat. Quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit.

XXXIV. Quid? Lacedæmoniis, paullo ante Leucetricam calamitatem, quæ significatio facta est, quum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum multo sudore manavit? At eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvæ clausæ repagulis subito se ipsæ aperuerunt; armaque, quæ fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inventa. Quumque eodem tempore apud Lebadium Trophonio res divina fieret, gallos gallinacos in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent; tum augures dixisse Boeotios, Thebanorum esse victoriam, propterea quod avis illa victa silere soleret, canere, si vicisset. Eademque tempestate multis signis Lacedæmoniis Leucetricæ pugna calamitas denunciabatur. Namque et Lysandri, qui Lacedæmoniorum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphis stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis herbis et agrestibus; stellæque auræ, quæ Delphis erant a Lacedæmoniis posita post navalem illam victoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt (qua in pugna quia

Castor et Pollux cum Lacedæmoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia deorum, stellæ auræ, quas dixi, Delphis posita; paullo ante Leucetricam pugnam deciderunt, neque repertæ sunt. Maximum vero illud portentum iisdem Spartiatis fuit, quod, quum oraculum ab Jove Dodonæo petivissent, de victoria sciscitantes, legatiquæ illud, in quo inerant sortes, collocavissent: simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et sortes ipsas, et cetera, quæ erant ad sortem parata, disturbavit, et aliud alio dissipavit. Tum ea, quæ præposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmoniis esse, non de victoria cogitandum.

XXXV. Quid? bello Punico secundo, nonne C. Flaminius, consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade republicæ? qui, exercitu lastrato, quum Arretium versus castra movisset, et contra Hannibalem legiones duceret; et ipse, et equus ejus ante signum Jovis Statoris sine causa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, objecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret prælium. Idem quum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quasivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Quum ille quiescendum respondisset, Flaminius:

Praeclara vero auspicia, si esurientibus pollis resgeri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa convelli, et se sequi jussit. Quo tempore, quum signifer primi hastam signum non posset movere loco, nec quidquam proficeretur, plures quum accederent; Flaminius, re nuntiata, suo more neglecti. Itaque tribus¹ his horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est. Magnum illud etiam, quod² addidit Caelius, eo tempore ipso, quum hostis calamitosum fieret praelium, tantos terrae motus in Liguribus, Gallia, compluribusque insulis, totaque in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes faciae sint, terraeque desederint, fluminaque in contrarias partes fluxerint, atque³ amnes mare influxerint.

XXXVI. Fiant certe divinationum conjectura a peritis. Mide illi Phrygio, quum puer esset, dormienti formica in os tritici grana congesserunt. Divinissimum fore, praedictum est; quod evenit. At Platoni quum in cunis parvulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est, singulari illam suavitate orationis fore: ita futura eloquentia provisiva in infante est. Quid? amores ac deliciae tuae, Roscius, num aut ipse, aut pro eo Lanuvium

¹ Ernest. delet his post Davisiu: Wapkins. Lamen recte, ut videtur, defenderat. ² Melius forte, addidit.

³ Ernest. post al. in amnes.

totum mentiebatur? qui quum esset in cunabulis, educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini; noctu, lumine apposito, experrecta nutritrix animadvertit pueram dormientem circumplacatum serpentis amplexu. Quo aspectu exterrita, clamorem sustulit. Pater autem Roscii ad aruspices retulit. Qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc speciem¹ Praxiteles colavit argento, et noster expressit Archias versibus.

Quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum dii immortales, dum in viis versentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerant, vim autem suam longe lateque diffundunt; quam quum terra cavernis includant, tum hominum naturis implicant. Nam terrae vis Pythiam Delphis incitabat, naturae Sibyllam. Quid enim? non videmus, quam sint varia terrarum genera? ex quibus et mortifera quaedam pars est, ut et Ampsancti in Hirpinis, et in Asia Plutonia, quae vidimus; et sunt partes agrorum aliae pestilentes, aliae salubres; aliae, quae acuta ingenia gignant; aliae, quae refusa. Quae omnia et ex coeli varietate, et ex disparili aspiratione terrarum.

¹ Pro Praxitele, laudato tamen a Plinio, xxxiii, 17, Winkelmann. legi voluit Pasioteles, de quo idem Plinius, xxxvi, 5.

XXXVII. Fit etiam sæpe specie quadam, sæpe vocum gravitate, et cantibus, ut pellantur animi vehementius; sæpe etiam cura et timore: qualis est illa,

Flexanona tanquam lymphata, ² ut Bacchi saceris Commota; in tumulis Teuerum commemorans suum.

Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse divinam. Negat enim, sine furore, Democritus, quemquam poetam magnum esse posse. Quod idem dicit Plato. Quem, si placet, appellet furem, dummodo is furor ita laudetur, ut in Phaedro Platonis laudatus est. Quid? vestra oratio in eausis, quid? ipsa actio potest esse vehemens, et gravis, et copiosa, nisi est animus ipse commotior? Equidem etiam in te sæpe vidi; et (ut ad leviora veniamus) in Esopo familiari tuo, tantum ardorem vultuum atque motuum, ut eum vis quadam abstraxisse a sensu mentis videretur. Obijciuntur etiam sæpe forma, quæ reapse nullæ sunt; speciem autem offerunt. Quod contigisse Brenno dicitur, ejusque Gallicis copiis, quam fano Apollinis Delphici nefariam bellum intulisset. Tum enim ferunt, ex oraculo effatum esse Pythiam,

¹ Versus Pacuvii, Varrone teste, de Ling. Lat., vi.

² Auratus conj. aut, multis probantibus.

† Ego providebo rem istam, et alba virgines.

Ex quo factum, ut et viderentur virgines ferre arma contra, et nive Gallorum obrueretur exercitus.

Aristoteles quidem eos etiam, qui validitudinis vitio furerent, et melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis præsigniens atque divinum. Ego autem haud scio, an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phreneticis. Animi enim integri, non vitiosi corporis, est divinatio.

XXXVIII. Quam quidem esse re vera, hæc stoicorum ratione concluditur: Si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sunt: aut non diligunt homines; aut, quid eventurum sit, ignorant; aut existimant, nihil interesse hominum, scire, quid futurum sit; aut non consent, esse suæ majestatis, præsignificare hominibus, quæ sunt futura; aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta et designata sunt: neque nostra nihil interest, scire ea, quæ eventura sunt; eruius enim cautiores, si sciemus: neque

Fulv. Ursinus notavit versum Græcorum apud Tzetzen, Chiliad. xi:

Ἐγὼ μὲν ἔσται τάδε, καὶ δευκατὶς κόραις.

hoc alienum ducunt majestate sua; nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere. Non igitur sunt dii, nec significant futura. Sunt autem dii; significant ergo. Et non, si significant, nullas vias dant nobis ad significationis scientiam; frustra enim significant; nec, si dant vias, non est divinatio; est igitur divinatio.

XXXIX. Hæc ratione et Chrysippus, et Diogenes, et Antipater utitur. Quid est igitur, cur dabitandum sit, qui sint ea, quæ disputavi, verissima? Si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si nationes, si Græci, si barbari, si majores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poetae, si sapientissimi viri, qui republicas constituerunt, qui urbes condiderunt: an, dum bestiae loquantur, expectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus?

Nec vero quidquam aliud affertur, cur ea, quæ dico, divinandi genera, nulla sint; nisi, quod difficile dictu videtur, quæ cujusque divinationis ratio, quæ causa sit. Quid enim habet aruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis exitis dirimat tempus, et proferat diem? quid augur, cur a dextra corvus, a sinistra corvix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Jovis, aut Venæ conjunctione cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni Martisque con-

traria? Cur autem deus dormientes non moneat, vigilantes negligat? Quid deinde causæ sit, cur Cassandra forens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? Cur fiat quidque, quæris? Recte omnino. Sed non nunc id agitur. Fiat, necne fiat, id queritur. Ut si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se alliciat et attrahat; rationem, cur id fiat, afferre nequeam: fieri omnino neges. Quod idem facis in divinatione; quam et cernimus ipsi, et audimus, et legimus, et a patribus accepimus. Neque ante philosophiam patefactam, quæ nuper inventa est, hæc de re communis vita dubitavit; et postea, quæ philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate; excepi de antiquis, præter Xenophanem, neminem; adjunxi veterem academiæ, peripateticos, stoicos. Unus dissentit Epicurus. Quid vero hoc turpius, quam quod idem nullam sensit gratiam esse virtutem?

XL. Quis est autem, quem non moveat clarissimis monumentis testata consignataque antiquitas? Calchientem augurem scribit Homerus longe optimum, eumque ducem classium fuisse. At illum

¹ Victor. Davis. Ernest. leg. sit. Hottinger. repugnat. ² Præclara Gulielm. emendatio, et ab omni-

auspiciorum credo scientia, non locorum. Amphilo-
 chus et Mopsus Argivorum reges fuerunt, sed
 iidem augures; iique urbes in ora maritima Ciliciae
 Graecas condiderunt. Atque etiam ante hos Am-
 phiaraus et Tiresias, non humiles et obscuri, neque
 eorum similes, ut apud Ennium est,

Qui sui questus causa fictas suscitant sententias;

sed clari, et praestantes viri, qui avibus et signis
 admoniti futura dicebant. Quorum de altero etiam
 apud inferos Homerus ait, ¹ solum sapere, ceteros
 umbrarum vagari modo. Amphiarum autem sic
 honoravit fama Graeciae, deus ut haberetur, atque
 ut ab ejus solo, in quo est humatus, oracla pe-
 terentur. Quid? Asia rex Priamus, nonne et Hele-
 num filium et Cassandram filiam divinantes habe-
 bat, alterum auguriis, alteram mentis incitatione
 et permutatione divina? Quo in genere Marcios quos-
 dam fratres, nobili loco natos, apud majores nos-
 tros fuisse, scriptum videmus. Quid? ² Polyidum
 Corinthium nonne Homerus et aliis multa, et filio

bus laudata, eumque ducem classium fuisse ad Ilium,
auspiciorum credo scientia, non locorum. ^{Al. habent}
classis. ¹ Odys., x, 494. ² Olim male Polybum. Re-
stituit veram lectionem Manutius, ex Iliad., XIII,
663.

ad Trojam proficiscenti, mortem praedixisse com-
 memorat? Omnino apud veteres, qui rerum potie-
 bantur, iidem auguria tenebant. Ut enim sapere,
 sic divinare regale ducebant, ut testis est nostra
 civitas; in qua et reges augures, et postea privati,
 eodem sacerdotio praediti, rempublicam religio-
 num auctoritate rexerunt.

XII. Eaque divinationum ratio ne in barbaris
 quidem gentibus neglecta est. Si quidem et in Gallia
 druidae sunt, e quibus ipse Divitiacum Aeduum,
 hospitem tuum laudatoremque cognovi; qui et na-
 turae rationem, quam physiologiam Graeci appel-
 lant, notam esse sibi profitebatur, et partim angu-
 riis, partim conjectura, quae essent futura, dicebat.
 Et in Persis augurantur et divinant magi, qui con-
 gregantur in fano commentandi causa, atque inter
 se colloquendi; quod etiam idem vos quondam fa-
 cere nonis solebatis. Nec quisquam rex Persarum
 potest esse, qui non ante magorum disciplinam
 scientiamque perceperit. Licet autem videre et ge-
 nera quaedam, et nationes huic scientiae deditas.
 Telmessus in Caria est; qua in urbe excellit aru-
 spicum disciplina. Itemque Elis in Peloponneso fa-
 milias duas habet, Iamidarum unam, alteram
 Clytidarum, aruspiciarum nobilitate praestantes. In

¹ Fulg. Clutidarum. Sequimur Herodot., ix, 33.

Syria Chaldaei cognitione astrorum solertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de caelo taeta scientissime animadvertit; eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris atque portentis. Quocirca bene apud majores nostros senatus, tum, quum florebat imperium, decrevit, ut de principum filii sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta, propter tenuitatem hominum, a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quaestum. Phryges autem, et Pisidae, et Cilices, et Arabum natio, avium significationibus plurimum obtemperant. Quod idem factitatum in Umbria accepimus.

XLII. Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipsis, qui a quibusque incolebantur, divinationum opportunitates esse ductae. Aeniam Aegyptii et Babylonii in camporum patentium aequoribus habitantes, quum ex terra nihil emineret, quod contemplationi caeli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt; Etrusci autem, quod religione imbuti studiosius, et crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dederunt; quodque propter aeris crassitudinem, de caelo apud eos multa fiebant, et quod ob eam-

¹ J. Lips., *Electorum* l. II, c. 11, malebat duodecim; *Davisius* vero, e *Faler. Max.*, I, 1, decem.

dem causam multa inusitata partim e caelo, alia ex terra oriebantur, quaedam etiam ex hominum pecudumve conceptu et satu, ostentorum exercitissimi interpretes exstiterunt. Quorum quidem vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a majoribus posita declarant: quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedictum; ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, et Phryges, et Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos et montes hieme et aestate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt. Eademque et Pisidiae causa fuit, et huic nostrae Umbriae. Tum Caria tota, praecipueque Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrimos maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fugi gigni que possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

XLIII. Quis vero non videt, in optima quaque republica plurimum auspicia, et reliqua divinandia genera valuisse? Quis rex unquam fuit, quis populus, qui non meretur praedictione divina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis; quo majus erat certamen et discrimen salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi habent. Auspicia externa videamus. Nam et Athenienses omnibus semper publicis

consilii divinos quosdam sacerdotes, quos *μύστας* vocant, adhibuerunt: et Lacedaemonii regibus suis augurem assessorem dederunt; itemque senibus (sic enim consilium publicum appellant) augurem interesse voluerunt; iidemque de rebus majoribus semper aut Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedaemoniorum rempublicam temperavit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit. Quas quum vellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam, qui praerant Lacedaemoniis, non contenti vigilantibus curis, in Pasiphæ fano, quod est in agro propter urbem, somnandi causa exuebant, quia vera quietis oracula ducebant. Ad nostra jam redeo. Quoties senatus decemviros ad libros ire iussit? ² Quantis in rebus, quamque saepe responsis aruspicum paruit? Nam et quum duo visi soles essent, et quum tres lunæ, et quum faces, et quum sol nocte visus esset, et quum e caelo fremitus auditus, et quum cælum discussisse visum est, atque in eo animadversio globi. Delata etiam ad senatum labes agri Privernatis, quum ad infinitam altitudinem terra desedisset, Apuliaque maximis terræ motibus conquassata es-

¹ Olim, Pasithea. ² Quantis.... paruit. *Haec absunt h. l. Relata huc ex initio c. 44.*

set; quibus portentis magna populo romano bella perniciosæque seditiones denuntiabantur: inque his omnibus responsa aruspicum cum Sibylla versibus congruebant. Quid, quum Cumis Apollo sudavit, Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid, quod fluvius Atratus sanguine fluxit? quid, quum saepe lapidum, sanguinis nonnunquam, terræ interdum, quondam etiam factis imber defluxit? quid, quum in Capitolio ictus Centaurus e caelo est? in Aventino portæ, et homines? Tusculi ædes Castoris, et Pollucis, Romæque Pietatis? nonne et aruspices ea responderunt, quæ evenerunt, et in Sibyllæ libris eadem repertæ predicationes sunt?

XLIV. ³ Cæcilia, Q. filia, somnio, modo, Marsico bello, templum est a senatu ⁴ Junoni Sospitæ restitutum. Quod quidem somnium Sisenna quum disputavisset mirifice ad verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo, ab Epicureo aliquo inductus, disputat, somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat, exponitque initio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse,

¹ Davis. edidit Atratus, ut sit nomen ignoti nunc fluvii. ² Effluxit. ³ Sequuntur hic, Quoties senatus — paruit. e cap. superiori. Omnes a Davisio mutationem ab ipso factam comprobant. ⁴ Cod. Parisin. Junouis.

et sanguinem fluxisse, et discessisse eorum; et ex occulto auditas esse voces, quæ pericula belli nuntiarent; et Lanuvii clypeos, quod aruspibus tristissimum visum esset, a muribus esse derosos. Quid? quod in Annalibus habemus, Veienti bello, quum lacus Albanus præter modum crevisset, Veientem quendam ad nos hominem nobilem profugisse, eumque dixisse, ex fati, quæ Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret; et, si lacus emissus lapsu et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo romano; sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore. Ex quo illa admirabilis a majoribus Albanæ aquæ facta deductio est. Quum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere; in iisdem enim fati scriptum Veientes habere, « Fore, ut brevi a Gallis Roma caperetur. » Quod quidem sexennio post Veios captos factum esse videmus.

XLV. Sæpe etiam in præliis Fauni auditi; et

¹ Multos offendit versus clausula. Hinc legebatur vidimus, quod hic locum non habet. Gruter. suadet duo ultima verba recidere; sed tum oratio esset minime Ciceroniana. Promtior ratio legentium esse factum pro factum esse.

in rebus turbidis veridice voces ex occulto missæ esse dicuntur. Cujus generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. Nam non multo ante urbem captam exaudita vox est a laco Vestæ, qui a Palatii radice in Novam viam devexus est: « Ut muri, et portæ reficerentur; futurum esse, nisi provisum esset, ut Roma caperetur. » Quod neglectam, quum caveri poterat, post acceptam illam maximam cladem ¹ explicatum est. Ara enim Aio Loquenti, quam septam videmus, ex adversus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, quum terræ motus factus esset, « Ut sue plena procuratio fieret, » vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse; quocirca Junonem illam appellatam Monetam. Hæc igitur et a diis significata, et a nostris majoribus iudicata contemnimus?

Neque solum deorum voces Pythagorei ² observaverunt, sed etiam hominum, quæ vocantur omina. Quæ majores nostri, quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendi, « Quod bonum, factum, felix, fortunatumque esset, » præfabantur, rebusque divinis, quæ publice fierent, ut « faverent linguis, » imperabatur; inque feris imperantibus.

¹ Davis. emendat expiatum, comparato Livii loco. V. 50. ² Multi iterum mss. ut supra, c. 1. observaverunt.

dis. « ut litibus et jurgiis se abstinerent. » Itemque in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduceret, et quem imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. Quod idem in delectu consules observant, ut primus miles fiat bono nomine. Quae quidem a te scis et consule, et imperatore summa religione esse servata. Prærogativam etiam majores omen justorum comitorum esse voluerunt.

XLVI. Atque ego exempla² omnium nota proferam. L. Paullus, consul iterum, quam ei, bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset; ut ea ipsa die domum ad vesperam rediit, filiolam suam Tertiam, quae tum erat admodum parva, osculans animadvertit tristiculam. « Quid est, inquit, mea Tertia? quid tristicus es? — Mi pater, inquit, Persa perit. » Tum ille arcetius puellam complexus, « Accipio, inquit, mea filia, omen. » Erat autem³ mortuus catellus eo nomine, L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audivi, quam diceret, Caeciliam Metelli, quam vellet sororis suae filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum omnis capiendi causa; quod fieri more veterum solebat. Quam virgo staret, et Caecilia in sella sederet, neque diu ulla vox exstitisset, puellam defatigatam

¹ Omnium. ² Fulgati olim libri, mortua cella.

petiisse a matertera, ut sibi concederet panlisper, ut in ejus sella requiesceret; illam autem dixisse, « Vero, mea puella, tibi concedo meas sedes. Quod omen res consecuta est. Ipsa enim brevi mortua est; virgo autem nupsit, cui Caecilia nupta fuerat. Haec posse contemni, vel etiam rideri, præclare intelligo; sed id ipsum est, deos non putare, quae ab iis significantur, contemnere.

XLVII. Quid de auguribus loquar? Tuæ partes sunt; tuum, inquam, auspicioꝝum patrocinium debet esse. Tibi² App. Claudius augur consuli mutavit, addubitato salutis augurio, bellum domesticum triste ac turbulentum fore; quod paucis post mensibus exortum, paucioribus a te est diebus oppressum. Cui quidem auguri vehementer assentior. Solus enim multorum annorum memoria, non decantandi augurii, sed divinandi tenuit disciplinam. Quem irridebant collegæ tui, eumque tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. Quibus nulla videbatur in auguriis, aut auspiciis præsentio, aut scientia veritatis futura; sapienter, aiebant, ad opinionem imperitorum

¹ Al. Vero. Minus feliciter. ² Ernest. post multos, P. Claudius. Male. Ed. Oxon. nomen P. notat ex uno φ. Ergo, si accurate notata sit varietas, ceteri codd. omnes favent lectioni Murxtianæ. ®

esse fictas religiones. Quod longe secus est; neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus praefuit, nec in ipso Romulo haec calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent: sed difficultas laborque discendi disertam negligentiam reddidit. Maluit enim disserere, nihil esse in auspiciis, quam, quid sit, ediscere. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est? ut utar potissimum te auctore:

¹ Hic Jovis altisoni subito pinnata satelles

Arboris e trunco serpentis caecata morsu,

² Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem

Scaniaimum, et varia graviter cervicis micantem.

Quem se intorquentem laetans, rostroque cruentans,

Jam satiata animos, jam duros ulla dolores.

Abjicit efflantem, et laceratum affligit in unda,

Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.

Hanc ubi praepetibus pinnis lapsaque volentem

Conspexit Marius, divini numinis angur,

Faustaque signa suae laudis, reditusque notavit;

Partibus intonuit caeli pater ipse sinistris:

Sic aquile clarum firmavit Jupiter omen.

XLVIII. Atque ille Romuli auguratus, pastora-

¹ Foltarius, in praefatione ad tragediam Caecilii, Sic Jovis, nullam auctoritatem secutus. ² Id., ex emendatione Turnebi et Aldi. Ipsa feris subigit. Lamb. conj. Subbigit; Davis. Subjugat; al. aliter.

lis, non urbanus fuit; nec fictus ad opiniones imperitorum, sed a certis acceptus, et posteris traditus. Itaque Romulus angur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure,

Curantes magna cum cura, concipientes

Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.

Hinc hinc auspicio se devovet, atque secundam

Solus avem servat. At Romulu' pulcher in alto

Quaerit Aventino, servans genus altivolantum.

Certabant, urbem Romam, Remorante vocarent.

Omnibus cura vicis, uter esset induperator;

Expectant, veluti, consul quum mittere signum

Vult, omnes avidi spectant ad carceris oras,

Quam mox emittat pictis ex faucibus curras:

Sic expectabat populus, utque ore timebat

Rebus, utri magni victoria sit data regni.

Interea sol albu' recessit in infera noctis;

Exin candida se radiis dedit leta foras lux:

Et simul ex alto longe pulcherrima praepes

Laya volavit avis; simul aureus exoritur sol.

Cedunt de caelo ter quatuor corpora sacra

Avium, praepetibus sese pulchrisque locis dant.

Conspicit inde sibi data Romulus esse praepes.

Auspicio regni stabili scaeva, solumque.

XLIX. Sed unde huc digressa est, eodem redeat oratio. Si nihil queam disputare, quamobrem quidque fiat; et tantummodo, fieri ea, quae comme-

moravi, doceam: parumne Epicuro Carneade respondeam? Quid, si etiam ratio exstat artificiosae praesensionis, facilis; divinae autem, paullo obscurior? Quae enim extis, quae fulguribus, quae portentis, quae astris praesentuntur, haec notata sunt observatione diuturna. Afferit autem vetustas omnibus in rebus longinqua observatione ¹ incredibilem scientiam; quae potest esse etiam sine motu atque impulsu deorum, quum, quid ex quoque eveniat, et quid quamque rem significet, crebra animadvertione perspectum est. Altera divinatio est naturalis, ut ante dixi: quae physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum; a qua, ut doctissimis sapientissimisque placuit, haustos animos et ² libatos habemus; quumque omnia completa et referata sint aeterno sensu, et mente divina, necesse est cognatione divinorum animorum animos humanos commoveri. Sed vigilantes animi vitae necessitatibus serviunt, disjunguntque se a societate divina, vinculis corporis impediti. Rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore avocent, et ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque rapiantur. Horum sunt auguria non divini impetus, sed rationis humanae.

¹ Hottinger conjectit credibilem, et sic edidit. Nimis fulenter. ² Al. olim delibatos.

Nam et natura futura praesentunt, ut aquarum ¹ fluxiones, et deflagrationem futuram aliquando caeli atque terrarum. Alii autem, in republica exercitati, ut de Atheniensium Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt; quos prudentes possumus dicere, id est, providentes, divinos nullo modo possumus, non plus, quam Milesium Thalem, qui, ut objurgatores suos vinceret, ostenderetque, etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, antequam florere coepisset, in agro Milesio coemisse dicitur. Animadverterat fortasse quadam scientia, olearum ubertatem fore. Et quidem idem primus defectionem solis, quae Astyage regnante facta est, praedixisse fertur.

L. Multa medici, multa gubernatores, agricole etiam multa praesentunt; sed nullam eorum divinationem voco, ne illam quidem, quae ab Anaximandro physico moniti Lacedaemonii sunt, ut urbem et tecta linquerent, armatique in agro excubarent, quod terrae motus instaret, tum, quum et urbs tota corrui, et ex monte Taygeto ² extre-

¹ Turnebus emend. eluviones, e Somnio Scipionis, c. 7, et lib. II de Officiis, c. 5. ² Codd. regii et Cantabrig. legunt, extrema pars montis quasi puppis. Sed videtur pars additamentum interpretis, e Plinio, II, 79. Lallum. non dedit.

ma montis quasi puppis avulsa est. Ne Pherecydes quidem ille Pythagore magister, potius divinus habebitur, quam physicus; qui quum vidisset haustam aquam de jugi puteo, terræ motus dixit instare. Nec vero unquam animus hominis naturaliter divinât, nisi quum ita solutus est et vacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore. Quod aut vatibus contingit, aut dormientibus. Itaque ea duo genera a Dicaercho probantur, et, ut dixi, a Cratippo nostro. Si propterea, quod ea proficiuntur a natura, sint summa sane, modo ne sola. Sin autem nihil esse in observatione putant, multa tollunt, quibus vitæ ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parvum, vaticinationes cum somniis; nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, præsertim quam sint, qui omnino nullam divinationem probent. Ergo et ii, quorum animi, spreto corporibus, evolant atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati atque incitati, cernunt illa profecto, quæ vaticinantes prænuntiant; multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent; ut ii, qui sono quodam vocum et Phrygiis cantibus incitantur: multos nemora, silvæque; multos annes, aut maria commovent; quorum faribunda mens videt ante multo, quæ futura sunt. Quo de genere illa sunt.

Eheu, videte! judicavit inclytum judicium
Inter deas tres aliquis; quo judicio Lacedæmonia
Mulier, furiarum una, adveniet.

Eodem enim modo multa a vaticinantibus sæpe prædicta sunt, neque solum verbis, sed etiam

Versibus, quos olim Fauni, vatesque canebant.

Similiter Marcus et Publicius vates cocinise dicuntur. Quo e genere Apollinis opera prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum; quibus inflatæ mentes oracula funderent.

II. Atque hæc quidem vatium ratio est; nec dissimilis sane somniorum. Nam quæ vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus in somnis, liberque sensibus² ab omni impeditioe curarum, jacente et mortuo præne corpore. Qui quia vixit ab omni aternitate, versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est affectus, ut sopito corpore ipse vigilet. Hæc somniantis est divinatio. Hic magna quædam exoritur,

¹ Helena. ² Legendum videtur, et omni i. e.

neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio; eodemque modo et oraculorum et vaticinationum. Sunt enim explanatores, ut grammatici poetarum. Nam ut aurum et argentum, aes, ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum venas perveniretur; nec fruges terræ, haccasve arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus et conditiones tradidisset; materiave quid juvaret, nisi¹ confectionis ejus fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dii hominibus dederunt, ars aliqua conjuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. Item igitur somniis, vaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibite sunt interpretum.

Quo modo autem aut vates, aut somniantes ea videant, quæ nusquam etiã tunc sint, magna questio est. Sed explorata si sint ea, quæ ante querri debeant; sint hæc, quæ querimus, faciliora. Connet enim totam hanc quæstionem ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ a te secundo libro² explicata dilucide. Quam si obtinemus, sta-

¹ Melius forte, confectionis. ² Quidam addunt est ante explicata; sed facilius, eademque salubrior medicina Hottingeri legentis, ea ratio, quæ est de natura deorum a te secundo libro explicata dilucide.

bit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, esse deos, et eorum providentia mundum administrari, eosdemque consulere rebus humanis, nec solum universis, verum etiã singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem non videntur posse convelli, profecto hominibus a diis futura significari necesse est. Sed distinguendum videtur, quoniam modo.

LII. ¹ Nam non placet stoicis, singulis jecorum fissis, aut avium cantibus interesse deum; neque enim decorum est, nec diis dignum, nec fieri illo pacto potest: sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in avibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt, ii non saepe falluntur. Male conjecta maleque interpretata falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretum inscientia. Hoc autem posito atque concesso, esse quamdam vim divinam, hominum vitam continentem: non difficile est, quæ fieri certe videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. Nam et ad hostiam deligendam potest dux esse vis quedam sentiens, quæ est toto confusa mundo; et tum, ipsam quam immolare velis,

¹ Aberat Nam; dant multi mss.

extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit. Parvis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit. Quod ne dubitare possimus, maximo est argumento, quod paullo ante ¹ interitum Caesaris contigit: qui quum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, et cum purpurea veste processit, in extis havis opimi cor non fuit. Num igitur censes ullum animal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? Qua ille rei novitate ² percussus, quum Spurianna diceret, timendum esse, ne et consilium, et vita deficeret; earum enim rerum utrumque a corde proficisci: postero die caput in jecore non fuit. Quæ quidem illi portendebantur a diis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Quum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus victima illa vivere nequisset; intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas partes, quæ absint, interisse.

LIII. Eademque efficit in avibus divina mens; ut tum hæc, tum illuc volent alites; tunc in hac, tum in illa parte se occultent; tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. Nam si animal omne, ut vult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino, membraque quocumque vult flec-

¹ Interitu. ² Ernest. percussus.

tit, contorquet, porrigit, contrahit; eaque ante efficit pæne, quam cogitat: quanto id deo est facilius, cujus numini parent omnia? Idemque mittit et signa nobis ejus generis, qualia per multa historia tradidit, quale scriptum illud videmus: si Iana paullo ante solis ortum defecisset in signo leonis, fore, ut armis Darius et Persæ ab Alexandro et Macedonibus [prælio] vincerentur, Dariusque moreretur: et, si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam et adulterium domi: et, si mulier leonem peperisse visa esset, fore, ut ab exteris gentibus vinceretur ea respublica, in qua id contigisset. ¹ Ejusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus²: Cræsi filium, quum esset infans, locutum; quo ostento regnum patris et domum funditus concidisse. Caput arsisse Servio Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? Ut igitur, qui ³ se tradet quieti, præparato animo quum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et vera cernit in somnis: sic castus animus parasque vigilantis, et ad astrorum, et ad avium, reliquorumque signorum, et ad extorum veritatem est paratior.

LIV. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate

¹ E. autem generis. ² Lib. 1, cap. 85. ³ Se ita tr. q.

accepimus, quodque ab ipso in libris Socraticorum sæpe dicitur, esse divinum quiddam, quod dæmonion appellat, cui semper ipse paruerit, nunquam impellenti, sæpe revocanti. Et Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem querimus? Xenophonti consulenti, sequereturne Cyram, postea quam exposuit, quæ sibi videbantur, « Et nostrum quidem, inquit, humanum est consilium; sed de rebus et obscuris et incertis ad Apollinem censeo referendum; ad quem etiam Athenienses publice de majoribus rebus semper retulerunt. » Scriptum est item, quum Critonis, sui familiaris, oculum alligatum vidisset, quæsivisse, quid esset, quum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse; tum Socrates, Non enim parvisti mihi revocanti, quum uterer, qua soleo, presagitione divina. Idem etiam Socrates, quum apud Delium male pugnatum esset, Lachete prætore, fugereturque cum ipso Lachete; ut ventum est in trivium, eadem, qua ceteri, fugere noluit. Quibus quærentibus, cur non eadem via pergeret, deterreri se a deo dixit. Tum quidem ii, qui alia via fugerant, in hostium equitatum inciderunt. Permulta collecta sunt ab Antipatro, quæ mirabiliter a Socrate divinata sunt: quæ prætermittam. Tibi enim nota sunt; mihi ad commemorandum non necessaria. Il-

Iud tamen ejus philosophi magnificentum, ac pæne divinum, quod, quum impiis sententiis damnatus esset, æquissimo animo se dixit mori. Neque enim domo egredienti, neque illud suggestum, in quo causam dixerat, adscendenti, signum sibi ullum, quod consuesset, a deo, quasi mali alicujus impendentis, datum.

LV. Equidem sic arbitror, etiam si multa fallant eos, qui aut arte, aut conjecturâ divinare videantur, esse tamen divinationem; homines autem, ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli. Potest accidere, ut aliquod signum dubie datum pro certo sit acceptum; potest aliquod latuisse aut ipsum, aut quod esset illi contrarium. Mihi autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est, non modo plura, sed pauciora, divine præsensæ et prædicta reperiri. Quin etiam hoc non dubitans dixerim: si unum aliquid ita sit prædictum præsensumque, ut quum evenerit, ita cadat, ut prædictum sit, neque in eo quidquam casu et fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem, idque esse omnibus confitendum.

Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonium facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura, vis omnis divinandi, ratione repetenda. Fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci

επιπορευσην, id est, ordinem serietique causarum, quum causa cause nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna. Quod quum ita sit, nihil est factum, quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum, cuius non causas id ipsum efficientes natura contineat. Ex quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitiose, sed id, quod physice dicitur, causa aeterna rerum, cur et ea, quae praeterierunt, facta sint, et, quae instant, fiant, et, quae sequuntur, futura sint. Ita fit, ut et observatione notari possit, quae res quamque causam plerumque consequatur, etiam si non semper; nam id quidem affirmare difficile est: easdemque causas verisimile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per futuram eas, aut in quiete videant.

LVI. Praeterea quum fato omnia fiant (¹ id quod alio loco ostendetur), ² si quis mortalis possit esse, qui colligationem causarum omnium perspicat animo, nihil eum profecto fallat. Qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quae futura sint. Quod quum nemo facere,

¹ Hottinger. *suspicitur, verba ista, id — ostendetur, a mala manu fuisse intrusa: cui libens assentior.*

² Sic edidit Victorius, et habent mss. Al. si quis modo talis possit esse.

nisi deus, possit, relinquendum est homini, ut signis quibusdam, consequentia declarantibus, futura praesentiat. Non enim illa, quae futura sunt, subito existunt; sed est, quasi rudentis explicatio, sic tradactio temporis nihil novi efficientis, et primum quidque replicantis. Quod et ii vident, quibus naturalis divinatio data est: et ii, quibus cursus rerum observando notatus est. Qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum, et notas cernunt; ad quas adhibita memoria et diligentia, ex monumentis superiorum efficitur ea divinatio, quae artificiosa dicitur, extorum, fulgurum, ostentorum, signorumque caelestium. Non est igitur, ut mirandum sit, ea praesentiri a divinantibus, quae nusquam sint. Sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque ut in seminibus vis inest earum rerum, quae ex iis progignuntur: sic in causis conditae sunt res futurae, quas esse futuras aut concitata mens, aut soluta somno, cernit, aut ratio, aut conjectura praesentit. Atque ut ii, qui solis, et lunae, reliquorumque siderum ortus, obitus, motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo ante praediciunt: sic qui cursum rerum, eventorumque consequentiam diuturnitate pertractata notaverunt, aut semper, aut, si id difficile est, plerumque; quod si ne id quidem conceditur, nonnunquam certe, quid

futurum sit, intelligunt. Atque hæc quidem, et quedam hujusmodi argumenta, cur sit divinatio, ducuntur a fato.

LVII. A natura autem alia quedam ratio est; quæ docet, quanta sit animi vis sejuncta a corporis sensibus: quod maxime contingit aut dormientibus, aut mente permotis. Ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat; ex quo fit, ut homines, etiam quam taciti optent quid, aut voveant, non dubitent, quia dii illud exaudiant: sic animi hominum, quam aut somno soluti vacant corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moventur, cerant ea, quæ permixti cum corpore animi videre non possunt. Atque hanc quidem rationem naturæ difficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus; sed tamen id quoque rimatur, quantum potest Posidonius, quam esse censet in natura signa quedam rerum futurarum. * Etenim Cæos accepimus ortum caniculæ diligenter quotannis solere servare, conjecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne, an pestilens annus futurus sit. Nam si obscurior et quasi caliginosa stella exstiterit, pingue et concretum esse

* Ut enim.

coelum, ut ejus adspiratio gravis et pestilens futura sit; si illustris et perlucida stella apparuerit, significari, coelum esse tenne purumque, et propterea salubre. Democritus autem censet, sapienter instituisse veteres, ut hostiarum immolarum inspicierentur exta, quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis, tum pestilentie signa percipi; nonnunquam etiam, quæ sit vel sterilitas agrorum, vel fertilitas futura. Quæ si a natura profecta observatio atque usus agnovit; multa afferre potuit dies, quæ animadvertendo notarentur: ut ille Pacuvianus, qui in Chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognosse videatur.

Nam istis, qui linguam avium intelligunt,
Plusque ex alieno jecore sapiunt, quam ex suo,
Magis audiendum, quam auscultandum censeo.

Cur, quæso? quum ipse, paucis interpositis versibus, dicas satis faculente:

Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget,
creat,

Sepelit, recipit in sese omnia; omniumque idem est
pater;

† Hottinger. leg. istos.

Indidemque ¹ eademque oriuntur de integro, atque eodem occident.

Quid est igitur, cur, quum domus sit omniunia, eaque communis, quamque animi hominum semper fuerint, futuriq; sint, cur ii, quid ex quoque eveniat, et quid quamque rem significet, perspicere non possint?

LVIII. Hæc habui, inquit, de divinatione quæ dicerem. Nunc illa testabor, non me sortilegos, neque eos, qui quæstus causa hariolentur, ne psychomania quidem, quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere.

Non habeo denique nauci Maram augurem,
 Non vicinos aruspices, non de circo astrologos,
 Non Isiacos conjectores, non interpretes somnium.
 Non enim sunt ii arte divini, aut scientia.
 Sed appetitiosii vates, impudentesque harioli,
 Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat;
 Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam;
 Quibus divitias pollicentur, ab iis drachmam ipsi petunt.
 De his divitias sibi deducant drachmam, reddant cetera.

Atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante versibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur, quid agat humanum genus. Ego autem, qui et cu-

¹ Sic codd. regii. Vulg. eadem, quæ oc. d. i.

rare arbitror, et monere etiam, ac multa prædicere, levitate, vanitate, malitia exclusa, divinationem probo.

Quæ quum dixisset Quintus: Præclare tu quidem, inquam, paratus.***

Desunt pauca quedam.

DE DIVINATIONE

LIBER SECUNDUS.

I. QUÆRENTI mihi, multumque et diu cogitanti, quam rem possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere reipublicæ, nulla major occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis civibus; quod compluribus jam libris me arbitror consecutum. Nam et cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius, et, quod genus philosophandi minime arrogans, maximeque et constans et elegans arbitraremur, quatuor Academicis libris ostendimus. Quumque fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorum et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut, quid a quoque, et quid contra quemque philosopham diceretur, intelligi posset. Totidem subsequenti libri Tusculanarum disputationum, res ad beate vivendum maxime necessarias aperuerunt. Primus enim est de contemnenda morte; secundus de tolerando dolore; de ægritudine lenienda tertius; quartus de reliquis animi perturbationibus; quintus eum locum complexus

est, qui totam philosophiam maxime illustrat: docet enim, ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam. Quibus rebus editis, tres libri perfecti sunt de Natura deorum; in quibus omnis ejus loci quæstio continetur. Quæ ut plene esset cumulateque perfecta, de Divinatione ingressi sumus his libris scribere. Quibus (ut est in animo) de Fato si adjunxerimus, erit abunde satisfactum toti huic quæstioni. Atque his libris adnumerandi sunt sex de Republica, quos tunc scripsimus, quum gubernacula reipublicæ tenebamus: magnus locus, philosophiæque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque peripateticorum familia traciatus uberrime. Nam quid ego de Consolatione dicam? quæ mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur; ceteris item multam illam profuturam puto. Interjectus est etiam nuper liber is, quem ad nostrum Atticum de Senectute misimus. In primisque, quoniam philosophiæ vir bonus efficitur, et fortis, Cato noster in horum librorum numero ponendus est. Quumque Aristoteles, itemque Theophrastus, excellentes viri quum subtilitate, tum copia, cum philosophiæ dicendi etiam præcepta conjunxerint, nostri quoque oratorii libri in eundem numerum referendi videntur. Ita tres erunt de Oratore; quartus, Brutus; quintus, Orator.

II. Adhuc hæc erant. Ad reliqua alacri tendeba-

mus animo, sic parati, ut, nisi quæ causa gravior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse patere-
mur, qui non Latinis literis illustratus pateret. Quod enim munus reipublicæ afferre majus meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus juventutem? his præsertim moribus atque temporibus: quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda ac coercenda sit. Nec vero id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes adolescentes se ad hæc studia convertant. Pauci utinam! quorum tamen in republica late patere poterit industria. Equidem ex his etiam fructum capio laboris mei, qui jam ætate provec-
ti in nostris libris adquiescunt: quorum studio legendi meum scribendi studium vehementius in dies incitatur; quos quidem plures, quam rebar, esse cognovi. Magnificam illud etiam, Romanisque hominibus gloriosum, ut Græcis de philosophia literis non egeant. Quod assequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ causam attulit gravis casus civitatis, quum in armis civilibus nec taceri meo more rempublicam, nec nihil agere poteram; nec, quid potius, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives, vel gratiam potius habebunt, quod, quum esset in minus potestate respublica, neque ego me abdidici, neque

deserui, neque affixi, neque ita gessi, quasi homini aut temporibus iratus; neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam sum alterius, ut me meæ peniteret. Id enim ipsum a Platone philosophiæque didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut ea tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis. Quod quum accidisset nostræ reipublicæ, tum, pristinis orbi muneribus, hæc studia renovare cœpimus, ut et animus molestis hac potissimum re levaretur, et prodessemus civibus nostris qua re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus, concionabamur, philosophiam nobis pro reipublicæ procuratione substitutam putabamus. Nunc, quoniam de republica consuli cœpti sumus, tribuenda est opera reipublicæ, vel omnis potius in ea cogitatio et cura ponenda; tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a publico officio et munere. Sed hæc alias pluribus; nunc ad institutam disputationem revertamur.

III. Nam quum de divinatione Quintus frater ea dissernisset, quæ superiore libro scripta sunt, satique ambulatum videretur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, assedimus. Atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quinte, et stoicæ stoicorum sen-

tentiam defendisti; quodque me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, et iis quidem claris et illustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt a te dicta, sed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerumque, et mihi ipse diffidens. Si enim aliquid certi haberem, quod dicerem, ego ipse divinarem, qui esse divinationem nego. Etenim me movet illud, quod in primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerum divinatio esset; earumne, quæ sensibus perciperentur? at eas quidem ceruimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Numquid ergo in iis rebus est, quod provisione, aut permutatione mentis magis, quam natura ipsa sentiamus? aut num nescio qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra, dicere? aut, si surdus sit, varietates vocum, aut modos noscere? Ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quæ arte tractantur, divinatione opus est. Etenim ad reges non vates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. Nec verò, qui fidibus, aut tibis uti volunt, ab aruspibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis. Eadem in litteris ratio est, reliquisque rebus, quarum est disciplina. Num censes eos, qui divinare dicuntur, posse respondere, sol majorne, quam terra sit? an tantus,

quantus videatur? Luna suo lumine, an solis, utatur? sol, luna, quem motum habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? Nec hæc, qui divini habentur, profitentur se esse dicturos; nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ vera, quæ falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum.

IV. De illis vero rebus, quæ in philosophia versantur, numquid est, quod quisquam divinorum aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorum. Quid de officio? num quis aruspicem? consuluit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? Ad sapientes hæc, non ad divinos referri solent. Quid? quæ a dialecticis aut physicis tractantur, num quis eorum divinare potest, unusne mundus sit, an plures? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? Physicorum est ista prudentia. Quo modo autem mentientem, quem *ψευδόμενον* vocant, dissolvas; aut quemadmodum soriti resistas (quem, si necesse sit, Latino verbo liceat acervalem appellare; sed nihil opus est, ut enim ipsa philosophia, et multa

* Lunaque. > Ernest. consulit.

verba Græcorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est), ergo hæc quoque dialectici dicent, non divini. Quid? quom queritur, quæ sit optima reipublicæ status, quæ leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, aruspicesne ex Etruria arcescentur, an principes stantent, et delecti viri, periti rerum civilium? Quod si nec earum rerum, quæ subiectæ sensibus sunt, ulla divinatio est; nec earum, quæ artibus continentur; nec earum, quæ in philosophiâ disseruntur; nec earum, quæ in republica versantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. Nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua versari possit. Sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit; nec locus, nec materia invenitur, cui divinacionem præficere possimus. Vide igitur, ne nulla sit divinatio.

V. Est quidam Græcus vulgaris in hanc sententiam versus:

¹ Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibebo optimum.

Num igitur, aut quæ tempestas impendeat, vates melius conjiciet, quam gubernator; aut morbi naturam acutius, quam medicus; aut belli adminis-

¹ Μάρτυς ἢ ἀπίστος, ὅστις εἰσάξει χάριος.

EURIPID.

trationem prudentius, quam imperator, conjectura assequetur?

Sed animadverti, Quinte, te caute et ab iis conjecturis, quæ haberent artem atque prudentiam, et ab iis rebus, quæ sensibus¹ aut artificibus percipiuntur, abducere divinacionem; eamque ita definire, divinacionem esse earum rerum prædicionem et præsensioem, quæ essent fortuita. Primum eodem revolveris. Nam et medici, et gubernatoris, et imperatoris præsensio est rerum fortuitarum. Num igitur aut aruspex, aut augur, aut vates quis, aut somnians melius conjecerit, aut e morbo evasurum agrotum, aut e periculo navem, aut ex insidiis exercitum, quam medicus, quam gubernator, quam imperator? Atqui ne illa quidem divinantis esse dicebas, ventos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis; in quo nostra quædam Aratea memoriter a te pronuntiata sunt. Esi hæc ipsa fortuita sunt; plerumque enim, non semper eveniunt. Quæ est igitur, aut uli versatur fortuitarum rerum præsensio, quam divinacionem vocas? Quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut conjectura possunt, ea non divinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, ut ea

¹ Hotting. locum corruptum putabat. Sanare voluit Herelius legendo, arte vacuis.

fortuita divinari possint, quæ nulla nec arte, nec sapientia provideri possunt: ut, si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset, naufragio esse periturum; divinasset profecto. Nulla enim arte alia id, nec sapientia scire potuisset. Talium ergo rerum, quæ in fortuna posita sunt, præsentio, divinatio est.

VI. Potestne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint, ulla esse præsentio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid eventus, nisi quum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel non cadere atque evenire, vel aliter cadere atque evenire poterit? Quo modo ergo id, quod temere fit cæco casu, et¹ volubilitate fortunæ, præsentiri et prædici potest? Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator: et tamen hi ipsi sæpe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur.² Ut agricola, quum florem oleæ videt, baccam quoque se visurum putat: non sine ratione ille quidem; sed nonnunquam tamen fallitur. Quod si falluntur ii, qui nihil sine aliqua probabili conjectura ac ratione dicunt: quid existimandum est

¹ Mobilitate conj. Gultelmus, quod in cod. S. Victoris repererat nobilitate. ² Particulam hæc Davis. delevit; quem Hottinger. nolit audias. Schütz. tamen audiit. Male.

de conjectura eorum, qui exitis, aut avibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis futura præsentiant? Nondum dico, quam hæc signa nulla sint, fissum jecoris, corvi cantus, volatus aquilæ, stellæ trajectio, voces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco; nunc de universis. Qui potest provideri, quidquam futurum esse, quod neque causam habet ullam, neque notam, cur futurum sit? Solis defectiones, itemque lunæ, prædicantur in multos annos ab iis, qui siderum¹ cursus et motus numeris persequuntur; ea enim prædicant, quæ naturæ necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunæ, quando illa e regione solis facta incurrat in umbram terræ, quæ est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit; quandoque eadem luna subjecta atque opposita² soli, nostris oculis ejus lumen obscuret; quo in signo quæque errantium stellarum, quoque tempore futura sit, qui exortus quoque die signi alienius, aut qui occasus futurus sit. Hæc qui ante dicunt, quam rationem sequantur, vides.

VII. Qui thesaurum³ inveniendum, aut hereditatem venturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id futurum? Quod si hæc,

¹ Ernest. delet cursus et. ² Inventurum. Al. inventum iri.

eaque quæ sunt ejusdem generis, habent aliquam talem necessitatem; quid est tandem, quod casu fieri, aut forte fortuna putemus? Nihil enim est tam contrarium rationi et constantiæ, quam fortuna: ut mihi ne in demum quidem cadere videatur, ut sciat, quid casu, et fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eveniet. Si certe eveniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna. Rerum igitur fortuitarum nulla est presensio. Aut si negas esse fortunam, et omnia, quæ fiunt, quæque futura sunt, ex omni aternitate definita dicis esse fataliter; muta definitionem divinationis, quam dicebas presensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil evenire, nisi quod ab omni aternitate certum fuerit, esse futurum rato tempore: quæ potest esse fortuna? Qua sublata, qui locus est divinationi? quæ a te fortuitarum rerum est dicta presensio. Quanquam dicebas, omnia, quæ fierent, futurave essent, fato contineri. Anile sane et plenum superstitionis fuit nomen ipsum. Sed tamen apud stoicos de isto fato multa dicuntur, de quo alias; nunc, quod necesse est.

VIII. Si omnia fato, quid mihi divinatio prodest? Quod enim is, qui divinat, prædicat, id vero futurum est: ut ne illud quidem sciam, quale sit, quod Dejotarum, necessarium nostrum, ex itinere

aquila revocavit. Qui nisi revertisset, in eo conclavei ei cubandum fuisset, quod proxima nocte corrui. Ruina igitur oppressas esset. At id neque, si fatum fuerat, effugisset; nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. Quid ergo adjuvat divinatio? aut quid est, quod me moveant aut sortes, aut exta, aut ulla prædictio? Si enim fatum fuit, classes populi Romani bello Punico primo, alteram naufragio, alteram a Pœnis depressam interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Junio et P. Claudio consulibus classes tamen interissent. Sin, quum auspiciis obtemperatum esset, interitura classes non fuerunt, non interierunt fato. Vultis autem omnia fato. Nulla igitur est divinatio. Quod si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum populi Romani ad lacum Trasimenum interire: num id vitari potuit, si Flaminius consul iis signis, iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, parvisset? Certe potuit. Aut igitur non fato interit exercitus; mutari enim fata non possunt: aut, si fato (quod certe vobis ita dicendum est); etiam si obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuisset. Ubi est igitur divinatio ista stoicorum? quæ, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cau-

¹ Verba, Certe potuit, Davis, Ernest, Hottinger, ab aliquo interprete male addita putant. Jure quidem.

tiores sinus. Quoque enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est. Sin autem id potest flecti, nullum est fatum. Ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratore accidere, ne fiat.

IX. Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Quæ enim vita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset, quos eventus senectutis esset habiturus? Abeamus a fabulis; propiora videamus. Clarissimorum hominum nostræ civitatis gravissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? ut omitteremus superiores; Marcone Crasso, putas, utile fuisse, tum quum maximis opibus fortunisque florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercitumque deletum, trans Euphratem cum ignominia et dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium, censes, tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, letaturum fuisse, si scisset, se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu; post mortem vero ea consecu-

Davis, ad Cæsar. de Bell. civil., III, 104, conjicit, in celone Ægyptiorum; postea, in celoce Ægyptia tandem tr., vel a spadoue Ægyptio demum. Tanaq. Faber, Epist., I, 4, a satellite Ægyptio contrucidatum iri. Boherius, ad Tusculan., I, 35, et ad Petron. Bell. civ. v. 240, servitutine. Nihil mutandum.

tura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? Quid vero Cæsarem putamus, si divinasset fore, ut in eo senatu, quem majore ex parte ipse cooperasset, in curia Pompeia, ante ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita jaceret, ut ad ejus corpus non modo amiceretur, sed ne servorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est, quam scientia. Nam illud quidem dici, præsertim a stoicis, nullo modo potest: Non isset ad arma Pompeius; non transisset Crassus Euphratem; non suscepisset bellum civile Cæsar. Non igitur fatales exitus habuerunt. Vultis autem evenire omnia fato. Nihil ergo illis profuisset divinare. Atque etiam omnem fructum vitæ superioris perdidissent. Quid enim posset iis esse lætum, exitus suos cogitantibus? Ita, quoquo se verterint stoici, jaceat necesse est omnis eorum solertia. Si enim id, quod eventurum est, vel hoc modo, vel illa potest evenire: fortuna valet plurimum. Quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est, quid quaque de re, quoque tempore futurum sit: quid est, quod me adjuvent aruspices, quum res tristissimas portendi dixerint?

X. Addunt ad extremum, omnia levius casura,

rebus divinis procuratis. Si enim nihil fit extra fatum, nihil levari re divina potest. Hoc sentit Homerus, quum querentem Jovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Græcus ille in eam sententiam versus:

Quod fore paratum est, id summum exsuperat Jovem.

Totum omnino fatum etiam Atellano versu jure mihi esse irrisum videtur. Sed in rebus tam severis non est jocandi locus. Concludatur igitur ratio. Si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt; divinatio nulla est. Sin autem ideo possunt provideri, quia certa sunt et fatalia; rursus divinatio nulla est. Eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tanquam levis armatura: prima orationis excursio; nunc cominus agamus, experiamurque, si possimus cornua commovere disputationis tuæ.

XI. Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale. Artificiosum constare partim ex conjectura, partim ex observatione diuturna; naturale, quod animus arriperet

liad., XVI, 433.

aut exciperet extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosa divinationis illa fere genera ponebas, extispicum, eorumque, qui ex fulguribus ostentisque prædicerent, tum angurum, eorumque, qui signis, aut ominibus uterentur, omneque genus conjecturale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale, aut concitatione mentis editum et quasi fundi videbatur, aut animo, per somnum sensibus et curis vacuo, provideri. Duxisti autem divinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen quum explicare nihil posses, pugnasti commentitorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere. Hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti; qui aut casu veri, aut malitia falsi fictique esse possunt. Argumentis et rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non eventis, iis præsertim, quibus mihi liceat non credere.

XII. Ut ordiar ab aruspicina, quam ego republicæ causa, communisque religionis, colendam censeo (sed soli sumus; licet verum exquirere sine invidia, mihi præsertim de plerisque dubitanti); inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab aruspicebus observatione diuturna? Quam diuturna ista fuit? aut quam lon-

quinque tempore observari potuit? aut quomodo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset; quod fissum, periculum; quod, commodum aliquod ostenderet? An hæc inter se aruspices Etrusci, Elii, Egyptii, Pœni contulerunt? At id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest. Alios enim alio more videmus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, si est in extis aliqua vis, quæ declaret futura, necesse est, eam aut cum rerum natura esse conjunctam, aut conformari quodam modo ¹ namine deorum. Atqui divina cum rerum natura tanta tanque præclara, in omnes partes motusque diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui vel argutissima hæc exta esse dicant); sed tauri opimi jecur, aut cor, aut pulmo, quid habet naturale, ² quo declarari possit, quid futurum sit?

XIII. Democritus tamen non inscite nugatur, ut phisicus; quo genere nihil arrogantius.

Quod est ante pedes, nemo spectat; cœli scrutantur plagas.

Verum is tamen habitu extorum, et colore declarari censet ³ hæc duntaxat, pabuli genus, et earum

¹ Numini. ² Quod declarare p. ³ Hoc.

rerum, quas terra procreet, vel ubertatem, vel tenuitatem; salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum! eui certo scio ludum nunquam defuisse. Hunceme hominem tantis delectatum esse nugis, ut non videret, tum futurum id verisimile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eandem habitum se coloremque converterent? Sed si eadem hora ¹ aliæ pecudis jecur nitidum atque plenum est, aliæ horridum et exile: quid est, quod declarari possit habitu extorum et colore? An hoc ejusdem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est a te dictum? qui quum aquam vidisset ex puteo haustam, terræ motum dixit futurum. Parum, credo, impudenter, quod, quum factus esset motus, dicere audent, quæ vis id effecerit. Etiamne futurum esse, aquæ jugis colore præsentiant? Multa istiusmodi dicuntur in scholis; sed credere omnia, vide, ne non sit necesse. Verum sint sane ista Democritea vera. Quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid ejusmodi ab aruspice, inspectis extis, audivimus? Ab aqua, aut ab igni pericula monent; tum hereditates, tum damna denuntiant; fissum familiare et ² vitale tractant; caput jecoris

¹ Aliæ, pro alias, antique, ne solæcum putes. ² Hottinger. conj. hostile.

ex omni parte diligentissime considerant; si vero id non est inventum, nihil putant accedere potuisse tristius.

XIV. Hæc observari certe non poterunt, ut supra docui. Sunt igitur artis inventa, non vetustatis, si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quàm cognitionem habent? que ut uno consensu juncta sit, et continens, quod video placuisse physicis, eisque maxime, qui omne, quod esset, unum esse dixerunt: quid habere mandis potest cum thesauri inventionem conjunctum? Si enim extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur, idque fit natura: primum exta sunt conjuncta mundo; deinde meum lucrum naturam rerum continetur. Nonne pudet physicos hæc dicere? Ut enim jam sit aliqua in natura rerum cognatio, quam esse concedo (multa enim stoici colligunt: nam et masculorum jecuscula bruma¹ dicuntur augeri, et puleium aridum florescere ipso brumali die, et inflatas rumpi vesicolas, et semina malorum, que in iis mediis inclusa sint, in contrarias partes se vertere; jam nervos in fidiibus, aliis pulsis, resonare alios; ostreisque et conchyliis omnibus contingere, ut cum luna pariter

¹ Libri vet. contagio. ² Lege, dicunt, nempe stoici. Hoc Davistus. Sed plane nulla adest mutandi necessitas, ut Hottinger, recte judicat.

crescant, pariterque decrescant; arboresque ut hyemali tempore, cum luna simul senescentes, quia tum exsiccatae sint, tempestive cædi putentur. Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura dicam? quorum accessus et recessus luna motu gubernantur. Sexcenta licet ejusmodi proferri, ut distantium rerum cognatio naturalis appareat): demus hoc; nihil enim huic disputationi adversatur; num etiam, si fissum ejusdammodi fuerit in jecore, lucrum ostenditur? Quæ ex conjunctione natura, et quasi concerta atque consensu, quam *συμπόθετος* Græci appellant, convenire potest, aut fissum jecoris cum lucello meo, aut meus quæsticulus cum cælo, terra, rerumque natura?

XV. Concedam hoc ipsum, si vis; etsi magnam jacturam cause fecero, si ullam esse convenientiam naturæ cum extis concessero. Sed tamen, eo concessio, qui evenit, ut is qui impetrire velit, convenientem hostiam rebus suis immolet? Hoc erat, quod ego non rebar posse dissolvi. At quam festivo dissolvitur! Pudet me non tui quidem, ejus etiam memoriam admiror, sed Chryssippi, Antipatri, Posidonii, qui idem istuc quidem dicant, quod est dictum a te, ad hostiam deligendam ducem esse vim quamdam sentientem atque divinam, quæ toto confusa mundo sit. Illud vero multo etiam melius, quod et a te usurpatum est, et dicitur ab illis:

quam immolare quispiam velit, tum fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid, aut supersit; deorum enim numini parere omnia. Hæc jam, mihi crede, ne aniculae quidem existimant. An censes, eundem vitulum, si alius delegerit, sine capite jecur inventurum; si alius, cum capite? Hæc decessio capitis aut accessio subitane fieri potest, ut se exta ad immolatoris fortunam accommodent? Non perspicitis, aleam quamdam esse in hostiis deligendis, præsertim quum res ipsa doceat? Quum enim tristissima exta sine capite fuerint, quibus nihil videtur esse dirius; proxima hostia litatur sæpe palcherrime. Ubi ¹ igitur illa minæ superiorum extorum? aut quæ tam subito facta est deorum tanta placatio?

XVI. Sed affers, in tauro opimi extis, immolante Caesare, cor non fuisse; id quia non potuerit accidere, ut sine corde victima illa viveret, judicandum esse, tum interiisse cor, quum immolaretur. Qui fit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bovem vivere; alterum non videas, cor subito non potuisse, nescio quo, avolare? Ego enim possum vel nescire, quæ vis sit cordis ad vivendum, vel suspicari, contactum aliquo morbo, bovis exile et exiguum vel vietum cor, et dissimile cordis fuisse.

¹ Absit igitur.

Tu vero quid habes, quare putes, si paullo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? An, quod adspexit vestitus purpureo exordem Caesarem, ipse corde privatus est? Urbem philosophiæ, mihi crede, proditiæ, dum castella defenditis. Nam, dum aruspiciam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. Caput est in jecore, cor in extis: jam abscedet, simul ac molam et vinum insperseris; deus id eripiet; vis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omnium interitus ¹ atque obitus natura conficiet; et erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit unquam? Aruspices dicant. His igitur, quam physicis, potius credendum existimas?

XVII. Quid? quum pluribus diis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur? Quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? Quid est tam perspicuum, quam, quum fortitio hostiæ

¹ Quum interitus atque obitus plane idem dicant, Davis. pro obitus conjecit ortus; quam emendationem nuperrimè in Germania. editores recipere non dubitant. Et sic jam intellexerat hunc locum Fontenellius noster, in Oraculorum histor. vernacula, c. 7.

adducatur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid divini, quæ cuique hostia obtingat, tanquam in sortibus, quæ cui ducatur. Mox de sortibus. Quanquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. An, quum in Equimelum misimus, qui afferat agnum, quem immolemus; is mihi agnus offertur, qui habet exta rebus accommodata, et ad eum agnum non casu, sed duce deo servus deducitur? Nam si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quamdam cum deorum voluntate conjunctam; doleo tantam stoicos¹ nostros Epicureis iridendi sui facultatem dedisse. Non enim ignoras, quam ista derideant. Et quidem illi facilius facere possunt. Deos enim ipsos jocandi causa induxit Epicurus perlicidos, et perflabiles, et habitantes, tanquam inter duos lucos, sic inter duos mundos, propter metum ruinarum; eosque habere putat eadem membra, quæ nos, nec usum ullum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens,² recte non dubitat divinationem tollere. Sed non, ut hic sibi constat, item stoici. Illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotiū, non potest

¹ Al. vestros. ² Joann. Clericus malit, recta. Frustra, ut bene animadvertit Ernest.

hominibus divinationem impertire. Vester autem deus potest non impertire, ut nihilominus mundum regat, et hominibus consulat. Cur igitur vos induitis in eas captiones, quas nunquam explicetis? Ita enim, quum magis properant, concludere solent: Si dii sunt, est divinatio. Sunt autem dii. Est ergo divinatio. Multo est probabilius: non est autem divinatio; non sunt ergo dii. Vide, quam temere committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint dii. Divinatio enim perspicue tollitur. Deos esse, retinendum est.

XVIII. Atque hac extispicum divinatione sublata, omnis aruspicina sublata est. Ostenta enim sequuntur, et fulgura. Valet autem in fulguribus observatio diuturna; in ostentis ratio plerumque conjecturaque adhibetur. Quid est igitur, quod observatum sit in fulgure? Cælum in XVI partes diviserunt Etrusci. Facile id quidem fuit, quatuor, quas nos habemus, duplicare; post idem iterum facere, ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte venisset. Primum id quid interest? deinde quid significat? Nonne perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua, jactusque fulminum extimuisent, credidisse, ea efficere rerum omnium præpotentem Jovem? Itaque in nostris commen-

¹ Olim inducitis. Nunc sequuntur lect. Manutii.

tariis scriptum habemus: « Jove tonante, ¹ fulgurante, comitia populi habere nefas. » Hoc fortasse reipublicæ causa constitutum est. Comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. Itaque comitiorum solum vitium est, fulmen; quod idem omnibus rebus optimam auspiciam habemus, si sinistrum fuit. Sed de auspiciis alio loco, nunc de fulguribus.

XIX. Quid igitur minus a physicis dici debet, quam quidquam certi significari rebus incertis? Non enim te puto esse eum, qui Jovi fulmen fabricatos esse Cyclopas in Ætna putes. Nam esset mirabile, quomodo id Jupiter toties jaceret, quum unum haberet; nec vero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cavendum, moneret. Placet enim stoicis, eos anhelitus terræ, qui frigidi sint, quum fluere cœperint, ventos esse; quum autem se in nubem induerint, ejusque tenuissimam quamque partem cœperint dividere atque disrumpere, idque crebrius facere et vehementius, tum et fulgura, et tonitrua existere; si autem nubium conflictu ardor expressus se miserit, id esse fulmen. Quod igitur vi nature, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significa-

¹ Boherius, ad Cic. de Nat. deor., II, 25, conjicit, fulgente; quod jam Lambinus voluerat.

tionem rerum consequentium quærimus? Scilicet, si ista Jupiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret? Quid enim proficit, quum in medium mare fulmen ¹ jacet? quid, quum in altissimos montes, quod plerumque fit? quid, quum in desertas solitudines; quid, quum in earum gentium oras, in quibus hæc ne observantur quidem? ² At inventum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem. Divinationem nego. Cæli enim distributio, quam ante dixi, et certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quo concesserit; quid significet autem, nulla ratio docet.

XX. ³ Sed urges me meis versibus:

Nam pater altitonans, stellanti nixus Olympo,
Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
Et Capitolinis injecit sedibus ignes.

Tum statua Nattæ, tum simulacra deorum, Romulusque et Remus cum altrice bellua, vi fulminis icti conciderunt, deque his rebus aruspicum exstiterunt responsa verissima. Mirabile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret indicium conjurationis in senatu, signum Jovis biennio post, quam erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu

¹ Jecit. ² Supra, I, 10. ³ I, 12.

igitur animum induces (sic enim mecum agebas), causas istam et contra facta tua, et contra scripta defendere? Frater es. ¹ Eo veror. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quæ talis est; an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contra dico; a te rationem totius aruspice peto. Sed te mirificam in latebram coniecisti. Quod enim intelligeres, fore, ut premerere, quum ex te causas uniuscujusque divinationis exquirerem, multa verba fecisti, te, quum res videres, rationem causamque non querere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri ² concederem, aut esset philosophi, causam, cur quidque fieret, non querere. Et eo quidem loco et prognostica nostra pronuntiabas, et genera herbarum, scamoneam, aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares, vim et effectum videres.

XXI. Dissimile totum: nam et prognosticorum causas persecuti sunt et Boetibus stoicus, qui est a te nominatus, et noster etiam Posidonius; et, si causæ non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsæ observari animadvertique ³ potuerunt. Natta vero statua, aut æra legum de cælo tacta, quid habent observatum ac vetustum? Pinarii Nattæ no-

¹ *Vett. libri.* Non veror. *Haud ita contemenda lectio.* ² *Nodell. conj.* non concederem. ³ *Ernest. post Davis.* possunt.

biles: ⁴ a nobilitate igitur periculum. Hoc ⁵ tam callide Jupiter cogitavit! Romulus lactens fulmine ictus: urbi igitur periculum ostenditur ei, quam ille condidit. Quam scite per notas nos certiores facit Jupiter? At eodem tempore signum Jovis collocabatur, quo conjuratio indicabatur. Et tu scilicet mavis, numine deorum id factum, quam caso, arbitrari? et redemptor, qui columnam illam de Cotta, et de Torquato conduxerat faciendam, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed a diis immortalibus ad istam ⁶ horam ⁷ reservatus est? Non equidem plane despero ista esse vera; sed nescio, et discere a te volo.

Nam quum mihi quædam casu viderentur sic evenire, ut predicta essent a divinantibus; dixisti multa de casu, ut, ⁸ venerium jaci posse casu, quatuor talis jacis; quadringentis centum venerios non posse casu consistere. Primum nescio, ⁹ cur non possint; sed non pugno: abundas enim similibus. Habes et respersionem pigmentorum, et rostrum suis, et alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. Quasi non potuerit id

¹ *Marklandus ad Statium.* et post eum *Pearcius.* corrigendum censent, nobilitati igitur periculum. *Male.* et contra sententiam. ² *Davis. conj.* quam callide. ³ *Al. mss. habent ven.* ⁴ *Olim legebatur.* servatus est. ⁵ *Supra.* I, 13. ⁶ *Unus cod.* an possint.

evenire casu, et non in omni marmore necesse sit inesse vel ² Praxitelia capita. Illa enim ipsa efficiuntur detractioe; nec quidquam illuc offertur a Praxitele: sed quum multa sunt detracta, et ad lineamenta oris perventum est, tum intelligas, illud, quod jam expositum sit, iotus fuisse. Potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in Ipicidinis Chiorum existisse. Sed sic hoc fictum. Quid? in nubibus nunquam animadvertisti leonis formam, aut hippocentauro? Potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus imitari.

XXII. Sed quoniam de extis et fulguribus satis est disputatum, ostenta restant, ut tota aruspicina sit pertractata. Mulae partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non saepe fit; sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, nunquam, quod fieri non potuerit, esse factum; sin potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit. Eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miratur. Nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quae natura partum animantis faciat, ignorat. Sed, quod crebro videt, non miratur, etiam si, cur fiat, ne-

¹ Pro verbo hoc ed. Cratand. legit perfecta, quod est, sine dubio, glossatoris.

scit. Quod ante non vidit, id si evenerit, ostentum esse censet. Utrum igitur, quum concepit mula, an quum peperit, ostentum est? Conceptio contra naturam fortasse; sed partus prope necessarius. Sed quid plura? ortum videamus aruspicinae. Sic facillime, quid habeat auctoritatis, iudicabimus.

XXIII. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, quum terra araretur, et sulcus altius esset impressus, exsuisse repente, et eum affatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. Ejus adpectu quum obstupisset bubulcus, clamoremque majorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse. Tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia ejus verba exceperint, litterisque mandaverint; omnem autem orationem fuisse eam, qua aruspicinae disciplina contineretur; eam postea erevisse rebus novis cognoscendis, et ad eadem illa principia referendis. Haec accepimus ab ipsis; haec scripta conservant; hunc fontem habent disciplinae. Num ergo opus est ad haec refellenda Carneade? num Epicuro? Estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratam esse, deum dicam, an hominem? ² Si

¹ Ernest. post Davisiun. Si deus. Ratione vero nimis levi.

deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiori e loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem.

XXIV. Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se agebat, quod non rideret aruspex aruspicum quum vidisset. Quota enim quæque res evenit prædicta ab istis? aut si evenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id evenerit? Rex Prusias, quum Annibali apud eum exsulanti depugnari placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. An tu, inquit, caruncula vitulinæ mavis, quam imperatori veteri credere? Quid? ¹ ipse Caesar, quum a summo aruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, uno in loco omnes adversariorum copias convenissent. Quid ego aruspicum responsa commemorem (possunt equidem innumerabilia), quæ aut nullos ² habuerint exitus, aut contrarios? Hoc civili bello, dii immortales! quam

¹ Vid. supra, l. 52. ² Habuerunt.

multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa aruspicum missa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim illa admodum extis et ostentis movebatur. Non lubet commemorare, nec vero necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti. Vides tamen, omnia fere contra, ac dicta sint, evenisse. Sed hæc hæc teneas. Nunc ad ostenta veniamus.

XXV. Multa me consule a me ipso scripta recitasti; multa ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti; multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuctris a Callisthene commemorata dixisti. De quibus dicam equidem singulis, quoad ¹ videbitur; sed dicendum etiam est de universis. Quæ est enim ista a diis profecta significatio, et quasi denuntiatio calamitatum? Quid autem volunt ea dii immortales primum significantes, quæ sine interpretibus non ² possimus intelligere; deinde ea, quæ cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem prohi faciunt, ut amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quanquam intelligunt sæpe, tamen nunquam agris dicunt illo morbo eos esse morituros. Omnis enim prædictio mali tum probatur, quum ad predictionem cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes, vel Lacedæmonios

¹ Utile videbitur. ² Possumus.

olim, vel nuper nostros adjuverunt? Quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? Si enim, ut intelligeremus, quid esset eventurum, aperte declarari oportebat; aut ne occulte quidem, si ea sciri volebant.

XXVI. Jam verò conjectura omnis, in qua nititur divinatio, ingentis hominum in multas, ac diversas, aut etiam contrarias partes sæpe deducitur. Ut enim in causis judicialibus alia est conjectura accusatoris, alia defensoris, et tamen utriusque credibilis: sic in omnibus iis rebus, quæ conjectura investigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus affert (nonnunquam etiam errorem creat similitudo), magna stultitia est, earum rerum deos facere effectores, causas rerum non querere. Tu, vates, Boeotios credis Lebadie vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu, victoriam esse Thebanorum, quia galli victi silere solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Jupiter tantæ civitati signum dabit? An illæ aves, nisi quam vicerint, canere non solent? At tum canebant, nec vicerant. Id enim est, inquires, ostentum. Magnum vero: quasi pisces, non galli cecinerint. Quod autem est tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? Quod si

¹ Solerent. ² Abest a Cruter. et Ernest. edd.

victores alacritate, et quasi letitia, ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoque letitia, qua ad cantum moventur. Democritus quidem optimis verbis causam explicat, cur ante lucem galli cantant. Depulso enim de pectore, et in omne corpus diviso, et ¹ mitificato cibo, cantus edere, quiete satios: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, « favent faucibus ² russis cantu, plausuque premunt alas. » Quum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere, deos gallis signum dedisse cantandi, quum id vel natura, vel casu efficere potuisset?

XXVII. Sanguinem pluisse senntui nuntiatum est; ³ atratum etiam fluxium fluxisse sanguine; deorum sudasse simulacra: num censes his nuntiis Thalen, aut Anaxagoram, aut quemquam physicum crediturum fuisse? Nec enim sanguis, nec sudor, nisi e corpore est. Sed et decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, et humor allapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem imitari. Atque hæc in bello plura et majora videntur timentibus; eadem non tam animadvertuntur in

¹ Olim modificato. ² Ed. Cratandri, rursus cantu plausuque premunt alas. ³ Vid. supra, I, 43, et not. in verba hæc, quod fluxius atratus sanguine fluxit.

pace. Accedit illud etiam, quod in metu et periculo quum credantur facilius, tum finguntur impunitus. Nos autem ita leves atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante vero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuvii, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum aruspices esse dixerunt. Quasi vero quidquam intersit, mures, diem noctem aliquid rodentes, scuta, an cribra corroserint. Nam si ista sequimur, quod Platonis Politiam nuper apud me mures¹ corroserunt, de republica debui pertimescere; aut, si Epicuri de Voluptate liber rosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore.

XXVIII. An vero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude aut ex homine nata dicantur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. Quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura necesse est: ut, etiam si præter consuetudinem existierit, præter naturam tamen non possit existere. Causam igitur investigato in re nova atque admirabili, si potes. Si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa; cumque errorem, quem tibi rei novitas attulerit, nature ratione de-

¹ Corroserint.

pellito. Ita te nec terræ fremitus, nec cæli discesus, nec lapideus aut sanguineus imber, nec trajectio stellæ, nec faces visæ terrebunt. Quorum omnium causas si a Chrysippo quaram, ipse ille divinationis auctor nunquam illa dicit facta fortuito, naturalemque rationem omnium reddet. Nihil enim fieri sine causa potest; nec quidquam fit, quod fieri non potest. Nec, si id factum est, quod potuit fieri, portentum debet videri. Nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientem esse, portentum est. Sæpius enim mulam peperisse arbitror, quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur. Nec id, quod non potuerit fieri, factum unquam esse; nec, quod potuerit, id portentum esse; ita omnino nullam esse portentum. Quod etiam conector quidam et interpret portentorum non inscite respondisse dicitur eî, ² qui ad eum retulisset, quasi ostentum, quod anguis domi vectem circumjectus fuisset: Tum esset, inquit, ostentum, si angnem vectis circumplicavisset. Hoc ille responsi satis aperte declaravit, nihil habendum esse portentum, quod fieri posset.

XXIX. ³ C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, aruspices

² Qui quum ad eum r. ³ *V. supra*, I, 18.

ces a patre convocatos. Qui magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? Quia sunt haec quotidiana, angues non item. Quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat. Ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem afferebat Tib. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur sterotram emisserit. Nihil enim scribit respondisse aruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecta Gracchum est. Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis. Neque enim tanta est infelicitas aruspice, ut ne casu quidem unquam fiat, quod futurum illi esse dixerint. Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Trojani annos auguratum; de cuius conjectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agamemnon:

XXX. Ferte, viri, et duros animo tolerate labores,
Auguris ut nostri Calchantis fata queamus.
Scire, catosne habeant, an vanos pectoris orsus.
Namque omnes memori portentum mente retentant,
Qui non funestis liquerunt lumina fati.
Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,

¹ *Iliad.*, II, 299. *Sed lapsus est memoria Tullius; nam loquitur Ulysses. Jampridem monuit Politianus.*

Quae Priamo cladem, et Trojae, pestemque ferebant:
Nos circum latices gelidos, fumantibus aris,
Aurigeris divum placantes numina tauris.
Sub platano umbrifera, fons unde emanat aqua,
Vidimus immani specie, tortuque draconem
Terribilem, Jovis ut pulsu ¹ penetraret ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
Corripuit pullos: quos quam consumeret octo,
Nona super tremulo genitrix clangore volabat;
Cui ferus immani laniavit viscera morsa.
Hunc, ² ubi tam teneros volucres matremque peremit,
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit, et duro formavit ³ tegmina saxo.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
Vidimus in mediis divum versarier aris.
Tum Calchas haec est fidenti voce locutus:
« Quidnam torpentes subito obstupuistis Achivi?
Nobis haec portenta deum dedit ipse creator,
Tarda, et sera nimis; sed fama, ac laude perenni.
Nam quot aves tetro maectatas dente videtis,
Tot nos ad Trojam belli exantlabimus annos:
Quae decimo cadet, et poena satiabit Achivos.»
Edidit haec Calchas: quae jam matura videtis.

Quae tandem ista auguratio est ex passeribus, annorum potius, quam aut mensium, aut dierum? Cur autem de passeris coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum; de dracone silet,
¹ *Davis.* e. *ms.* penetrabat. ² *Idem conj.* ubi jam.
³ *Tegmine saxi.*

qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? Postremo quid simile habet passer annis? Nam de angue illo, qui Sullae apparuit immolanti, utramque memini, et Sullam, quum in expeditionem educturus esset, immolavisse, et anguem ab ara existisse, eoque die rem praecclare esse gestam, non aruspicio consilio, sed imperatoris.

XXXI. Atque haec ostentorum genera mirabile nihil habent, quae quum facta sunt, tum ad conjecturam aliqua interpretatione revocantur: ² ut illa tritici grana in os pueri Midiae congesta; aut apes, quas dixisti in labris Platonis consedissee pueri, non tam mirabilia sint, quam conjecta belle: quae tamen vel ipsa falsa esse, vel ea, quae praedicta sunt, fortuito cecidisse potuerunt. De ipso hocigio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit anguis; sed ut in canis fuerit anguis, non tam est mirum, in Solonio praesertim, ubi ad focum angues nundinari solent. Nam quod aruspices responderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror, deos immortales histrioni futuro claritatem ostendisse, nullam ostendisse Africano. ³ Atque etiam a te Flaminiana ostenta

¹ *F. supra*, I, 33. ² *F. supra*, I, 36. ³ *F. supra*, I, 35.

collecta sunt. Quod ipse, et equus ejus repente conciderit; non sane mirabile hoc quidem: quod evelli primi hastati signum non potuerit; timide fortasse signifer evellebat, quod fidenter infixerat.

¹ Nam Dionysii equus quid attolit admirationis, quod emerit ex flumine? quodque habuit apes in juba? Sed quia brevi tempore regnare cepit, quod acciderat casu, vim habuit ostenti. ² At Lacedaemoniis in Herculis fano arma sonuerunt, ejusdemque dei Thebis valvae clausae, subito se aperuerunt; eaque scuta, quae fuerant sublime fixa, sunt humi inventa. Horum quum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est cur divinitus ea potius, quam casu facta esse dicamus?

XXXII. ³ At in Lysandri statucae capite Delphis existit corona ex asperis herbis, et quidem subita. ⁴ Itane censes, ante coronam herbae existisse, quam conceptum esse semen? Herbam autem asperam, credo, avium congestu, non humano satu. Jam quicquid in capite est, id coronae simile videri potest. Nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris et Pollucis, Delphis positas, decidisse, neque eas usquam repertas esse dixisti: furum id magis factum, quam deorum videtur.

¹ *Supra*, I, 33. ² *F. supra*, I, 34. ³ *Ibid.* ⁴ *Daviv. ita distinguere maluit, Itane? censes, ante c. h. cist.*

Simiæ vero Dodoneæ improbitatem historiis Græcis mandatam esse demiror. Quid minus mirum, quam illam monstroosissimam bestiam urnam evertisse, sortes dissipavisse? Et negant historici, Lacedæmonis ullum ostentum hoc tristius accidisse. ¹ Nam illa prædicta Veientium, si lacus Albanus redundasset, isque in mare fluxisset, Romanam peritoram; si repressus esset, ² Veios: ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem urbemque retinendam. At paullo post audita vox est monentis, ut providerent, ne a Gallis Roma caperetur; ex eo Aio Loquenti aram in Nova via consecratam. Quid ergo! Aius iste Loquens, quando eum nemo norat, aiebat et loquebatur, et ex eo nomen invenit; posteaquam et sedem, et aram, et nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest; a qua, præterquam de sue plena, quid unquam moniti sumus?

XXXIII. Satis multa de ostentis. Auspicia restant, et sortes ea, quæ ducuntur, non illæ, quæ vaticinatione fundantur, quæ oracula veris dicimus; de quibus tum dicemus, quam ad naturalem

¹ V. supra, I, 44. ² Multi post verbum hoc, auctore Lambino, apponunt signum lacunæ. Est verò ἀναλόγητον, ut videtur, vel lectionis depravatio.

divinationem venerimus. Restat etiam de Chaldaeis. Sed primum auspicia videamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum. Marso fortasse, sed Romano facillimus. Non enim sumus ii nos augures, qui avium, reliquorumve signorum observatione futura dicamus. Et tamen credo, Romulum, qui urbem auspiciato condidit, habuisse opinionem, esse in providendis rebus augurandi scientiam. Erabat enim multis in rebus antiquitas; ¹ quam vel usu jam, vel doctrina, vel vetustate immutatam videmus. Retinetur autem, et ad opinionem vulgi, et ad magnas utilitates reipublicæ, mos, religio, disciplina, jus augurum, collegii auctoritas. Nec vero non omni supplicio digni P. Claudius, L. Junius, consules, qui contra auspicia navigarunt. Parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Jure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi ipse concevit. Flaminius non paruit auspiciis: itaque perit cum exercitu. At anno post Paullus paruit. Num mihi cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? Etenim, ut sint auspicia, quæ nulla sunt; hæc certe, quibus utimur, sive tripudio, sive de caelo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. ²

¹ Joann. Clericus emendabat, quas... immutatas videmus. Sine causa, quamvis Davisius conjecturam hanc in textum admisit.

XXXIV. Q. FARI, TE MIHI IN AUSPICIO ESSE VOLO. Respondet, AUDIVI. Hic apud majores nostros adhibebatur perius, nunc quilibet. Peritum autem esse necesse est cum, qui, silentium quid sit, intelligat. Id enim silentium dicimus in auspiciis, quod omni vitio caret. Hoc intelligere, perfecti auguris est. Illi autem, qui in auspiciis adhibetur, quum ita imperavit is, qui auspicatur, DICITO, si SILENTIUM ESSE VIDEBITUR; nec suscipit, nec circumspicit: statim respondet, SILENTIUM ESSE VIDERI. Tum ille, DICITO, si PASCUNTUR. PASCUNTUR. Quae aves? aut, ubi? Attulit, inquit, in cavea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. Ha sunt igitur aves interuentiæ Jovis: quae ¹ pascuntur, necne, quid refert? Nihil ad auspicia: sed quia, quum pascuntur, necesse est, aliquid ex ore cadere, et terram pavire, terrapavium primo, post tripudium dictum est; hoc quidem jam tripudium dicitur. Quum igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspiciant tripudium solistimum nuntiant.

XXXV. Ergo hoc auspiciis divini quidquam habere potest, quod tam sit coactum et expressum? Quo antiquissimos augures non esse usos, argumento est, quod decretum collegii vetus habemus, omnem avem tripudium facere posse. Tum igitur

¹ Pascuntur.

esset auspiciis, ¹ si modo ei esset liberum, se ostendisse; tum avis illa videri posset interpretis et satelles Jovis. Nunc vero inclusa in cavea, et fame enecta, si in offam pulsus invadit, et si aliquid ² ex ore cecidit, hoc tu auspiciis, aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? Jam de caelo servare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? Nunc imperant pullario. Ille renuntiat. Fulmen sinistrum auspiciis optimum habemus ad omnes res, praeterquam ad comitia: quod quidem institutum reipublicæ causa est, ut comitiorum, vel in judiciis populi, vel in jure legum, vel in creandis magistratibus, principes civitatis essent interpretes. ³ At Tib. Gracchi literis ⁴ Scipio et Figulus, quod tum augures judicassent, eos vitio creatos esse, magistratum se abdicaverunt. Quis negat augurum disciplinam esse? Divinationem nego. At aruspices divini. Quos quum Tib. Gracchus propter mortem repentinam ejus, qui in praerogativa referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non justum ⁵ rogatorem fuisse dixerunt. Primum

¹ Davis. si modo esset ei liberum. *Hottingero in mentem non semel venit legere, avi, pro ei.* ² Davis. ex ejus ore. *Nescio qua auctoritate.* ³ *V. supra, I, 17.*

⁴ *Edendum potius videtur cum Hottinger. e miss. vestigis, Scipio et Figulus, quum augures j.* ⁵ *Al. habent rogatorem comitiorum, quae vox intrusa e libr.*

vide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset. Is enim erat mortuus. Id autem sine divinatione conjectura ¹ poterat dicere. Deinde fortasse casu; qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim scire Etrusei aruspices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomeriæ jure potuerunt? Equidem assentior C. Marcello potius, quam App. Claudio (qui ambo mei collega fuerunt), existimoque jus augurum, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea reipublica causa conservatum ac retentum.

XXXVI. Sed de hoc loco plura in aliis; nunc hæcenus. Externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quam superstitiosa, videamus. Omnibus fere avibus utuntur; nos admodum paucis. Alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Dejotarum percunctari nostri augurii disciplinam, ego ex illo sui. Dii immortales! quantum differebat? ut quædam essent etiam contraria. Atque ille iis semper utebatur; nos, nisi dum a populo auspicia accepta habemus, quam multum iis utimur? Bellicam rem administrari majores nostri, nisi aspiciato, noluerunt. Quam multi anni sunt, quam bella a proconsulibus et prætoribus administrantur,

1, c. 17. quibusdam videtur. ¹ Davis. edidit poterant. Non male, quanguam sine libris.

qui auspicia non habent? Itaque nec amnes trans-eunt auspiciato, nec tripudio auspicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspiciatum militare est, jam M. Marcellus, ille quinquies consul, totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. Ubi ergo avium divinatione? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta videtur, a bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere iter se solere. Huic simile est, quod nos augures præcipimus, ne jupe auspiciatum obveniat, ut jumenta jubeant dijungere. Quid est aliud nolle moneri a Jove, nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspiciatum, aut, si fiat, videri?

XXXVII. Nam illud admodum ridiculum, ¹ quod negas Dejotarum, auspiciatum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere, quod fidem secutus, amicitiamque populi romani, functus sit officio; antiquiorem enim sibi fuisse laudem et gloriam, quam regnum, et possessiones suas. Credo id quidem; sed hoc nihil ad auspicia. Nec enim ² ei cornix canere potuit, recte eum facere, quod populi romani libertatem defendere pararet. Ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. Aves eventus sig-

¹ F. supra, I, 15. ² Abest ei.

vide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset. Is enim erat mortuus. Id autem sine divinatione conjectura ¹ poterat dicere. Deinde fortasse casu; qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim scire Etrusei aruspices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomeriæ jure potuerunt? Equidem assentior C. Marcello potius, quam App. Claudio (qui ambo mei collega fuerunt), existimoque jus augurum, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea reipublica causa conservatum ac retentum.

XXXVI. Sed de hoc loco plura in aliis; nunc hæc tenens. Externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quam superstitiosa, videamus. Omnibus fere avibus utuntur; nos admodum paucis. Alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Dejotarum percunctari nostri augurii disciplinam, ego ex illo sui. Dii immortales! quantum differebat? ut quædam essent etiam contraria. Atque ille iis semper utebatur; nos, nisi dum a populo auspicia accepta habemus, quam multum iis utimur? Bellicam rem administrari majores nostri, nisi aspiciato, noluerunt. Quam multi anni sunt, quam bella a proconsulibus et prætoribus administrantur,

1, c. 17. quibusdam videtur. ¹ Davis. edidit poterant. Non male, quoniam sine libris.

qui auspicia non habent? Itaque nec amnes transierunt auspiciato, nec tripudio auspicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspiciatum militare est, jam M. Marcellus, ille quinquies consul, totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. Ubi ergo avium divination? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta videtur, a bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operata facere iter se solere. Huic simile est, quod nos augures præcipimus, ne jupe auspiciatum obveniat, ut jumenta jubeant dijungere. Quid est aliud nolle moneri a Jove, nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspiciatum, aut, si fiat, videri?

XXXVII. Nam illud admodum ridiculum, ¹ quod negas Dejotarum, auspiciatorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere, quod fidem secutus, amicitiamque populi romani, functus sit officio; antiquiorem enim sibi fuisse laudem et gloriam, quam regnum, et possessiones suas. Credo id quidem; sed hoc nihil ad auspicia. Nec enim ² ei cornix canere potuit, recte eum facere, quod populi romani libertatem defendere pararet. Ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. Aves eventus sig-

¹ F. supra, I, 15. ² Abest ei.

nificant aut adversos, aut secundos: virtutis auspiciis video esse usum Dejotarum; quæ vetat spectare fortunam, dum præstetur fides. Aves vero si prosperos eventus ostenderunt, certe fefellerunt. Fugit e prælio cum Pompeio: grave tempus. Discessit ab eo: luctuosa res. Casarem eodem tempore hostem, et hospitem vidit: quid hoc tristius? Is quum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, et assecle suo Pergameno, nescio cui, dedisset, eademque detraxisset Armeniam a senatu datam; quamque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset; spoliatum reliquit et hospitem, et regem. Sed labor longius. Ad propositum revertar. Si eventa querimus, quæ exquiruntur avibus; nullo modo prospera Dejotaro. Sin officia; a virtute ipsius, non ab auspiciis petita sunt.

XXXVIII. Omitte igitur lituam Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi; contemne cotem Attii Navii. Nihil debet esse in philosophia commentitiis fabellis loci. Illud erat philosophi, totius augurii primum naturam ipsam videre, deinde inventionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura, quæ volucres huc et illuc passim vagantes efficiat, ut significant aliquid, et tum vetent agere, tum jubeant, aut cantu, aut volatu? Cur

¹ Fulg. Troginorum. Lectio mendosa.

autem aliis a læva, aliis a dextra datum est avibus, ut ratum auspicium facere possint? Quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinæ suæ. Nos quem? Autianne Navium? At aliquot annis antiquior Romulus et Remus, ambo augures, ut acceperimus. An Pisidarum, aut Cilicam, aut Phrygam ista inventa dicemus? Placeat igitur, humanitatis expertes habere divinitatis auctores?

XXXIX. At omnes reges, populi, nationes utuntur auspiciis. Quasi vero quidquam sit tam valde, quam nihil sapere, vulgare; aut quasi tibi ipsi in judicando placeat multitudo. Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bonum? Merique etiam summum bonum dicunt. Num igitur eorum frequentia stoici de sententia deterrentur? aut tum plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igitur, si in omnibus auspiciis, et omni divinatione, imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, verum dispicere non possint?

Quæ autem est inter augures conveniens et con-

¹ Sine causa Joann. Clericus mutat in divinæ artis. Imo debet sic fere omnium loci elegantiam. ² Hottin ger. legendum putet horum. Sic certe oppositio concinnior. ³ Male Gruter. possunt.

juncta constantia? Ad nostri augurii consuetudinem dixit Ennius,

Quum tonuit levum bene tempestate serena.

At Homerici¹ Ajax apud Achillem querens de ferocitate Trojanorum, nescio quid, hoc modo nuntiat:

Prospera Jupiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra videntur, Graiis et barbaris dextra, meliora. Quamquam haud ignoro,² quae bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint. Sed certe nostri sinistram nominaverunt, externique dextram, quia plerumque melius id videbatur. Haec quanta dissensio est? Quid, quod aliis avibus utuntur, aliis siguis? aliter observant, alia respondent? Non necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione, multa fallendo?

XL. Atque his superstitionibus non dubitasti

¹ Iterum labitur memoria Cicero, ut supra, c. 29. Ulysses enim loquitur, *Iliad.*, IX, 236: *Ζεύς δὲ σπρὺ κροβιδῆς ἐπέδωκεν ἀμύχανα φάτυον Ἀστράπτεσσι.* Ernest. edidit sine mss. Ulysses. Minime probandus. ² Locus, ut videtur, mendosus.

etiam omnia adjungere. ¹ Emilia Paulo, Persam perisse; quod pater omni accepit; Caecilia sororis filia sedes suas tradere. ² Jam illa, «Favete linguis;» et prerogativam omni comitorum: hoc est, ipsum esse contra se copiosum et disertum. Quando enim, illa observans, quieto et libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? Itane? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, et ejus verbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Quum M. Crassus exercitum Brundisii imponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens, Cauneas, clamitabat. Dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caveret, ne iret; non fuisse periturum, si omni parvisset. Quae si suscipiamus, pedis offensio nobis, et abruptio corrigae, et sternutamenta erunt observanda.

XLI. Sortes restant, et Chaldaei, ut ad vates veniamus, et ad somnia. Dicendum igitur putas de sortibus? Quid enim sors est? Idem propemodum, quod micare, quod talos jacere, quod tesseras: quibus in rebus temeritas et casus, non ratio, nec consilium valet. Tota res est inventa fallacis, aut ad quaestum, aut ad superstitionem, aut ad errorem.

¹ *V. supra*, I, 46. ² *Supra*, I, 45.

Atque, ut in aruspice fecimus, sic videamus, clarissimarum sortium quæ tradatur inventio. Numerium Sufficiam, Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem et nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minacibus, quam iuberetur certo in loco silicem cadere, perterritum visis, irridentibus suis civibus, id agere cœpisse; itaque perfracto saxo sortes erupisse, in robore insculptis priscarum litterarum notis. Is est hodie loens septus religiose propter Jovis pueri, qui lactens cum Junone Fortunæ in gremio sedens, mammam appetens, castissime colitur a matribus. Eodemque tempore, in eo loco, ubi Fortunæ nunc sita est ædes, mel ex olea fluxisse dicant; aruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque jussa ex illa olea arcam esse factam, eaque conditas sortes, quæ hodie Fortunæ monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quæ, Fortunæ monitu, pueri manu miscentur atque ducuntur? Quo modo autem ista posita in illo loco? Quis robur illud cecidit, delavit, inscripsit? Nihil est, inquam, quod deus efficere non possit. Uti nam sapientes stoicos effecisset, ne omnia super-

Ernest. verbum hoc frigide redundare censet. Alii rectius forte tribuunt glossatori, mammam appetens. = Al. sita ædes; al. sita ædes.

stitiosa sollicitudine et miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita jam communis explosit. Fani pulchritudo et vetustas Prænestinarum etiam nunc retinet sortium nomen, atque id in vulgus. Quis enim magistratus, aut quis vir illustrior utitur sortibus? Ceteris vero in locis sortes plane refrixerunt. Quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quam Præneste, vidisse Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omittamus.

XLII. Ad Chaldaeorum monstra veniamus; de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia, judicio doctissimorum hominum, facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldis in prædicatione et in notatione cujusque vitæ ex natali die, minime esse credendum. Nominat etiam Panætius, qui unos e stoicis astrologorum prædicta rejecit, Archelaum et Cassandram, summos astrologos illius ætatis, quæ erat ipse, quum in ceteris astrologiæ partibus excelleret, hoc prædictionis genere non usos. Scylax Halicarnasæus, familiaris Panæti, excellens in astrologia, idemque in regenda sua civitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudiavit. Sed ut ratione utamur, omissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chaldaeorum natalitia prædicta defendunt. Vim quamdam esse aiunt signifero in orbe, qui Græce

ζωδιακός; dicitur, talem, ut ejus orbis unaquæque pars alia alio modo moveat immutetque cœlum, perinde ut quæque stellæ in iis finitimisque partibus sint quoque tempore; eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quæ vocantur errantia. Quam autem in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus ejus, qui nascatur; aut in eam, que conjunctam aliquid habeat, aut consentiens: ea triangula illi et quadrata nominant. * Etenim quam tempore anni tempestatumque cœli conversiones commutationesque tantæ fiant accessu stellarum et recessu; quamque ea vi solis efficiantur, quæ videmus: non verisimile solum, sed etiam verum esse censent, perinde, utcumque temperatus sit aer, ita pueros orientes animari atque formari, ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitæ, casus cujusque eventusque fingi.

XLIII. O delirationem incredibilem! non enim omnis error, stulticia est dicenda. Quibus etiam Diogenes stoicus concedit, aliquid ut prædicere possint, dontaxat qualis quisque natura, et ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit. Cetera, quæ profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, vitam atque fortu-

* *Ea Davisius putat carere natatore Delio. Hottinger. pro tempore conjicit temporum.*

nam plerumque disparem. Procles et Eurysthenes, Lacedæmoniorum reges, gemini fratres fuerunt. At hi nec totidem annis vixerunt: anno enim Procli vita brevior fuit, multumque is fratri rerum gestarum gloria præstitit. At ego id ipsum, quod vir optimus Diogenes Chaldeis, quasi quadam prævaricatione, concedit, nego posse intelligi. Etenim quam, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna moderetur, eaque animadvertant, et notent sidera natalitia Chaldæi, quæcumque lunæ juncta videantur: oculorum fallacissimo sensu judicant ea, quæ ratione atque animo videre debebant. Docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat, quanta humilitate luna feratur, terram pæne contingens, quantum absit a proxima Mercurii stella, multo autem longius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole, cujus lumine collustrari potatur. Reliqua vero tria intervalla, infinita et immensa, a sole ad Martis, inde ad Jovis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cœlum ipsum, quod extremum atque ultimum mundi est. Quæ potest igitur contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lanam, vel potius ad terram?

XLIV. Quid? quam dicunt id, quod iis dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra, que incolatur, eosdem esse, eandemque omnibus, qui eodem statu cœli et stel-

larum nati ¹sint, accidere necesse esse: nonne ejusmodi sunt, ut ne cœli quidem naturam interpretes istos cœli nosse appareat? Quum enim illi orbes, qui cœlum quasi medium dividunt, et ad spectum nostrum definiunt, qui a Græcis *ὀπίσθοντες* nominantur, a nobis significantes rectissime nominari possunt, varietatem maximam habeant, aliique in aliis locis sint, necesse est, ortus occasusque siderum non fieri eodem tempore apud omnes. Quod si eorum vi cœlum modo hoc, modo illo modo temperatur: qui potest eadem vis esse nascentium, quum cœli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quæ nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur, et quidem aliquot diebus; apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium: ut, si jam concedamus, aliquid vim cœlestem ad eos, qui in terra gignantur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui ²nascuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere naturas propter cœli dissimilitudinem. Quod minime illis placet. Volunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubique sint nati, eadem conditione nasci.

XLV. Sed quæ tanta dementia est, ut in maximis motibus mutationibusque cœli, nihil intersit, qui venius, qui imber, quæ tempestas ubique sit? qua-

¹ Sant. ² Nascuntur.

rum rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sepe sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eveniat sæpe tempestas. Quod, qui navigant, maxime animadvertant, quum in flectendis promontoriis ventorum mutationes maximas sæpe sentiant. Hæc igitur quum sit tum serenitas, tum perturbatio cœli: estne sanorum hominum, hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere (quod non certe pertinet), illud nescio quid tenne, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix potest, quæ a luna ceterisque sideribus cœli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intelligunt, seminum vim, quæ ad gignendum procreandumque plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? Quis enim non videt, et formas, et mores, et piosque status ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non vis et natura gignentium efficeret, sed temperatio lunæ, cœlique moderatio. Quid? quod uno et eodem temporis puncto nati, dissimiles et naturas, et vitas, et casus habent: parumne ¹ declarat, nihil ad agenda vitam nascendi tempus pertinere? Nisi forte putamus, neminem eodem tempore ipso ²conceptum, et natum, quo Africanum. Num quis igitur talis fuit?

¹ Declarant.

XLVI. Quid? illudne dubium est, quid multi, quum ita nati essent, ut quadam contra naturam depravata haberent, restituerentur et corrigerentur ab natura, quum se ipsa revocasset, aut arte¹ atque medicina? aut quorum lingua sic inhaerent, ut loqui non possent, eae scalpello resecta liberarentur? Multi etiam naturae vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt; ut Demosthenem scribit Phalerens, quum nō dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissime diceret. Quod si haec astro ingenerata et tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimiles hominum procreations habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos et Persas, Ethiopas et Syros differat, corporibus, animis; ut incredibilis varietas dissimilitudoque sit. Ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quam lunae² tactus ad nascendum valere. Nam, quod aiunt, quadringenta et septuaginta millia annorum in periclitandis experientisque pueris, quicumque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. Si enim esset factitatum, non esset desitum. Neminem autem habemus auctorem, qui id aut fieri dicat, aut factum sciat.

XLVII. Videse, me non ea dicere, quae Car-

¹ Aut. ² Tractus.

neades, sed ea, quae princeps stoicorum Panætius dixerit? Ego autem etiam hoc requiro, omnesne, qui Cannensi pugna¹ ceciderint, uno astro fuerint? exitus quidem omnium unus et idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? Quod enim tempus, quo non innumerabiles nascantur? At certe similis nemo Homeri. Et, si ad rem pertinet, quo modo caelo affecto, compositisque sideribus quodque animal oriatur: valeat id necesse est etiam in rebus inanimis. Quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostrae natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus; Romamque, in iugo quam esset luna, natam esse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! etiamne urbis natalis dies ad vim stellarum et lunae pertinebat? Fac in puero referre, ex qua affectione celi primum spiritum duxerit. Num hoc in latere, aut in cemento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura? quotidie refelantur. Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini, neminem eorum nisi² in senectute,

¹ Ceciderunt. ² Aest in.

nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum? ut mihi permirum videatur, quemquam exstare, qui etiam nunc credit iis, quorum prædicta quotidie videat re et eventis refelli.

XLVIII. Restant duo divinandi genera: quæ habere dicuntur a natura, non ab arte; vaticinandi, et somniandi. De quibus, Quinte, inquam, si placeat, disseramus. — Mihi vero, inquit, placet. His enim, quæ adhuc disputasti, præsus assentior; et, verè ut loquar, quanquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitionisam de divinatione stoicorum sententiam judicabam; ac me peripateticorum ratio magis movebat, et veteris Dierarchi, et ejus, qui nunc floret, Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tanquam oraculum aliquod, ex quo futura præsentiant, si aut furore divino incitatus animus, aut somno relaxatas, solute moveatur ac libere. His de generibus quid sentias, et quibus ea rationibus infirmes, audire sane velim.

XLIX. Quæ quum ille dixisset, tum ego rursus, quasi ab alio principio, sum exorsus dicere. Non ignoro, inquam, Quinte, te semper ita sensisse, ut de cæteris divinandi generibus dubitares; ista duo, furoris et somni, quæ a libera mente fluere viderentur, probares.

Dicam igitur, de istis ipsis duobus generibus

mibi quid videatur, si prius, stoicorum conclusio rationis, et Cratippi nostri, quid valeat, videro. Dixisti enim, et Chrysippum, et Diogenem, et Antipatrum concludere hoc modo. Si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sint; aut non diligunt homines; aut, quid eventurum sit, ignorant; aut existimant nihil interesset hominum, scire, quid sit futurum; aut non censent esse suæ majestatis, præsignificare hominibus, quæ sint futura; aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generique hominum amici; neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, et designata sunt: neque nostra nihil interest, scire ea, quæ futura² sint; erimus enim cautiores, si sciemus; neque hoc alienum ducant majestate suâ; nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura³ prænoscere. Non igitur dii sunt, nec significant nobis futura. Sunt autem dii; significant ergo. Et non, si significant futura, nullas dant nobis vias ad significationum scientiam; frustra enim significant; neque, si dant vias, non est

¹ Hominem. *Præstat vero legere hominum, ut supra, l. 38.* ² Sunt. ³ *Fortasse hic et c. 51; item supra, l. 38. legendum prænoscere, aut præavertire. Schütz.*

divinatio; est igitur divinatio. O acutos homines! quam paucis verbis negotium confectum putant? Ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur.

L. Videsne Epicurum, quem hebetem et radem dicere solent stoici, quemadmodum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluderit? « Quod finitum est, inquit, habet extremum. » Quis hoc non dederit? « Quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. » Hoc quoque est concedendum. « At, quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. » Ne hoc quidem negari potest. « Nihil igitur quam habeat extremum, infinitum sit necesse est. » Videsne, ut ad rem dubiam concessis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur; sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatur, quod velitis. Primum enim hoc sumitis: « Si sunt dii, benefici in homines sunt. » Quis hoc vobis dabit? Epicurusne, qui negat, ¹ quidquam deos nec alieni curare, nec sui? an noster Ennius, qui magno plausu loquitur, assentiente populo:

¹ Aliquidquam.

Ego deum genus esse semper dixi, et dicam cœlitum; Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subjicit. Sed nihil est necesse, dicere, quæ sequuntur. Tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controversumque sit.

II. Sequitur porro, « Nihil deos ignorare, quod omnia sint ab iis constituta. » Hic vero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc a diis immortalibus constituta? At « nostra interest scire, quæ ¹ ventura sint. » Magnus Diæarehi liber est, nescire ea melius esse, quam scire. Negant « id esse alienum majestate deorum. » Scilicet eas omniū introspicere, ut videant, quid cuique conducat. « Neque non possunt futura prænoscerere. » Negant posse ii, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Videsne igitur, quæ dubia sint, ea sumi pro certis atque concessis? Deinde contorquent, et ita concludunt: « Non igitur ² et sunt dii, nec significant futura. » Id enim jam perfectum arbitrantur. Deinde assunt: « Sunt autem dii; » quod ipsam non ab omnibus conceditur. « Significant ergo. » Ne id quidem se-

¹ Eventura. ² Davisius, Ernest., alii, delent et. Sine causa.

quitur. Possunt enim non significare, et tamen esse dii. «Nec, si significant, non ¹ dant vias aliquas ad scientiam significationis.» At id quoque potest, ut non dent homini, ipsi habeant. Cur enim Tuscis potius, quam Romanis darent? «Nec, si dant vias, nulla est divinatio.» Fac dare deos; quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? Extremum est, ² «Est igitur divinatio.» Sit extremum; effectum tamen non est. Ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum effici non potest. Jacet igitur tota conclusio.

LII. Veniamus nunc ad optimum virum, familiarem nostrum, Cratippum. ³ Si sine oculis, inquit, non potest exstare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum, vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus divinationis exstare, potest autem, quam quis divinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere: satis est ad confirmandam divinationem, semel aliquid ita esse divinatum, nihil ut fortuito cecidisse videatur. Sunt autem ejus generis innumerabilia. Esse igitur divinationem confitendum est. Festive et breviter.

¹ Dare. ² Abest Est. ³ V. supra, l. 32.

Sed quum his sumsit, quod voluit, etiam si faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen, quod assumit, concedi nullo modo potest. Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando viderint, inest in iis vis videndi. Item, ¹ si quis semel aliquid in divinatione dixerit, is etiam quum peccet, tamen existimandus sit habere vim divinandi.

LIII. Vide, quæso, Cratippe noster, quam sint ista similia. Nam mihi non videntur. Oculi enim vera cernentes, utuntur natura atque sensu; animi, si quando vel vaticinando, vel somniando vera viderunt, usi sunt fortuna atque casu. Nisi forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquid somnium verum evaserit, non id fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumptiones, ea, quæ *ἀφαιρηται* appellant dialectici; sed nos Latine loqui malumus: ² assumptio tamen, quam ³ *πρόληψιν* iidem vocant, non dabitur. Assumit autem Cratippus hoc modo: «Sunt autem innumerabiles præsentiones non fortuitæ.» At ego dico nullam. Vide, quanta sit con-

¹ Ernest. post Lallam. si quis semel aliquid viderit. Male. Neque Davisius, neque Hottinger., neque Schutz hic verum vident. Scilicet haud intelligunt, quid sit, dicere aliquid, *λέγειν τι*, verbum Platonicum. ² Præsumptio. ³ *Πρόληψιν*.

troverſa. Jam aſſumtione non conceſſa, nulla concluſio eſt. At impudentes ſumus, qui, quum ſam perſpicuum ſit, non concedamus. Quid eſt perſpicuum? Multa vera, inquit, evadere. Quid, quod multo plura falſa? Nonne ipſa varietas, quæ eſt propria fortunæ, fortunam eſſe cauſam, non naturam docet? Deinde, ſi tua iſta concluſio, Craſippe, vera eſt (tecum enim mihi res eſt): nonne intelligis, eadem tui poſſe et aruſpices, et fulguratores, et interpretes oſtentorum, et augures, et ſortilegos, et Chaldaeos? quorum generum nullum eſt, ex quo non aliquid, ſicut prædictum ſit, evaſerit. Ergo aut ea quoque genera divinandi ſunt, quæ tu rectiſſime improbas; aut, ſi ea non ſunt, non intelligo, cur hæc duo ſint, quæ relinquas. Qua ergo ratione hæc inducis, eadem illa poſſunt eſſe, quæ tollis.

LIV. Quid vero habet auctoritatis furor iſte, quem divinum vocatis, ut, quæ ſapiens non videat, ea vident inſanus, et iſ, qui humanos ſenſus amiſerit, divinos aſſecutus ſit? Sibyllæ verſus obſervatus, quos illa ſarens fuisse dicitur. Quorum interpres nuper, ¹ falſa quadam hominum fama, dicturus in ſenatu putabatur, eam, quem re vera regem habebatous, appellandum quoque eſſe re-

¹ Fulg. falſa quedam, hominum fama.

gem, ſi ſalvi eſſe vellemus. Hoc ſi eſt in libris, in quem hominem, et in quod tempus eſt? Callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcumque accidisset, prædictum videretur, hominum et temporum definitione ſublata. Adhibuit etiam latebram obſcuritatis, ut iidem verſus alias in aliam rem poſſe accommodari viderentur. Non eſſe autem illud carmen furentis, quum ipſum poema declarat (eſt enim magis artis et diligentia, quam incitationis et motus), tunc vero ea, quæ *ἀπορριxis* dicitur, quum deinceps ex primis ¹ verſuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennians, «² Q. Ennius fecit.» Id certe magis eſt attentum animi, quam furentis. Atque in Sibyllinis ex primo verſu cujuſque ſententiæ primis litteris illius ſententiæ carmen omne prætextitur. Hoc ſcriptoris eſt, non furentis; adhibentis diligentiam, non inſani. Quamobrem Sibyllam quidem ſepositam et conditam habeamus, ut, id quod proditum eſt a majoribus, injuſſu ſenatus ne legantur quidem libri, valeantque ad deponendas potius, quam ad ſuſcipiendas religiones; cum antiſtibus agamus,

¹ Al. verſus. ² Fulg. quæ Ennius fecit. Quod ſatis feliciter mutatum eſt in, Q. Ennius fecit, ut ſit *ἀπορριxis* ex ipſis Ennii verſibus. Fere omnes tamen ut manifestum glossema vel unciis includunt, vel omnino eſciunt.

ut quidvis potius ex illis libris, quam regem proferant: quem Romæ posthæc nec dii, nec homines esse ¹ patiantur.

LV. At multi sæpe vera vaticinati, ut Cassandra,

² Jamque mari magno.

Eademque paullo post:

³ Eheu, videte.

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? Quæ delectationis habeant, quantum voles; verbis, sententiis, numeris, cantibus adjuventur: auctoritatem quidem nullam debeamus nec fidem commentitiis rebus adungere. Eodemque modo nec ego

⁴ Publicio nescio cui, nec Marcis vatibus, nec Apollinis operis credendum existimo; quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid? inquires: ⁵ remex ille de classe Coponii, nunc es prædixit, quæ facta sunt? Ille vero, et ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus. Castra

¹ Patiantur. ² *V. supra*, I, 31. ³ *I. 50.* ⁴ *Supra*, I, 40, 50. ⁵ *Ibid.* c. 39.

enim in Thessalia castris collata audiebamus; videbaturque nobis exercitus Caesaris et audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset; et roboris, propter vetustatem. Casum autem prælii, nemo nostrum erat, quin timeret; sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Græcus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia, atque a mente, quæ, sanus quum esset, timebat, ne evenerint, ea demens eventura esse dicebat. Utrum tandem, per deos atque homines! magis verisimile est, vesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia deorum immortalium perspicere potuisse?

LVI. Sed jam ad te venio,

O sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum obsides, Unde superstitionis primum sæva evasit vox! fera.

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit partim falsis, ut ego opinor, partim easu veris, ut fit in omni oratione sæpissime; partim flexiloquis et obscuris, ut interpres egeat inter-

¹ *Herol. conj.* foras.

prete, et sors ipsa ad sortes referenda sit; partim ambiguis, et quæ ad dialecticum¹ deferenda sint. Nam quum sors illa edita est opulentissimo regi Asiae,

² Croesus Halim penetrans magnam pervertet opam vim:

hostium vim sese perversurum putavit, pervertit autem suam. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam unquam editum Cræso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Cræso, quam de Pyrrho fugere Ennius? Quis enim est, qui credat, Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,

Aio, te, Æacida, Romanos vincere posse?

Primum Latine Apollo nunquam locutus est. Deinde ista sors inaudita Græcis est. Præterea Pyrrhi temporibus jam Apollo versus facere desierat. Postremo, quanquam semper fuit, ut apud Ennium est,

..... Stolidum genus Æacidarum,
Bellipotentes sunt magi, quam sapientipotentes:

¹ Referenda. ² Κροῖσος ἄλλον διαδοῖς μετ' ἄλλην ἀρχὴν καταλύσει.

tamen hanc amphiboliam versus intelligere potuisset, « vincere te Romanos, » nihilo magis in se, quam in Romanos valere. Nam illa amphibolia, quæ Cræsum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere. Hæc vero ne Epicurum quidem.

LVII. Sed, quod caput est, cur isto modo jam oracula Delphis non eduntur, non modo nostra ætate, sed jamdiu, jam ut nihil possit esse contentius? Hoc loco quam urgentur, evanuisse, aiunt, vetustate vim loci ejus, nude anheliitus ille terra fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De vino, aut salsamento putes loqui, quæ evanescent vetustate. De vi loci agitur, neque solum naturali, sed etiam divina: quæ quo tandem modo evanuit? Vetustate, inquires. Quæ vetustas est, quæ vim divinam conficere possit? Quid tam divinum autem, quam afflatus ex terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero versuque pronuntiet? Quando autem ista vis evanuit? An postquam homines minus creduli esse cœperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope ccc fuit, jam tum *πυθίαν* Pythiam dicebat, [id est, quasi cum Philippo facere]. Hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret. Quo licet existimare, in aliis quoque oraculis Delphicis aliquod non sinceri fuisse. Sed ne-

scio, quomodo isti philosophi, superstinosi, et pene fanatici, quidvis malle videntur, quam se non inertos. Evanuisse mavis, et extinctum esse id, quod, si unquam fuisset, certe æternum esset, quam ea, quæ non sunt credenda, non credere.

LVIII. Similis est error in somniis: quorum quidem defensio repetita quam longe est? Divinos animos censent esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque consentientium multitudine completam esse mundum; hac igitur mentis et ipsius divinitate, et conjunctione cum externis mentibus, cerni, quæ sint futura. Contrahi autem animum Zeno, et quasi labi putat atque concidere, et ipsum esse dormire. Jam Pythagoras et Plato, locupletissimi auctores, quo in somniis certiora videamus, preparados quodam cultu atque victu proficisci ad dormiendum habent. Faba quidem Pythagorei atque abstinere; quasi vero eo cibo mens, non venter infletur. Sed, nescio quomodo, nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum. Utrum igitur censemus dormientium animos per semet ipsos in somniando moveri, an, ut Democritus censeat, externa et adventitia visione pulsari? Sive enim sic est, sive illo modo, videri possunt permulta somniantibus falsa pro

¹ *V. supra, J. 3o.*

veris. Nam et navigantibus moveri videntur ea, quæ stant; et quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernæ lumina. Quid dicam, insanis, quid, ebriis quam multa falsa videantur? Quod si ejusmodi visis credendum non est, cur somniis credatur, nescio. Nam tam licet de his erroribus, si velis, quam de somniis disputare: ut ea, quæ stant, si moveri videantur, terræ motum significare dicas, aut repentinam aliquam fugam; gemino autem lucernæ lumine declarari, dissensionem ac seditionem moveri.

LIX. Jam ex insanorum, aut ebriorum visis innumerabilia conjectura trahi possunt, quæ futura videantur. Quis est enim, qui totum diem jaculans non aliquando collineet? Totas noctes somniamus; neque ulla fere est, qua non dormiamus. Et miramur, aliquando id, quod somniamus, evadere? Quid est tam incertum, quam talorum jactus? Tamen nemo est, quin sæpe jactans, Venerium jaciatur aliquando, nonnunquam etiam iterum ac tertium. Nam igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malimus, quam casu, dicere? Quod si

¹ Male Ernest. collinet, quod jam pratulerat de Finib., III, 6, nobis item damnantibus. ² Male iterum Ernest. lect. vet. ead. et mss. mutavit legendo hic, dormians, et post, qua non somniamus. Lalleu. recepit quoque Mureti conjecturam. Frustra.

ceteris temporibus, falsis visis credendum non est; non video, quid præcipui somnus habeat, in quo valeant falsa pro veris. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quæ somniantes alligandi omnes essent, qui cubitum irent. Majores enim, quam ulli insani, efficerent motus somniantes. Quod si insanorum visis fides non est habenda, quæ falsa sunt; cur credatur somniantium visis, quæ multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. An, quod insani sua visa conjectori non narrant, narrant qui somniaverunt? Quæro etiam, si velim scribere quid, aut legere, aut canere vel voce, vel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somniumne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somniaverim. Præsens enim pœna sit. Qui igitur convenit, agros a conjectore somniorum potius, quam a medico petere medicinam? An Æsculapius, an Serapis potest nobis præscribere per somnium curationem validudinis; Neptunus gubernantibus non potest? Et, sine medico medicinam dabit Minerva; Musa scribendi, legendi, ceterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio da-

¹ Si sine.

retur validudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur. Quæ quoniam non dantur, medicina non datur. Quæ sublata, tollitur omnis auctoritas somniorum.

LX. Sed hæc quoque in promptu fuerint: nunc interiora videamus. Aut enim divina vis quadam, consulens nobis, somniorum significationes facit; aut conjectores ex quadam convenientia et conjunctione naturæ, quam vocant *εὐπαρόδους*, quid cuique rei conveniat, ex somniis, et quid quamque rem sequatur, intelligunt; aut eorum neutrum est, sed quædam observatio constans atque diuturna est, quum quid visum secundum quietem sit, quid evenire, et quid sequi soleat. Primum igitur intelligendum est, nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum. Nostra enim causa dii id facerent, ut providere futura possemus. Quotus igitur est quisque, qui somniis pœneat? qui intelligat? qui meminerit? Quam multi vero, qui contemnunt, eamque superstitionem imbecilli animi atque anilis putent? Quid est igitur, cur his hominibus consulens deus, somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria quidem digna ducant? Nec enim ignorare deus potest, qua mente quisque sit: nec frustra ac sine causa quid facere, dignum deo est; quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita si

pleraque somnia aut ignorantur, aut negliguntur; aut nescit hoc deus, aut frustra somniorum significatione utitur. Sed horum neutrum in deum cadit. Nihil igitur a deo somniis significari fatendum est.

LXI. Illud etiam requiro, cur, si deus ista visa nobis providendi causa dat, non vigilantibus potius det, quam dormientibus. Sive enim externus et adventitius pulsus animos dormientium commovet, sive per se ipsi animi moventur, sive quæ causa alia est, cur secundum quietem aliquid videre, audire, agere videamur, eadem causa vigilantibus esse poterat: idque si nostra causa dñi secundum quietem facerent, vigilantibus idem facerent; præsertim quum Chrysippus, Academicus refellens, permulto clariora et certiora esse dicat, quæ vigilantibus videantur, quam quæ somniantibus. Fuit igitur divina beneficentia dignius, quam consuleret nobis, clariora visa dare vigilantibus, quam obscuriora per somnium. Quod quoniam non fit, somnia divina putanda non sunt. Jam vero quid opus est circuitione et anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum, potius, quam directo? Deus si quidem nobis consulebat, Hoc facito, Hoc ne feceris, diceret; idque visum vigilantibus potius, quam

¹ Al. Aut nescit eã deus.

dormienti daret. Jam vero quis dicere audeat, vera omnia esse somnia? Aliquot somnia vera, inquit Ennius; sed omnia non est necesse.

LXII. Quæ est tandem ista distinctio? Quæ vera, quæ falsa habet? Et si vera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? Nam si ea quoque divina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est, quam mentes mortalium falsis et mendacibus visis concitare? Sin vera visa divina sunt; falsa autem et inania, humana: quæ est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius, quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? Quod quoniam illud negatis, hoc necessario confitendum est. Naturam autem eam dico, qua nunquam animus insistens, agitatione et motu esse vacuus potest. Is quum languore corporis, nec membris uti, nec sensibus potest, incidit in visa varia et incerta ex reliquiis, ut ait Aristoteles, inhærentibus earum rerum, quas vigilans gesserit, aut cogitarit. Quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorum. Quæ si alia vera, alia falsa: qua nota internoscantur, scire sane velim. Si nulla est, quid istos interpretes au-

¹ Ernest. hoc delendum putat; est enim, ait, in quod. Sed non intelligit quod quoniam, quod quia, sæpe a Cicerone usurpatum.

diamus? Sin quæpiam est, aveo audire, quæ sit. Sed habebunt.

LXIII. Venit enim jam in contentionem, utrum sit probabilius, deosne immortales, rerum omnium præstantia excellentes, ¹ concurrere omnium mortalium, qui ubique sunt, non modo lectos, verum etiam grabatos, et, quum stertentes aliquos viderint, objicere his visa quædam tortuosa et obscura, quæ illi exterriti somnio ad conjectorem mane deferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus, quod vigilans viderit, dormiens videre videatur. Utrum philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpretari, an explicazione natura? ut, si jam fieri possit conjectura vera somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possint: ex levissimo enim et indoctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quemquam, nisi sapientem, divinum esse posse. Chrysippus quidem divinationem definit his verbis: vim cognoscentem, et videntem, et explicantem signa, quæ a diis hominibus portendantur; officium autem esse ejus, prænoscere, dei erga homines mente qua sint, quidque significant, quemadmodumque ea procurentur atque expientur. Idemque somniorum conjectionem definit hoc modo: esse

¹ *Camerar. conj. circumcursare. Davis. non probat.*

vim cernentem, et explanantem, quæ a diis hominibus significentur in somnis. Quid ergo? ad hæc mediocri opus est prudentia, an et ingenio præstanti, et eruditione perfecta? Talem autem cognovimus neminem.

LXIV. Vide igitur, ne, etiam si divinationem tibi esse concessero, quod nunquam faciam, neminem tamen divinum reperire possimus. Qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnis, quæ ipsi per nos intelligamus; neque ea, quorum interpretes habere possimus? Similes enim sunt dii, si ea nobis objiciunt, quorum nec scientiam, neque explanatorem habeamus, tanquam si Pœni, aut Hispani in senatu nostro loquerentur sine interprete. Jam vero quò pertinent obscuritates et ænigmata somniorum? Intelligi enim a nobis dii velle debebant ea, quæ nostra causa nos monerent. Quid? poeta, nemo, nemo physicus obscurus? ¹ Ille vero nimis etiam obscurus Euphron. At non Homerus. Uter igitur melior? Valde Heraclitus obscurus; minime Democritus. Num igitur conferendi? Mea causa me mones, quod non intelligam. Quid me igitur mones? Ut si quis medicus ægrotò imperet, ut sumat

¹ *Emendat Lambinus. Illi vero. Nimis etiam... Quam lectionem Hottinger. admisit, ut omnino certam. Sic et Lalleu. Nos certe in interpretando sequimur.*

Terrigenam, herbigradam, dormiportam, sanguine cassam.

potius, quam hominum more cochleam ¹ dicere.
Nam Pacuvianus Amphio,

Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
Capite brevi, cervicæ anguina, adspecta truci,
Eviscerata, inanima, cum animali sono,

quum dixisset obscurius, tum Attici respondent:
Non intelligimus, nisi aperte dixeris. At ille uno
verbo, Testudo. Non potueras hoc igitur a princi-
pio, citharista, dicere?

LXV. Defert ad conjectorem quidam, somniasse
se, ovum pendere ex fascia lecti sui cubicularis.
Est hoc in Chryssippi libro somnium. Respondit
conjector thesaurum defossum esse sub lecto. Po-
dit; invenit auri aliquantum, idque circumdatum
argento. Misit conjectori, quantulam visum est,
de argento. Tum ille, Nihilne, inquit, de vitello?
Id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse; re-
liquum, argentum. Nemo enim igitur unquam alius
ovum somniavit? cur ergo hic nescio qui thesau-
rum solus invenit? Quam multi inopes, digni præ-

¹ *Hopkens. in Lect. Tullianæ. emendat dicitur, Pro-
babilitur.*

sidio deorum, nullo somnio ad thesaurum repe-
riendum admonentur? Quam autem ob causam
tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur
thesauri similitudo potius, quam aperte thesaurum
quærere juberetur, sicut aperte Simonides vetitus
est navigare? Ergo obscura somnia minime con-
sentanea sunt majestati deorum.

LXVI. Ad aperta et clara veniamus, ¹ quale est
de illo interfecto a capone Megaris; quale de
Simouide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est
navigare; quale etiam de Alexandro, quod a te
præteritum esse miror: qui, quum Ptolemæus,
familiaris ejus, in prælio telo venenato ictus esset,
coque vulnere summo eum dolore moreretur;
Alexander assideus, somno est consopitus. Tum
secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem
mater Olympias aiebat, radiculam ore ferre, et
simul dicere, quo illa loci nasceretur (neque is
longe aberat ab eo loco); ejus autem esse vim tan-
tam, ut Ptolemæum facile sanaret. Quum Alexan-
der experrectus narrasset amicis somnium, emi-
sisset, qui illam radiculam quærerent. Qua inventa,
et Ptolemæus sanatus dicitur, et multi milites, qui
erant eodem genere teli vulnerati. Multa etiam
sanctæ et historiarum prolata somnia, ² matris Pha-

¹ *V. supra, I, 27. 2* *Id. supra, I, 20—29.*

laridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Pœni Hamilcaris, Hannibalis, P. Decii; pervulgatum jam illud de præsule; Græcchi etiam; et recens Cæciliæ, Bolearici filix, somnium. Sed hæc externa, ob eamque causam ignota nobis sunt; nonnulla etiam ficta fortasse: quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? Tu de merso me, et equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum?

LXVII. Omnium somniorum, Quinte, una ratio est: quæ, per deos immortales! videamus, ne nostra superstitione et depravatione superetur. Quem enim tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, ejus, et imaginem, ut Democrito videtur. Unde perfectam imaginem? a corporibus enim solidis, et a certis figuris vult fluere imagines. Quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat: plena sunt imaginum omnia. Ista igitur me imago Marii in campum Atinatem persequabatur. Nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. Quid ergo? istæ imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atque velimus, accurrant? Etiamne earum rerum, quæ nullæ sunt? Quæ est enim forma tam ¹ inositata, tam nulla, quam non sibi

¹ Davis, ut passim, invisitata.

ipse animus possit effingere? ut, quæ nunquam vidimus, ea tamen informatam habeamus, oppidorum situs, hominum figuras. Num igitur, quum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quæ volumus, nota nobis esse possunt: nihil est enim, de quo cogitare nequeamus. Nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt ² illæ; nec cognovi quemquam, qui, majore auctoritate, nihil diceret. Animorum est ea vis, eaque natura, ut vigeant vigilantes, nullo adventitio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. Hi quum sustinentur membris, et corpore, et sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. Quum autem hæc subtracta sunt, desertusque animus languore corporis, tum agitur ipse per sese. Itaque in eo et formæ versantur, et actiones; et multa audire, multa dici videntur. Hæc scilicet ³ in imbecilio remissoque animo, multa omnibus modis confusa et variata versantur, maximeque reliquæ earum rerum moventur in animis, et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius versabatur, recor-

¹ Davis, conj. ulla, quam emendationem Hotting. certam putat. ² Abest in.

danti, quam ille gravem suum casum magno animo, quam constanti tulisset. Hanc credo causam de illo somniandi fuisse.

LXVIII. Tibi autem, de me cum sollicitudine cogitanti, subito sum visus emersus e flumine. Inerant enim in utriusque nostram animis vigilantium cogitationum vestigia. At quaedam adjuncta sunt: ut mihi de monumento Marii; tibi, quod equus, in quo ego vehebar, mecum una demersus rursus apparuit. An tu censes ullam anum tam deliram futuram fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu nonnunquam, forte, temere concurrerent? Alexandro deaeo loqui visus est. Potest omnino hoc esse falsum, potest verum: sed utrum sit, non est mirabile. Non enim audivit ille draconem loquentem, sed est visus audire; et quidem, quo majus sit, quam radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quæro autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris. Mihi quidem, præter hoc Mariannum, nihil sane, quod meminerim. Frustra igitur consumptæ tot noctes tam longa in ætate. Nunc quidem propter intermissionem forensis operæ et lucubrationes detraxi, et meritationes addidi, quibus uti antea non so-

¹ Esse.

lebam: nec tam multum dormiens, ullò somnio sum admonitus, tantis præsertim de rebus; nec mihi magis usquam videor, quam quum aut in foro magistratus, aut in curia senatum video, somniare.

LXIX. Etenim (ex divisione hoc secundum est) quæ est continuatio conjunctioque naturæ (quam, ut dixi, vocant *συμπάθειαν*) ejusmodi, ut thesaurus ex ovo intelligi debeat? Nam medici ex quibusdam rebus et advenientes, et crescentes morbos intelligunt; ² nonnullæ etiam valetudinis significationes, ut hoc ipsum, « pleni enectine simus, » ex quodam genere somniorum ³ intelligi posse dicuntur. Thesaurus vero, et hereditas, et honos, et victoria, et multa generis ejusdem, qua cum somniis naturali cognatione junguntur? Dicitur quidam, quum in somnis complexu venerio jungeretur, calculos eiecisse. Video sympathiam. Visum est enim tale objectum dormienti, ut id, quod evenit, naturæ vis, non opinio erroris effecerit. Quæ igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis, quod scri-

¹ Ernest. prætulit alteram lectionem, unquam. Frustra, ut videtur. ² Hottinger. addit sunt post nonnullas. Malim ego, nonnullas—dicunt, si quid mutandum. ³ Vid. Hippocrat. περὶ ἐνυπνίων, c. 14 sqq.

bitur, somnium? qui, paullo ante interitum, visus est in somnis amica esse amictus amiculo. Is quam esset projectus inhumatus, ab omnibusque desertus jaceret, amica corpus ejus texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris, et causas naturales habebat; an, et ut videretur, et ut evniret, casus effecit?

LXX. Quid? ipsorum interpretum conjecturæ, nonne magis ingenia declarant eorum, quam vim consensumque naturæ? Cursor, ad Olympia proficisci cogitans, visus est in somnis curru quadrigarum vehi. Mane ad conjectorem. At ille, Vincere, inquit; id enim celeritas significat, et vis equorum. Post idem ad Antiphontem. Is autem, Vincere, inquit, necesse est; an non intelligis, quatuor ante te cucurrisse? Ecce alius cursor (atque horum somniorum et talium plenus est Chryssippi liber, plenus Antipatri; sed ad cursorem redeo) ad interpretem detulit, aquilam se in somnis visum esse factum. At ille, Viciisti: ista enim avi volat nulla vehementius. Huic ¹ quidem Antipho; Baro, inquit, te victum esse non vides? ista enim avis insectans alias aves et agitans, semper ipsa postrema est. Parere quædam matrona cupiens, ² dubitans esse sine prægnans, visa est in

¹ Equidem. *Lambin.* eidem. ² *Hottinger.* censet

quiete obsignatam habere naturam. Retulit. Negavit, eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter prægnantem esse dixit; nam inane obsignari nihil solere. Quæ est ista ars conjectoris, eludentis ingenio? An ea, quæ dixi, et innumerabilia, quæ collecta habent stoici, quidquam significant, nisi acumen hominum, ex similitudine aliqua conjecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quædam habent ex venis, et ex spiritu ægroti, multisque ex aliis futura præsentiant. Gubernatores quum exsultantes loligines viderint, aut delphinos se in portum conjicientes, tempestatem significari putant. Hæc ratione explicari, et ad naturam ¹ facile revocari possunt; ea vero, quæ paullo ante dixi, nullo modo.

LXXI. At enim observatio diuturna (hæc enim pars una restat) notandis rebus fecit artem. An tandem somnia observari possunt? quoniam modo? Sunt enim innumerabiles varietates. Nihil tam præpostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somnari. Quo modo igitur hæc infinita et semper nova aut memoria complecti, aut observando notare possunt hæc verba, dubitans — prægnans, e margine illata esse. Habent omnes mss. ¹ Sic Ernest. Lalleu. Al. revocari facile possunt.

mus? Astrologi motus errantium stellarum notaverunt. Inventus est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. Cedo tandem, qui sit ordo, aut quæ concursatio somniorum? quo modo autem distinguere possunt vera somnia a falsis, quum eadem et aliis aliter evadant, et iisdem non semper eodem modo? ut mihi mirum videatur, quum mendaci homini ne verum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum evasit aliquod, non ex multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant.

Si igitur neque deus est effector somniorum, neque nature societas ulla cum somniis, neque observatione inveniri potuit scientia: effectum est, ut nihil prorsus somniis tribuendum sit; præsertim quum illi ipsi, qui ea vident, nihil divineunt; ii, qui interpretantur, conjecturam adlibeant, non naturam; casus autem innumerabilibus pæne sæculis in omnibus plura mirabilia, quam in somniorum visis effecerit, neque conjectura, quæ in varias partes duci potest, nonnunquam etiam in contrarias, quidquam sit incertus.

LXXII. Explodatur hæc quoque somniorum divinatio præter cum ceteris. Nam, ut vere loquamur, superstitio, fasa per gentes, oppressit om-

¹ Lambin. emendat, derogat... confirmant.

nium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupavit. Quod et in iis libris dictum est, qui sunt de Natura deorum; et hac disputatione id maxime egimus. Multum enim et nobismet ipsis, et nostris profuturi videbamur, si eam fundius sustulissimus. Nec vero (id enim diligenter intelligi volo) superstitione tollenda religio tollitur. Nam et, majorum instituta tueri sacris carimonisque retinendis, sapientis est; et esse præstantem aliquam æternamque naturam, et eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum celestium cogit conitari. Quamobrem, ut religio propaganda etiam est, quæ est juncta cum cognitione nature, sic superstitionis stirpes omnes ejicienda. Instat enim, et urget, et, quo te cumque verteris, persequitur; sive tu vatem, sive tu omen audieris; sive immolaris, sive avem aspexeris; si Chaldæum, si aruspicem videris; si fulserit, si tonnerit, si tactum aliquid erit de cælo; si ostenti simile natum factumve quippiam; quorum necesse est plerumque aliquid eveniat: ut nunquam liceat quietam mente consistere. Perfugium videtur omnium laborum et sollicitudinum esse

¹ Paul. Manut. conj. elidende; Hottinger. excidende. Malim ego eligende; ut in Tusculan., III, 34, ubi Davis. male prætulit elidende.

somnus; at ex eo ipso plurimæ curæ metusque nascuntur. Qui quidem ipsi per se minus valerent, et magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemtiissimi, sed in primis acuti, et consequentia, et repugnantia videntes; qui prope jam absoluti et perfecti putantur. Quorum licentiæ nisi Carneades restitisset, haud scio, an soli jam philosophi judicarentur. Cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxime contemnamus; sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Quam autem proprium sit Academiæ, iudicium suum nullum interponere; ea probare, quæ simillima veri videantur; conferre causas, et quid in quamque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam; eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam sæpissime utemur.

Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse jucundius. Quæ quum essent dicta, surreximus.

M. T. CICERONIS

DE FATO

LIBER SINGULARIS.

Deest principium.

I.... QUIA pertinet ad mores, quod ἦθος illi vocant, nos eam partem philosophiæ, de moribus appellare solemus; sed deest augentem linguam Latinam, nominare moralem. Explicandaque vis est, ratioque enuntiationum, quæ Græci ἀξιώματα vocant: quæ de re futura quum aliquid dicunt, deque eo, quod possit fieri, aut non possit, quam vim habeant, obscura quæstio est; quam περὶ εὐνομάτων philosophi appellant; totaque est ἡ λογικῆ, quam rationem disserendi voco.

Quod autem in aliis libris feci, qui sunt de Natura deorum, itemque in iis; quos de Divinatione edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur.

Vulg. λογικῆ. Ernest. e primis edd. restituit logicæ. Brevi, in ed. Lips. 1795, maluit λογικῆ, quod jam ante Ernest. damnauerat.

somnus; at ex eo ipso plurimæ curæ metusque nascuntur. Qui quidem ipsi per se minus valerent, et magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemtiissimi, sed in primis acuti, et consequentia, et repugnantia videntes; qui prope jam absoluti et perfecti putantur. Quorum licentiæ nisi Carneades restitisset, haud scio, an soli jam philosophi judicarentur. Cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxime contemnamus; sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Quam autem proprium sit Academiæ, iudicium suum nullum interponere; ea probare, quæ simillima veri videantur; conferre causas, et quid in quamque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam; eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam sæpissime utemur.

Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse jucundius. Quæ quum essent dicta, surreximus.

M. T. CICERONIS

DE FATO

LIBER SINGULARIS.

Deest principium.

I.... QUIA pertinet ad mores, quod ἦθος illi vocant, nos eam partem philosophiæ, de moribus appellare solemus; sed deest augentem linguam Latinam, nominare moralem. Explicandaque vis est, ratioque enuntiationum, quæ Græci ἀξιώματα vocant: quæ de re futura quum aliquid dicunt, deque eo, quod possit fieri, aut non possit, quam vim habeant, obscura quæstio est; quam περὶ εὐνομάτων philosophi appellant; totaque est ἡ λογικῆ, quam rationem disserendi voco.

Quod autem in aliis libris feci, qui sunt de Natura deorum, itemque in iis; quos de Divinatione edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur.

Vulg. logicæ. Ernest. e primis edd. restituit logicæ. Brevi, in ed. Lips. 1795, maluit λογικῆ, quod jam ante Ernest. damnauerat.

quod cuique maxime probabile videretur, id in hac disputatione de Fato, casus quidam, ne facerem, impedit. Nam quum essem in Puteolano, Hir-
tiusque noster, consul designatus, iisdem in locis, vir nobis antecessimus, et iis studiis, in quibus nos a pueritia visimus, deditus: multum una eramus; maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quae ad pacem, et ad concordiam civium pertinerent. Quum enim omnes post interitum Caesaris novarum perurbationum causae quari viderentur, hisque esse occurrendum putarem: omnis fere nostra in iis deliberationibus consumebatur oratio; idque et saepe alias, et quodam liberiore, quam solebat, et magis vacuo ab interventoribus die, quum ille ad me venisset, primo illa, quae erant quotidiana, et quasi legitima nobis, de pace, et de otio.

II. Quibus actis. Quid ergo? inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? — Tu vero, inquam, vel audire, vel dicere. Nec enim (quod recte existimas) oratoria illa studia deserui, quibus etiam te incendi, quanquam flagrantissimum, acceperam; nec ea, quae nunc tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. Nam cum hoc genere philosophiae, quod nos sequimur, magnam habet ora-

tor societatem. Subtilitatem enim ab academia mutuatur, et ei vicissim reddit ubertatem orationis, et ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam utriusque studii nostra possessio est, hodie, utro frui malis, optio sit tua. — Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, et tuorum omnium simile. Nihil enim unquam abauit meo studio voluntas tua. Sed quoniam rhetorica mihi ¹ nostra sat nota, teque in iis et audivimus saepe, et audiemus, atque hanc academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant et suscepisse Tusculanae disputationes; ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. — An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? Sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo haec studia repetentem. — Ita, inquit, audiam te disputantem, ut ea lego, quae scripsisti. ² Proinde ordire. ³

¹ Brem. e mss. edidit, vestra sunt nota. ² Aliquid etiam deesse puto inter scripsisti et Proinde. Illic niserere mutili sunt fere omnes mss. In margine cuiusdam codicis, cuius excerpta sunt in ed. Lambini, scriptum fuit: Illic deest pagina

Multa hic desunt.

III.... ¹ Consideramus hic **: quorum in aliis, ut in Antipatro poeta, ut in brumali die natis, ut in simul aegrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis ejusmodi, naturæ contagio valet; quam ego non tollo; vis est nulla fatalis: in aliis autem fortuita quædam esse possunt, ut in illo naufrago, ut in Icaudio, ut in Daphita. Quædam etiam Posidonius (pace magistri dixerim) committisci videntur. ² Sunt, inquam, quidem absurda. Quid enim? si Daphite fatum fuit de equo cadere, atque ita perire; ex hocne equo, qui, quum equus non esset, nomen habebat alienum? Aut Philippus hæc in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi vero capulo sit occisus. ³ Quil autem magnum, et naufragum illum sine nomine in rivo esse lapsum? quanquam huic quidem hic scribit prædictum, in aqua esse pereundum. Ne hercule Icaidii quidem prædonis video fatum ullum. Nihil enim scribit ei prædictum. Quid mirum igitur, ex spelunca saxum in erura ejus incidisse? Puto

¹ *Al. mss. habent.* Consideramus hic. *Omnia incerta.*
² *Al. Sunt quidem,* inquam, absurda. *Fortè et hic legend. quædam.* ³ *Wolf. emendat.* Quid autem magnum est, naufr.

enim, etiam si Icaidius tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse. Nam aut nihil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum potuit evenire fortuna. Quæro igitur (atque hoc late patebit), si fati omnino nullam nomen, nulla natura, nulla vis esset; et forte, temere, casu, aut pleaque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eveniunt, evenirent? Quid ergo attinet inculcare fatum, quum sine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortunamve referatur?

IV. Sed Posidonium, sicut æquum est, cum bona gratia dimittamus; ad Chryssippi laqueos revertamur. Cui primum quidem de ipsa rerum contagione respondeamus; reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum intersit, videmus: alios esse salubres, alios pestilentes; in aliis esse pituitosos, et quasi redundantes; in aliis exsiccatos atque aridos: multaque sunt alia, quæ inter locum, et locum plurimum differunt. Athens tenue cœlum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: crassum Thebis; itaque pingues Thebani, et valentes. Tamen neque illud tenue cœlum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastum audiat; neque crassum, ut Nemea potius, quam Isthmo victoriam petat. Dijunge longius. Quid enim? loci natura afferre potest, ut in portica Pompeii potius, quam in campo ambulemus? te-

enim, quam cum alio? idibus potius, quam kalendis? Ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quasdam autem nihil: sic affectio astutorum valeat, si vis, ad quasdam res; ad omnes certe non valebit. At enim, quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcicia, alios subamara delectent; alii libidinosi, alii iracundi, aut crudeles, aut superbi sint; alii talibus vitis abhorream: quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura distat, quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas?

V. Hæc disserens, qua de re agatur, et in quo causa consistat, non videt. Non enim, si alii ad alia propensiores sint propter causas naturales et antecedentes, idcirco etiam nostrarum voluntatum atque appetitionum sunt cause naturales et antecedentes. Nam nihil esset in nostra potestate, si res ita se haberet. Nunc vero fatemur, acuti hebetesne, valentes imbecilline simus, non esse id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedemus quidem, aut ambulemus, voluntatis esse; is non videt, quæ quomque rem res consequantur. Ut enim et ingeniosi et tardi ita nascantur antecedentibus causis, itemque valentes, et imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere, et ambulare,

1 Abest rem.

et rem agere aliquam, principalibus causis definitum et constitutum sit. Stilponem, Megareum philosophum, acutum sane hominem, et probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares et ebriosum, et mulierosum fuisse; neque hoc scribant vituperantes, sed potius ad laudem. Vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et compressam esse doctrina, ut nemo unquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid? Socratem nonne legimus quemadmodum notavit Zopyrus, physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit, et hardum; quod jugula concava non haberet; obstructas eas partes, et obturatas esse dicebat: addidit etiam, mulierosum; in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. Sed hæc ex naturalibus causis vitia nasci possunt; exstirpari autem et funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis vitiis avocetur, non est id positum in naturalibus causis, sed in voluntate, studio, disciplina: quæ tolluntur omnia, si vis et natura fati ex divinationis ratione firmabitur.

VI. Et enim, si est divinatio, qualibusnam a perceptis artibus profisciscitur? percepta appello, quæ dicuntur Græce θεωρηματα. Non enim credo, nullo percepto aut ceteros artifices versari in suo mu-

nere; aut eos, qui divinatione utantur, futura prædicere. Sunt igitur astrologorum percepta huiusmodi. « Si quis, verbi causa, oriente Canicula natus est, is in mari non morietur. » Vigila, Chryssippe, ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro, valente dialectico, magna luctatio est, deseras. Si enim verum est, quod ita connectitur, « Si quis oriente Canicula natus est, in mari non morietur: » illud quoque verum est, « Si Fabius oriente Canicula natus est, Fabius in mari non morietur. » Pugnant ergo hæc inter se. « Fabium oriente Canicula natum esse, et in mari Fabium moriturum: » et quoniam certum in Fabio ponitur, ortum esse eum Canicula oriente; hæc quoque pugnant, « et esse Fabium, et in mari moriturum. » Ergo hæc quoque conjunctio est ex repugnantibus. « Et est Fabius, et in mari Fabius morietur: » quod ¹ ut propositum est, ne fieri quidem potest. Ergo illud, « Morietur in mari Fabius, » ex eo genere est, quod fieri non potest. Omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest.

VII. At hoc, Chryssippe, minime vis; maxime que tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. Ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit verum, aut futurum sit verum: et, quidquid futurum sit,

¹ Davis malebat, ut positum est.

id dicit fieri necesse esse, et, quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. Tu, et quæ non sint futura, posse fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiam si id nunquam futurum sit; neque necesse fuisse Gypselum regnare Corinthi, quanquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. At si ista comprobabis divina prædicta; et quæ falsa in futuris dicentur, ¹ in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur, Africanum Carthagine potiturum; et si vere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, dicas esse necessarium. Quæ est tota Diodori vobis inimica sententia. Etenim si illud vere connectitur, « Si oriente Canicula natus es, in mari non morieris »; primumque quod in connexo, « Natus es oriente Canicula », necessarium est (omnia enim vera in præteritis, necessaria sunt, ut Chryssippo placet, dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in falsum e vero præterita possunt converti): si igitur, quod primum in connexo est, necessarium est; fit etiam, quod sequitur, necessarium. Quanquam hoc Chryssippo non videtur valere in omnibus. Sed tamen,

¹ Quidam conjiiciunt, in his habebis, ut ea fieri non possint: ut si dicatur, Fabium in mari periturum; et si vere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, ut, si dicatur Africanum Carthagine potiturum, dicas esse necessarium.

si naturalis est causa, cur in mari Fabius mori non moriatur, in mari Fabius mori non potest.

VIII. Hoc loco Chrysippus astuans, falli sperat Chaldaeos, ceterosque divinos, neque eos usuros esse conjunctionibus, ut in sua percepta pronuntiant, « Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur: » sed potius ita dicant, « Non et natus est quis oriente Canicula, et is in mari morietur. » O licentiam jocularum! ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quaero enim, si Chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarum conjunctionum potius, quam infinita connexa ponant: cur idem medici, cur geometrae, cur reliqui facere non possunt? Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponit: « Si cui venae sic moventur, is habet febrem; » sed potius illo modo, « Non ei venae sic moventur, et febrem is non habet. » Itemque geometrae non ita dicet, « In sphaera maximi orbis medi inter se dividuntur; » sed potius illo modo, « Non et sunt in sphaera maximi orbis, et hi non medi inter se dividuntur. » Quid est, quod non possit isto modo ex connexo transferri ad conjunctionum negationem? Et quidem aliis modis easdem res efferre possumus. Modo dixi, « In sphaera maximi orbis medi inter se dividuntur: » possum dicere, « Si in sphaera maximi orbis

erunt; » possum dicere, « Quia in sphaera maximi orbis erunt. » Multa genera sunt enuntiandi, nec ullum distortius, quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos contentos stoicorum causa fore. Illorum tamen nemo ita loquitur; majus etenim, has contortiones orationis, quam signorum ortus obitusque perdiscere.

IX. Sed ad illam Diodori contentionem, quam *περι ὁνομάτων* appellant, revertamur; in qua, quid valeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet igitur Diodoro, id solum fieri posse, quod aut verum sit, aut verum futurum sit. Qui locus attingit hanc questionem, nihil fieri, quod non necesse fuerit; et, quidquid fieri possit, id aut esse jam, aut futurum esse; nec magis commutari ex veris in falsa ea posse, quae futura sunt, quam ea, quae facta sunt; sed in factis immutabilitatem apparere; in futuris quibusdam, quia non apparent, ne inesse quidem videri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, verum sit, « Hic morietur hoc morbo; » at hoc idem si vere dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. Ita fit, ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. Nam, « Morietur Scipio, » talem vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen [ut] id non possit converti in falsum. De homine enim dicitur, cui necesse est mori. Sic si

diceretur, «Morietur noctu in cubiculo suo Scipio vi oppressus;» vere diceretur: id enim fore diceretur, quod esset futurum; futurum autem fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet. Nec magis erat verum, «Morietur Scipio,» quam, «Morietur illo modo;» nec ¹ minus necesse mori Scipionem, quam illo modo mori; nec magis immutabile ex vero in falsum, «Necatus est Scipio,» quam «Necabitur Scipio:» nec, quum hæc ita sint, est causa, cur Epicurus fatum extimescat, et ab atomis petat præsidium, easque de via deducat, et uno tempore suscipiat res duas inenodabiles; unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet; alteram, ut, quum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. Licet enim Epicuro, concedenti, omne enuntiatum aut verum, aut falsum esse, non vereri, ne omnia fato fieri sit necesse. Non enim æternis causis, nature necessitate manantibus, verum est id, quod ita enuntiat: «Descendit in Academiam Carneades;» nec tamen sine causis; sed interest inter causas fortuito antegressas, et inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Ita et semper verum fuit, «Morietur

¹ Leg. magis. Davis. nec minus n. m. illo modo Sc., q. mori.

Epicurus, quum duo et septuaginta annos vixerit, archonte ¹ Pytharato;» neque tamen erant causæ fatales, cur ita accideret; sed, quod ita cecidisset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. Nec ii, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse verum futurum converti in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborum vim interpretantur. At, qui introducunt causarum seriem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spoliatam necessitate fati devinciunt. Sed hæc hactenus. Alia videamus.

X. Concludit enim Chrysippus hoc modo: «Si est motus sine causa, non omnis enuntiatio, quod ἀξίωσις dialectici appellant, aut vera, aut falsa erit. Causas enim efficientes quod non habebit, id nec verum, nec falsum erit. Omnis autem enuntiatio, aut vera, aut falsa est. Motus ergo sine causa nullus est. Quod si ita est, omnia, quæ sunt, causis fiunt antegressis. Si id ita est, omnia ² fato fiunt. Efficitur igitur, fato fieri, quæcumque fiant.» Hic primum si mihi liceat assentiri Epicuro, et negare omnem enuntiationem aut veram esse, aut falsam: eam plagam potius accipiam, quam fato omnia fieri comprobrem. Illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc vero non est tolerabilis. Itaque

¹ Pitharato. ² Davis. ex ms. omnia, quæ fiunt, fato fiunt.

contendit omnes nervos Chrysippus, ut persuadeat, omne ἀξίωμα aut verum esse, aut falsum. Ut enim Epicurus veretur, ne, si hoc concesserit, concedendum sit, fato fieri, quaecumque fiant (si enim alterutrum ex aeternitate verum sit, esse id etiam certum; et, si certum, etiam necessarium: ita et necessitatem, et fatum confirmari putat): sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinerit, omne, quod enuntietur, aut verum esse, aut falsum, non teneat, omnia ¹ fato fieri, et ex causis aeternis rerum futurarum. Sed Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat. Itaque tertius quidam motus oritur extra pondus et plagam, quum declinat atomus intervallo minimo. Id appellat ἐλάχιστον. Quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogitur confiteri. Non enim atomus ab atomo pulsa declinat. Nam qui potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad perpendicularum corpora individua, rectis lineis, ut Epicuro placet? Sequitur enim, ut, si alia ab alia nunquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. Ex quo efficitur, ut jam si sit atomus, eaque declinet, declinare sine causa. Hanc rationem Epicurus indaxit ob eam rem, quod veritus est, ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali ac necessaria,

¹ Fieri possiat.

nihil liberum nobis esset, quum ita moveretur animus, ut atomorum motu cogeretur. Hinc Democritus, auctor atomorum, accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corporibus individuis naturales motus avellere.

XI. Acutius Carneades, qui docebat, posse Epicureos suam causam sine hac commentitia declinatione defendere. Nam quum doceret, esse posse quemdam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cujus praesertim causam reperire non ¹ possunt. Quo defenso, facile Chrysippo possent resistere. Quum enim concessissent, motum nullum esse sine causa, non concederent, omnia, quae fierent, fieri causis antecedentibus. Voluntatis enim nostrae non esse causas externas et antecedentes. Communi igitur consuetudine sermonis abutimur, quum ita dicimus, velle aliquid quempiam, aut nolle sine causa. Ita enim dicimus, sine causa, ut dicamus, sine externa et antecedenti causa, non sine aliqua. Ut quum vas inane dicimus, non ita loquimur, ut physici, quibus inane esse nihil placet; sed ita, ut, verbi causa, sine aqua, sine vitto, sine oleo vas esse dicamus: sic, quum sine causa animum moveri dicimus, sine antecedente et externa causa

¹ Ernest. possent.

moveri, non omnino sine causa, dicimus. De ipsa atomo dici potest, quum per inane moveatur gravitate et pondere, sine causa moveri, quia nulla causa accedat extrinsecus. Rursus autem, ¹ ne omnes a physicis irrideamur, si dicamus, quidquam fieri sine causa, distinguendum est, et ita dicendum, ipsius individui hanc esse naturam, ut pondere et gravitate moveatur, eamque ipsam esse causam, cur ita feratur. Similiter ad animorum motus voluntarios non est requirenda externa causa. Motus enim voluntarius eam naturam in se ipse continet, ut sit in nostra potestate, nobisque pareat; nec id sine causa. Eius enim rei causa, ipsa natura est. Quod quum ita sit, quid est, cur non omnis pronuntiatio aut vera, aut falsa sit, nisi concesserimus fato fieri quaecumque fiant?

XII. Quia futura vera, inquit, non possunt esse ea, quae causas, cur futura sint, non habent, habeant igitur causas necesse est, ut ea, quae vera sunt, ita quam evererint, fato evenerint. Confectum negotium, si quidem tibi concedendum est, aut fato omnia fieri; aut quidquam posse fieri sine causa. An aliter haec enuntiatio vera esse non potest, « Capiet Numantiam Scipio, » nisi ex aterni-

¹ Brem. conj. ne omnes nos physici irrideant. Perplexus locus.

tate causa causam serens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis saeculis ante dictum? Et, si tum non esset vera haec enuntiatio, « Capiet Numantiam Scipio; » ne illa quidem everisa vera est haec enuntiatio, « ¹ Capiet Numantiam Scipio. » Potest igitur quidquam factum esse, quod non verum fuerit futurum esse? Nam ut praeterita ea vera dicimus, quorum superiore tempore vera ² fuerit instantia: sic futura: sic futura, quorum consequenti tempore vera ³ erit instantia, ea vera dicemus. Nec, si omne enuntiatum aut verum, aut falsum est, sequitur illico, esse causas immutabiles, easque aeternas, quae prohibeant quidquam secus cadere, atque casurum sit. Fortiaite sunt causae, quae efficiant, ut vere dicantur, quae ita dicentur, « Veniet Cato in senatum, » non inclusa in rerum natura, atque mundo. Et tamen tam est immutabile venturum, quum est verum, quam venisse; nec ob eam causam fatum, aut necessitas extimescenda est. Etenim erit confiteri necesse: si haec enuntiatio, « Veniet in Tusculanum Hortensius, » ⁴ vera non est; sequitur, ut ⁵ falsa sit. Quorum ista neutrum volunt; quod fieri non potest.

Nec nos impedit illa ignava ratio, quae dicitur.

¹ Lambin. recte emendat, Cepit. ² Fuertit. ³ Erunt. ⁴ Verum. ⁵ Falsum.

Appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος, cui si pareamus, nihil omnino agamus in vita. Sic enim interrogant: « Si fatum tibi est, ex hoc morbo conualescere; sive medicum adhibueris, sive non, conualesces. Item, si fatum tibi est, ex hoc morbo non conualescere; sive tu medicum adhibueris, sive non, non conualesces. Et alterutrum fatum est. Medicum ergo adhibere nihil atinet. »

XIII. Recte genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen ne adjungas, et eandem tamen teneas sententiam, hoc modo: « Si ex aeternitate verum hoc fuit, Ex isto morbo conualesces; sive adhibueris medicum, sive non, conualesces. Itemque, si ex aeternitate hoc falsum fuit, Ex isto morbo [non] conualesces; sive adhibueris medicum, sive non adhibueris, non conualesces: » deinde cetera. Hæc ratio a Chrysippo reprehenditur. Quædam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quædam copulata. Simplex est, « Morietur eo die Socrates. » Huic, sive quid fecerit, sive non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum sit, « Nascetur OEdipus Laio: » non poterit dici, sive fuerit Laius cum muliere, sive non fuerit; copulata enim res est, et confatalis: sic enim appellat, quia ita fatum sit, et concubiturum cum uxore Laium, et ex

ea OEdipum procreaturum. Ut si esset dictum, « Luctabitur Olympii Milo; » et referret aliquis, « Ergo, sive habuerit adversarium, sive non habuerit, luctabitur: » erraret. Est enim copulatum, « Luctabitur, » quia sine adversario nulla luctatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. Sive tu adhibueris medicum, sive non adhibueris, conualesces: captiosum. Tam enim est fatale, medicum adhibere, quam conualescere. Hæc, ut dixi, confatalia ille appellat.

XIV. Carneades hoc totum genus non probabat, et nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat. Itaque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam; cuius erat hæc conclusio: « Si omnia antecedentibus causis fiunt, omnia naturali colligatione conserte contextequæ fiunt. Quod si ita est, omnia necessitas efficit. Id si verum est, nihil est in nostra potestate. Est autem aliquid in nostra potestate. At, si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt. Non igitur fato fiunt, quæcumque fiunt. » Hæc arctius adstringi ratio non potest. Nam si quis velit idem referre, atque ita dicere: « Si omne futurum ex aeternitate verum est, ut ita certe eveniat, quemadmodum sit futurum, omnia necesse est colligatione naturali conserte contextequæ fieri: » nihil dicat. Multum enim differt, utrum causa natura-

lis ex æternitate futura vera efficiat, an etiam sine æternitate naturali, futura quæ sint, ea vera esse possint intelligi. Itaque dicebat Carneades, ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum causas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset. Quid enim spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? Erat quidem hoc verum ex æternitate, sed causas id efficientes non habebat. Ita ne præterita quidem ea, quorum nulla signa, tanquam vestigia, exstarent, Apollini nota esse censebat: quo minus futura. Causis enim efficientibus quamque rem cognitis, posse denique scribi quid futurum esset. Ergo nec de OEdipode potuisse Apollinem prædicere, nullis in rerum natura causis præpositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset; nec quidquam hujusmodi.

XV. Quocirca si stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentanem est, hujusmodi oracula, ceteraque, quæ ad divinationem pertinent, comprobare; iis autem, qui, quæ futura sunt, ea vera esse ex æternitate dicunt, non idem dicendum est: vide, ne non eadem sit illorum causa et stoicorum. Hi enim urgentur augustius; illorum ratio soluta ac libera est. Quod si concedatur, nihil posse evenire, nisi causa antecedente: quid

prohiciatur, si ea causa non ex æternis causis apta dicatur? Causa autem ea est, quæ id efficit, cujus est causa; ut vulnus, mortis; cruditas, morbi; ignis, ardoris. Itaque non sic causa intelligi debet, ut, quod cuique antecedit, id ei causa sit, sed quod cuique efficienter antecedit; nec, quod in campum descenderim, id fuisse causam, cur pila luderem; nec Hecubam causam interitus fuisse Trojanis, quod Alexandrum genuerit; nec Tyn-dareum Agamemnoni, quod Clytemnestram. Hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassatori fuisse dicitur, cur ab eo spoliaretur. Ex hoc genere illud est Ennii,

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Cæca cecidisset abiegnata ad terram trabes!

Licuit vel altius, Utinam ne in Pelio nata ulla
unquam esset arbor! etiam supra, Utinam ne
esset mons ullus Pelius! Similiterque superiora
repetentem regredi infinite licet.

Neve inde navis inchoanda exordium
Cœpisset.

Quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,

Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo egro, amore saevo saucia;

non, ut eae res causam afferrent amoris.

XVI. Interesse autem aiunt, utrum ejusmodi
quid sit, sine quo aliquid effici non posset, an
ejusmodi, quo aliquid effici necesse sit. Nulla
igitur earum est causa, quoniam nulla eam rem
sua vi efficit, ejus dicitur causa; nec id, sine
quo quippiam non fit, causa est; sed id, quod
cum accessit, id, ejus causa est, efficit neces-
sario. Nondam enim ulcerato serpentis morsu
Philocteta, quae causa in rerum natura contine-
batur, fore, ut is in insula Lemno linqueretur?
Post autem causa fuit propior, et cum exitu junc-
tionis. Ratio igitur eventus aperit causam. Sed ex
aeternitate vera fuit haec enuntiatio: «Relinquetur
in insula Philoetetes»; nec hoc ex vero in falsum
poterat converti. Necesse est enim in rebus con-
trariis duabus (contraria autem hoc loco ea dico,
quorum alterum ait quid, alterum negat), ex his
igitur necesse est, ¹ invito Epicuro, alterum ve-
rum esse, alterum falsum: ut, «Sauciabitur Phi-
locteta», omnibus autem saeculis verum fuit; «Non
sanciabitur», falsum. Nisi forte volumus Epicu-

¹ Brevis delendum censet, invito Epicuro. Frustra.

reorum opinionem sequi, qui tales enuntiationes
nec veras, nec falsas esse dicunt; aut, quum id
pudet, illud tamen dicunt, quod est impuden-
tius, veras esse ex contrariis disjunctiones; sed
quae in his enuntiata essent, eorum neutrum esse
verum. O admirabilem licentiam, et miserabilem
inscientiam disserendi! Si enim aliquid in elo-
quendo nec verum, nec falsum est, certe id ve-
rum non est. Quod autem verum non est, qui
potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui
potest non verum esse? Tenebitur ¹ ergo id, quod
a Chrysippo defenditur, omnem enuntiationem aut
veram, aut falsam esse: ratio ipsa coget, et ex
aeternitate quaedam vera esse, et ea non esse nexa
causis aeternis, et a fati necessitate esse libera.

XVII. Ac mihi quidem videtur, quum duae sen-
tentiae fuissent veterum philosophorum, una eo-
rum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fa-
tum vim necessitatis afferret, in qua sententia
Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles
fuit; altera eorum, quibus viderentur sine ullo
fato esse animorum motus voluntarii: Chrysippus,
tanquam arbiter honorarius, medium ferre vo-
luisse; sed applicat se ad eos potius, qui neces-
sitate motus animos liberatos volunt. Dum autem

¹ Abest ergo.

verbis vitur suis, delabatur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet invitus. Atque hoc, si placet, quale sit videamus in assensionibus, quas prima oratione tractavi. Eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici, et necessitate dicebant. Qui autem ab his dissensiebant, fato assensiones liberabant, negabantque, fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse removeri; sique ita disserebant: Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente: et, si appetitus; illa etiam, quae appetitum sequuntur. Ergo etiam assensiones. At, si causa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. Quod si ita est, ne illa quidem, quae appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. Non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in nostra potestate. Ex quo efficiuntur, ut nec laudationes iustae sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. Quod quum vitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quaecumque fiunt.

XVIII. Chrysippus autem quum et necessitatem improbaret, et nihil vellet sine praepositis causis evenire, causarum genera distinguit, ut et necessitatem effugiat, et retineat fatum. Causarum enim, inquit, aliae sunt perfectae et principales; aliae adjuvantes et proximae. Quamobrem quum

dicimus, omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, causis perfectis et principalibus, sed causis adjuvantibus antecedentibus et proximis. Itaque illi rationi, quam paulo ante conclusi, sic occurrit: Si omnia fato fiunt, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis; verum non principalibus et perfectis, sed adjuvantibus et proximis. Quae si ipsae non sint in nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate. At hoc sequeretur, si omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus, ut, quum haec causae non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. Quamobrem qui ita fatum introducunt, ut necessitatem adjungant, in eos valebit illa conclusio. Qui autem causas antecedentes non dicunt perfectas, neque principales, in eos nihil valebit. Quod enim dicantur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putant. Nam quanquam assensio non possit fieri nisi commota visio: tamen quum id visum proximam causam habeat, non principalem, hanc habet rationem (ut Chrysippus vult), quam dudum diximus, non, ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata (necesse est enim, assensionem

Rectius, putat, ut Bremius vidit.

viso commoveri), sed revertitur ad cylindrum, et ad turbinem suum, quæ moveri incipere, nisi pulsa, non possunt; id autem quum accidit, suapte natura, quod superest, et cylindrum volvi, et versari turbinem patat.

XIX. Ut igitur, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit: sic visum objectum imprimet illud quidem, et quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio nostra erit in potestate; eaque, quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi et natura movebitur. Quod si reliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset, omnia fato fieri: si omnibus, quæcumque fiunt, verisimile est causam antecedere; quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit, modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio ac dissimilitudo. Hæc quum ita sint a Chrysippo explicata, si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen, eas non sine viso antecedente fieri: alia ratio est. Sed si concedunt, anteire visa, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima illa et continens causa non moveat assensionem: vide, ne idem

Mendosus videtur locus. Legendum forte cum Fremio, non fateantur tamen, eas non nisi viso antecedente fieri.

dicant. Neque enim Chrysippus concedens, assensionis proximam et continentem causam esse in viso positam, neque eam causam ad assentiendum necessariam esse, concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia fiant causis antecedentibus et necessariis; itemque illi, qui ab hoc dissentiant, confitentes non fieri assensiones sine præcursione visorum, dicent, si omnia fato fierent ejusmodi, ut nihil fieret, nisi prægressione causæ, confitendum esse, fato fieri omnia: ex quo facile intellectus est, quoniam utrique, patefacta atque explicata sententiâ sua, ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dissidere. Omninoque quum hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus vere dici possit, quum hæc causæ antegresse sint, non esse in nostra potestate, quin illa eveniant, quorum causæ fuerint; quibusdam autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen esse potestate, ut aliud aliter eveniat: hanc distinctionem utrique approbant; sed alteri censent, quibus in rebus quum causæ antecesserint, ita, ut non sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, illas fato fieri; quæ autem in nostra potestate sint, ab his fatum abesse.

XX. Hoc modo hanc causam disceptari oportet,

Multi delent neque.

non ab atomis errantibus, et de via declinantibus presidium petere. Declinat, inquit, atomus. Primum cur? Aliam quamdam vim motus habebunt a Democrito impulsiois, quam plagam ille appellat; a te, Epicure, gravitatis et ponderis. Quæ ergo nova causa in natura est, quæ declinet atomum? aut nam sortiuntur inter se, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo declinent intervallo, majore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus, aut tribus? Optare hoc quidem est, non disputare. Nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moveri, et declinare dicis; neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuisse causæ, cur ea non e regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita quum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem efficeret: tamen aliquid sibi dicere videtur; quum id dicat, quod omnium mentes asperantur ac respuant. Nec vero quisquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem, et vim omnium rerum, sustulisseque motus animi voluntarios, quam hic, qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes confugisset. Nam, ut essent atomi, quas quidem esse, mihi probari nullo modo potest:

tamen declinationes istæ nunquam explicarentur. Nam si atomis, ut gravitate ferantur, tributum est necessitate nature, quod omne pondus nulla re impediende moveatur et feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel, si volent, omnibus naturaliter ***

Multa desunt.

INDEX

PHILOSOPHICORUM

QUE IN HOC VOLUMINE

CONTINENTUR.

DE NATURA DEORUM.

Liber I.

Pag. 1

Lib. II.

68

Lib. III.

161

DE DIVINATIONE.

Liber I.

214

Lib. II.

294

DE FATO.

383

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

EXPLICIT TOMUS XVI.

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

